

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

ENES KOCAOĞLU

**KUR'ÂN'DA GEÇEN SAYISAL İFADELERİN REEL
DEĞERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hilmi BİLGİ

YOZGAT - 2021

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

ENES KOCAOĞLU

**KUR'ÂN'DA GEÇEN SAYISAL İFADELERİN REEL
DEĞERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hilmi BİLGİ

YOZGAT - 2021

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

ENES KOCAOĞLU

7 Temmuz 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANI.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı.....	2
4. Sayı Kavramı	3
5. Sayı Bilimi	5
BİRİNCİ BÖLÜM	6
HAKÎKÎ DEĞERDE KULLANILAN SAYILAR.....	6
1. “Bir” Sayısı	6
2. “İki” Sayısı.....	11
3. “Üç” Sayısı	14
4. “Dört” Sayısı	19
5. “Beş” Sayısı.....	21
6. “Altı” Sayısı	23
7. “Yedi” Sayısı	24
8. “Sekiz” Sayısı	32
9. “Dokuz” Sayısı	34
10. “On” Sayısı.....	37
11. “On Bir” Sayısı	40
12. “On İki” Sayısı	43
13. “On Dokuz” Sayısı.....	45
14. “Yirmi” Sayısı	46
15. “Otuz” Sayısı.....	48
16. “Kırk” Sayısı	49
17. “Elli” Sayısı.....	52
18. “Altmış” Sayısı	53

19.	“Yetmiş” Sayısı	53
20.	“Seksen” Sayısı	54
21.	“Doksan Dokuz” Sayısı	54
22.	“Yüz” Sayısı.....	54
23.	“İki Yüz” Sayısı	58
24.	“Üç Yüz” ve “Üç Yüz Dokuz” Sayıları	58
25.	“Dokuz Yüz Elli” Sayısı	60
26.	“Bin”, “Üç Bin” ve “Beş Bin” Sayıları	64
27.	“İki Bin” Sayısı	68
28.	“Elli Bin” Sayısı.....	68
29.	“Yüz Bin” Sayısı.....	68
İKİNCİ BÖLÜM		69
İZÂFİ DEĞERDE KULLANILAN SAYILAR.....		69
1.	“Bir” Sayısı.....	69
2.	“İki”, “Üç” ve “Dört” Sayıları	73
3.	“Beş” Sayısı.....	76
4.	“Altı” Sayısı.....	77
5.	“Yedi” Sayısı	79
6.	“Sekiz” Sayısı	84
7.	“Dokuz” Sayısı	87
8.	“On” Sayısı.....	87
9.	“On Bir” Sayısı	90
10.	“On İki” Sayısı	91
11.	“On Dokuz” Sayısı.....	91
12.	“Yirmi” Sayısı	95
13.	“Otuz” Sayısı.....	96
14.	“Kırk” Sayısı	96
15.	“Elli” Sayısı.....	96
16.	“Altmış” Sayısı	96
17.	“Yetmiş” Sayısı	96
18.	“Seksen” Sayısı	100
19.	“Doksan Dokuz” Sayısı	100
20.	“Yüz” Sayısı.....	103

21.	“İki Yüz” Sayısı	103
22.	“Üç Yüz” ve “Üç Yüz Dokuz” Sayıları	103
23.	“Dokuz Yüz Elli” Sayısı	103
24.	“Bin” Sayısı	103
25.	“İki Bin”, “Üç Bin” ve “Beş Bin” Sayıları.....	113
26.	“Elli Bin” Sayısı.....	113
27.	“Yüz Bin” Sayısı.....	117
SONUÇ.....		120
KAYNAKÇA.....		123
BENZERLİK VE İNTİHAL RAPORU		126

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kur'ân'da Geçen Sayısal İfadelerin Reel Değerleri

Enes KOCAOĞLU

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hilmi BİLGİ

2021 – Sayfa : 126+XII

Jüri: Doç. Dr. Ercan ESER

Dr. Öğr. Üyesi Ali BİNOL

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hilmi BİLGİ

Kur'ân-ı Kerîm, bütün insanlığa gönderilen son ilâhî ve evrensel bir kitaptır. İçeriğini oluşturan, Allah (c.c) tarafından insanlığa gönderilen mesajlar, insanoğlu tarafından araştırılmaya ve büyük bir özveriyle doğru anlam tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda daha en baştan tefsir ilmi, Kur'ân'ı anlama çabalarının bir gayreti olarak tezâhür etmiştir.

Biz de bu çalışmamızda, Kur'ân'da geçen sayısal ifadelerin gerçek değerlerini ve zikredilme sebeplerini, tefsir ilmi ışığında ve müfessirlerin görüşlerine başvurarak tespit etmeye gayret gösterdik.

Çalışmamızı genel itibariyle iki kısma ayırdık. Birinci bölümde hakîkî değerde kullanılan sayıları, kritik gördüğümüz bazı örnekleri kullanarak îzâh etmeye çalıştık. Sayıların hangi değer ve muhtevada kullanıldığını göstermeye gayret ettik.

Yine, ikinci bölümde ise sayıların izâfî/göreceli değerde kullanımlarını işledik. Bu bölümde ise sayıları hakîkî değerinin dışında, hangi değer ve anlamda zikredildiklerini farklı görüşleri de derleyerek bir sonuca varmaya özen gösterdik. Her iki bölümde sayılar hakkında, Kur'ân'ı merkeze alarak genel bilgiler verdikten sonra diğer inançlar açısından da özet itibariyle bilgiler verdik. Sonrasında örneklerle konuyu derinlemesine tahlil etmeye çaba gösterdik.

Çalışmamızın amacı ise: Kur'ân'da geçen sayıları tespit ederek, her sayının ayrı birer portresini çıkarmak suretiyle, sayıların hakîkî ve izâfî değeri, bunun yanında diğer kullanım amaçlarını; tefsirler ışığında ve Kur'ân'ın bağlamını da dikkate alarak tespit etmeye çalışmaktır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Sayılar, Hakîkî Anlam, İzâfî Anlam

ABSTRACT

Reel Values Of Numerical Expressions Used In The Quran

Title Of The Thesis

Enes KOCAOĞLU

Supervisor: Assist. Prof. Dr. İsmail Hilmi BİLGİ

2021 – Page : 126.+ Xii

Jury: Assoc. Prof. Dr. Ercan ESER

Assist Prof. Dr. İsmail Hilmi BİLGİ

Assist.Prof. Dr. Ali BİNOL

The Quran is the last divine and universal book sent to all humanity. The messages that make up the content and sent to humanity by Allah (c.c) have been tried to be researched by human beings and determined with great devotion. In this context, the science of tafsir appeared from the very beginning as an effort to understand the Quran.

In this study, we tried to determine the real values of the numerical expressions in the Quran and the reasons for their mention, in the light of the science of tafsir and by referring to the opinions of the commentators.

In general, we divided our study into two parts. In the first part, we tried to explain the numbers used in real value by using some examples that we consider critical. We tried to show in what value and content the numbers are used.

Second part, we dealt with the relative uses of numbers. In this chapter, we tried to come to a conclusion by compiling different opinions in which value and meaning they are mentioned, apart from their real value. In both chapters, we gave general information about numbers by putting the Quran in the center, and gave brief information about other beliefs. Later, we tried to analyze the subject in depth with examples.

The purpose of our study is trying to determine the real and relative value of the numbers as well as purposes in their uses by making a separate portrait of each number mentioned in the Quran in the light of interpretations taking into account the whole context of the Quran.

Keywords: Quran, Commentary, Numbers, Real Meaning, Relative Meaning

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselem
b	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.c	: Celle Celalüh
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri yapan
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü, ölüm tarihi
ra.	: Radiyellahu anhü
s.	: Sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Evrenin tamamı gözle görülen-görülemeyen, bilinebilen ve hala bilinemeyen keşfedilmeyi bekleyen, canlı-cansız her şey gücünün kudretinin sınırları olmayan/bilemediğimiz aşkın varlık olan Cenab-ı Hak tarafından bir ölçü ve denge/hesap üzerine vâd edilmiştir.¹

*“O, güneşi bir ıfık, kameri de nur olarak yaratan, senelerin sayısını ve hesabı bilesiniz diye ona, aya menziller takdir edendir. Allah bunu ancak hak ile yaratmıştır. O, bilecek bir kavim için âyetlerini açıklar.”*² Güneş ve ayın doğarak batması, ayın zaman içerisinde konum ve şekil değıştirmek suretiyle görünür olması insanoğlunun takvim yapmasını gün, ay ve yıl gibi hesapları yapmalarını, iş ve eylemlerini belli bir plan ve programa bağlayabilmelerine olanak sağlamıştır. Yeryüzünün tamamına bir denge/düzen ve hesap hâkimdir. Hiçbir şey olmasın ki bir hesap üzere vâd olmasın. Bu itibarla evrendeki her şeye belli bir düzen, ince bir işçilik hâkimdir dersek yeridir. Bu düzenin tesâdufi olması da mümkün gözükmemektedir.

Bu itibarla yaratılan her şey bir hesap üzere iken yine yaratılan insanoğlu doğada hâkim olan bu kusursuz düzeni keşfe ilk insandan itibaren başlamıştır dersek herhalde yanılmış sayılmayız. İnsanoğlu zaman içerisinde çevresinde olup bitenleri gözlem ve keşif yoluyla ilk başta soyut olmasa da somut materyal kullanmak suretiyle hesap etmeye ve sayıların temelini inşa etmeye başlamıştır.³ Sayıların ve sayısal sistemlerin önemi hiç yadsınamayacak şekilde pek mühimdir. Sayılar ve doğada belli bir sistematik düzen olmasaydı, büyük ihtimalle yaşamdan bahsedemeyip ve evrende de kaos/düzensizlik meydana gelebilecekti.

Bu açıdan sayılar ve sayısal sistemler insanoğlunun gelişimiyle paralel olarak tarih boyunca gelişmiş ve halende gelişmeye devam etmektedir. Sayılar hayatımızın eşsiz birer parçası haline gelmiştir. Sayılara gündelik hayattaki bu işlevselliği bazen büyüsel anlamlar kazandırmış, bazen de belli bazı sayılara sembolik anlamlar zaman içerisinde insanoğlu tarafından teorik ve sembolik bazı anlamlar yüklenilmiştir.

¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Furkân 25/2; Kamer 54/49.

² Yûnus 10/5.

³ Melek Dosay Gökdoğan, “Sayı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/212-213.

Biz bu çalışmamızda zaman ve imkân nispetinde kutsal kitabımız Kur'ân başta olmak üzere sayılara yüklenilen anlamları tespit etmeye çalıştık. Sayıların hakîkî değerlerini ve bunun ötesinde yüklenilen değişken ve sembolik ifadeleri tespit etmeye gayret ettik. Kur'ân da geçen sayıları ortaya çıkarmaya ve genel hatlarıyla tabiri caizse sayıların ayrı ayrı birer portresini çıkarmaya çalıştık. Bu hususta tefsir kaynaklarımızda, müfessirlerimiz tarafından sayıların işlenişi ve ele alınış biçimleri bizim için esas düstur olmuştur. Elimizden geldiğince epey karmaşık olan sayılar konusunu öz itibarıyla işlemeye ve mümkün olduğunca bu hususta farklı görüşlere değinmeye dikkat ettik. Gerek tefsir kaynaklarımız gerekse günümüzde yapılan çalışmalar olsun Kur'ân da geçen sayılar konusunda yeterli ve müstakil bir çalışmanın yapılmamış olduğunu görmek bizi bu alanda çalışmaya sevk etmiştir. Çaba ve gayret bizden başarı ise Cenab-ı Hak'tandır.

Çalışmamız boyunca şahsıma anlayışla destek olan muhterem danışman hocam İsmail Hilmi BİLGİ'ye, tez konumun seçiminde şahsıma tavsiyede bulunan Mehmet ALTUNTAŞ'a ve kaynak yardımında bulunan Mehmet ÇALIŞKAN'a, katkılarıyla değerli arkadaşım Suat DOĞAN'a, son olarak da her daim büyük sabır ve anlayışla üzerimden desteğini esirgemeyen kıymetli eşime ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Pek tabiidir ki Müslümanlar için kutsal sayılan yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm de pek çok konu ve hususa temas edilmiş ve ilk indirildiği günden şimdiye değin insanoğlunun merakını ve inanma güdüsü ekseninde iç âlemini celbetmiştir.

Bu itibarla içerisinde geçen her konu/olay daha en baştan itibaren merak ve araştırma konusu yapılmıştır. Günümüz tabiriyle revaçta olan konular, derin araştırmalar ve tahlillerle araştırılmıştır. Günümüzde ise daha detay sayılabilecek konular söz konusu edilmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmamızın konusu, Kur’ân’da geçen sayısal ifadelerin gerçek/hakîkî değer mi yoksa bunun ötesinde değişken/göreceli değer mi olduğu çerçevesinde ne gibi gayeler içerdiğini araştırmaktır.

Araştırmalarımız ışığında gördük ki seçtiğimiz konunun akademik çalışma anlamında yeterli ve kapsamlı bir şekilde çalışılmadığını tespit ettik. Konumuz hakkında sadece Süleyman GEZER tarafından “Kur’ân’da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler” isimli makale türü çalışmanın yapıldığını gördük. Bu açıdan, adı geçen makalenin içerisinde zikredildiği üzere çalışmanın Kur’ân’da geçen sayılar hakkında yeterli ve kapsayıcı olmadığı ifade edilmiş ve belli başlı bazı sayılar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bizim çalışmamız ise Kur’ân’da geçen tüm sayıları kapsamakta ve kuşatıcı bir bakış açısıyla ele almaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın esas amacı, Kur’ân’da zikredilen tüm sayıları işlemek ve sayıların gerçek/sayısal değerde mi yoksa izâfî değerde mi ifade edildiğini tespit etmenin yanında, ötesinde barındırdığı sembolik ve diğer anlamları da tespit ederek her sayının ayrı ayrı birer tabiri caizse portresini çıkarabilmektir. Elden geldiğince her sayının kullanıldığı yerleri ve Kur’ân’da kaç defa zikredildiğini ifade ederek, sayının Kur’ân’da kullanım yoğunluğuna göre içerisinden önemine binaen konuyu daha açıklayıcı ve dikkat çekici kılabilmek adına kritik örnekler göstermeye gayret ettik.

Sayılar konusu zihinde ilk başta, içerisinde gizem ve merak derecesinde anlamlar barındıran bir konu olarak da düşünülmektedir. Biz bu hususu da dikkate

olarak imkânlar çerçevesinde diğer dinler ve inançlar açısından bu hususa da özet mesabesinde değinmeye gayret gösterdik.

Çalışmamız ışığında anladık ki Kur’ân’da zikredilen her sayı, ayrı bir öneme sahip ve karmaşık/kompleks bir yapıyı içermektedir. Bu açıdan konunun derinliği ve mevcut kaynaklarda fazlaca dikkat çekmemesi sebebiyle daha fazla araştırmayı gerekli kılmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmamızda esas olarak merkeze aldığımız yöntem; imkânlar çerçevesinde ulaşabildiğimiz tefsir kaynaklarımızdan Rivâyet, Dirâyet, Tasavvufî tefsir ve günümüzde yapılan tefsir kaynaklarını derin tahliller ışığında tarayarak, konumuz icâbı değerlendirmelere ve müfessirlerin sayısal ifadeler hakkındaki görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Sayılar hakkında değerlendirmeleri, varsa farklı görüşleri işledikten sonra, kendi tercihimizi ve görüşümüzü belirtmeye gayret gösterdik.

Her sayı hakkında ilgili başlıklarda genel bir bilgi vermeye, bu açıdan; sayının Arap dilinde ifadesine ve kullanım şekli ve ifade ettiği anlama temas ederek, Kur’ân da zikredildiği konuları ve kaç defa zikredildiğini belirtmek suretiyle, her sayıda ayrı bir konuyu ifade eden örneğe temas etmeye çalıştık. Konunun daha akıcı ve açıklayıcı olmasına da çaba gösterdik. Bu şekilde karmaşık/kompleks bir yapıya hâiz olan sayılar konusunu detaylı bir şekilde îzâh etmeye çalıştık.

Ayrıca sayılar hakkında çok geniş bir literatürü ve farklı inanışları konu edinen, Annemarie SCHIMMEL’in, “Sayıların Gizemi” isimli eserinden istifade ederek; İslâm dîni hâricinde diğer dîni inanışların ve farklı toplumların sayıları genel olarak kullanım amaçlarına da değinmeye gayret gösterdik.

4. Sayı Kavramı

Sayı sistemi, insanoğlunun ilk dönemlerinde soyut bir biçimde tasarlanmamıştır. Zamanla çevresinde edinmiş olduğu gözlem ve deneyimleriyle nesnelerin azlığı ve çokluğu arasındaki farklılıkla sayısal sistemi şekillendirmeye başlamıştır. İnsanoğlu, başlangıçta somut materyal kullanarak sayılar arasındaki farkı ayırabilmiştir. Bu maddeler: çakıl taşı, tezek, diş, sert meyve tanesi, küçük kemik gibi nesnelerden oluşmaktadır. Kimi zamanda kemik yahut ağaç parçası gibi maddelere çentik atmak suretiyle sayıları kayıt altına almıştır. Sayıları ifade edebilmek için erken dönemlerden itibaren farklı işaretler, kelimeler ve harflerden de yararlanılmıştır. Günümüzde bile konumsal olmayan sayı sistemleri olarak bilinen, Kıptî ve Yunan harfleri, Roman rakamları hâlâ kullanılmaktadır.⁴

Sayılar ve sayma sistemleri 5 ya da 10 parmakten türetilmiş; hattâ Roma sayılarının biçimleri, bize, parmak işaretleri esas alınarak oluşturulduklarını göstermektedir. Dünya üzerindeki bütün uygarlıkların, aynı sayma veya hesaplama sistemlerini kullandıkları söylenmemiştir.⁵

Günümüze kadar farklı toplum ve kültürden insanlar, öteden beri pek çok farklı sayı sistemini benimsemiş ve kullanmışlardır. Bunlar arasında onlu, yirmili, altmışlı ve Pisagor sistemini örnek olarak verebiliriz.⁶

Hiç şüphesiz ki sayılar hayatımızın her alanını kuşatmış ve gündelik hayatta vazgeçilmezimiz olmuştur. Yaşamın her alanında kullandığımız sayılar karmaşık iş ve işlemlerimizi kolaylaştırmış, bunun da ötesinde belirsizliğe ve karmaşaya düşmemizi önlemiştir. Sayıların ve sayısal sistemlerin önemi hiç de yadsınamayacak kadar mühimdir. Bütün bir yaşam döngüsü ve bizzat hayatın kendisi sayılar ve sayılardan meydana gelmiş olan sayısal sistemler üzerine kuruludur.

Sayılar ile doğadaki birçok nesneyle bağ kurulmuş hattâ bir takım büyüsel inançlar meydana gelmiştir. Güneş, ay ve yıldızlar gibi doğadaki bazı nesnelerden insanlar etkilenecek sayıların çok özel bir konuma sahip olduğunu düşünmüşlerdir.

⁴ Gökdoğan, “Sayı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36/212-213.

⁵ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Küpüşoğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 14.

⁶ Detaylı bilgi için Bkz. Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 13-35.

Sayılar üzerinden kurulan bu ilişkiler bağı; zaman içerisinde rûhlarla, cinlerle ve tanrılarla bağlantı olarak ya da onların temsilcisi olarak düşünmeye sevk etmiştir.⁷

Sayılar sistemine çok eskiden beri duyulan kadim inançlar bilimsel ilerlemelere yol açmakla beraber bir takım batıl inançlara ve büyüsel yönlendirmelere de sebep olmuştur.⁸ Birçok toplum ve kültürde sayılara yüklenen bazı inanç ve değerler mevcuttur.

İslâmî gelenek içerisinde de hiç şüphesiz ki sayı ve sayı sistemlerine ayrı bir önem verilmiştir. İslâmî gelenekte cebir⁹, ebced¹⁰ ve hurûfilik¹¹ gibi birçok sistem kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm özelinde ise; dili Arap dili olan, ilâhî, kutsal bir kitaptır ve içerisinde sayısal ifadeler barındırmaktadır. Bu bağlamda her dilde de pek tabi olduğu gibi Arapçada ise gerçek dünyada karşılığı olmayan dilin imkân ve sınırlarını zorlayan, insan idrâkini aşan sayısal ifadeler mevcuttur.

Kutsal kitapların ifade tarzları ve anlatıları diğer kitaplardan farklılık arz etmektedir. Kutsal kitap dili sadece bilgi verme amacı gütmeyen bunun ötesinde farklı amaç ve işlevleri de taşımaktadır. İlk döneminde kullanılan anlayışları ve algıları da barındırmaktadır. Kur'ân da benzer özellikleri taşıyıp, pek çok edebi sanat ve farklı manalara gelen ifade tarzları bulundurur. Sayılar özelinde ise hakîkî manada ifadeler olmakla beraber izâfî tarzda ifadeler de vardır. Mesela dönemin anlayışını yansıtan ve çokluk bildiren ifadeler bunlarında ötesinde dilin sınırlarını aşan ve insan idrâkinin kavrayamayacağı sayısal ifadeler hem Kur'ân da hem de diğer kutsal kitap anlatılarında göze çarpmaktadır. Bu tarz ifadeleri kavramak oldukça güçtür, teslimiyeti ve boyun eğmeyi gerektirmektedir. Mesela Hz. Nûh'un, kavmi içinde dokuz yüz elli yıl yaşadığı bilgisi Kitâb-ı Mukaddes'te de haber verilmektedir. Yine Ashâb-ı Kehf diye adlandırılan mağara uyurlarının, mağarada kaldıkları sürenin üç

⁷ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 8.

⁸ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 35.

⁹ Detaylı bilgi için Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Cebir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/195-201.

¹⁰ Bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/68-70.

¹¹ Bkz. Hüsamettin Aksu, "Hurûfilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/408-412.

yüz elli yıl olduğu bilgisi bu türden ifadelerdir. Bu tarz bilgileri çoğaltmak mümkündür.¹²

5. Sayı Bilimi

Sayı bilim yahut sayı büyüğü olarak da tanımlanan bu bölüm çok uzun bir müddettir insanlığı etkilemektedir. İnsan yaşamında önemli bir yeri olan güneş ve ay, insanlara sayılardan yararlanmayı ve sayıların özel bir konuma sahip olduğunu göstermiştir. Güneş ve ay sadece zaman ve mekânı soyut formüllerle sınırlamayıp, yıldızlar ve diğer görüngülerle kurulan gizemli sayılabilecek türden ilişkiler sisteminin de bir parçası haline gelmişlerdir. Bu hususda bu ilişkiler ağı çok farklı boyutlara çekilmiş ilk dönem insanların bu görüngüyü ruhlarla, tanrılarla ya da cinlerle ifade edilen bağlantı olarak ya da onların temsilcisi olarak algılayıp düşünmüşlerdir. Bir sayıyı ve ondaki güçleri tanımak/bilmek suretiyle ruhların yardımını sağlayarak, büyücülük yapmak ya da duaları daha etkin kılabilmek için kullanmışlardır. Sayıların varsayılan bu gizli anlamlarının folklorda, edebiyatta, müzikte ve hattâ orta çağ mimarisinde kullanıldığı, yansımalarının olduğu ifade edilmiştir. Sayılara yüklenen anlamlar, semboller farklı farklı olmaktadır. Şaşırtıcı olan durum ise farklı kültürlerin sayılara yükledikleri anlamların benzerlik göstermesi olmuştur.¹³

¹² Süleyman Gezer, “Kur’ân’da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2 (2015), 479.

¹³ Bkz. Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 7-48.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKÎKÎ DEĞERDE KULLANILAN SAYILAR

Biz bu bölüm de ve ikinci bölümde de Kur’ân’da geçen tüm sayıları maddeler halinde açıklamalı olarak, genel hatlarıyla, önce sayı hakkında genel bir bilgi vermek suretiyle işledik. Bu bölümde, Kur’ân’da hakîkî anlamda kullanılan sayıları bir bütün halinde kullandığı yerleri ve amaçlarını da belirterek işledik. Konunun daha açıklayıcı olması için her sayıda uygun bulduğumuz kritik örnek ya da örneklerle konuyu zenginleştirdik. Seçtiğimiz bu örneklerin yine her konu ve muhtavadan olmak üzere değerlendirerek seçim yapmaya özen gösterdik.

Sayılar hakkında daha öncede değindiğimiz üzere çok farklı inanç ve anlayışlar her kültürde mevcut olmaktadır. Biz tezimizin amacı gereği akademik bir yöntemle Kur’ân’ı merkeze koyarak, tefsirlerde yapılan açıklamaları değerlendirerek sayılar hakkında bir kanaate varmaya dikkat gösterdik. Öte yandan sayılara Kur’ân tarafından yüklenen anlamları, Arap dilindeki değeri ve anlamını ayrıcada diğer din ve kültürlerde genel olarak yüklenen anlamları ifade ettik. Gayret bizden tevfiğ Allah’tandır.

1. “Bir” Sayısı

Kur’ân-ı Kerîm’de lafzen, sayısal ifade olarak en fazla “bir” sayısı geçmektedir. “Bir” sayısı “ehad” ve “vâhid” olmak üzere iki ayrı formda Kur’ân’da kullanılmıştır. “Bir, yegâne, bir tek” manasına gelen, Ehad (الأحد) lafzı, vahd (الوحد) yahut vahde (الوحدة) kökünden, vahad ibaresindeki vav harfinin hemzeye dönüştürülmesiyle ortaya çıkan bir isim olduğu ifade edilir. Aynı kelime kökünden türemiş olan vâhid (واحد) ifadesi de aynı yahut yakın manada olmak üzere yüce Mevlâ’nın isimleri arasında yer almaktadır. Ehad ifadesi, İhlâs sûresinde doğrudan bazı âyeti kerîmeler de ise dolaylı olarak Cenab-ı Hakk’a nisbet edilmiş ve bu anlam da yine bazı hadislerde de kullanılmıştır.¹⁴

¹⁴ Bekir Topaloğlu, “Ahad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/483-484.

Ehad ve vâhid ifadeleri Allah’a nisbetlik haricinde kullanıldığında bir kimseyi yahut bir toplumu veya nesneyi niteleme/belirtme maksadıyla kullanılmışlardır. Sayısal değerlerinin ötesinde çoğunlukla niteleme amacı güdülmüştür.¹⁵

“Vâhid ismi ise Kur’ân-ı Kerîm’de on beş yerde ilâhın, beş yerde Allah lafzının sıfatı, bir âyette Allah’a râci zamirin haberi olarak kullanılmış, hadislerde de Allah’a nisbet edilmiştir.”¹⁶

Bazı müfessirlere göre ehad ve vâhid arasında bazı farklar mevcuttur. Biz bu farkları, örnek olarak işlediğimiz âyeti kerîmelerde bahsedeceğimiz için tekrara düşmemek adına burada değinmiyoruz.¹⁷

Kur’ân da “bir” sayısının, sayı cinsinden, hakîkî manada kullanımı çoğunluktadır. İzafî/göreceli değere sahip olarak kullanımı fazla olmamakla beraber yine mevcuttur. Biz, iki değerde kullanımını da örnekler üzerinden göstermeye çalıştık. Ancak çalışmamızın imkân ve zaman sınırı olması münasebetiyle her iki kullanımına da birer örnek gösterdik. Tabi ki bu örnekler arttırılabilir.

Schimmel’e göre “bir” sayısı, her sayıya nüfûz eden bütün aritmetik sayıların ortak ölçüsü kabul edilmektedir. İster çıkartarak isterse çarparak olsun bütün sayılar kendisinde birleşmiştir. “Bir” her zaman aynı değere sahip olmakla beraber değişmezdir. Kendisiyle çarpıldığında dahi yine kendisini vermektedir.¹⁸

“Bir”, başlangıçsal Bir’in, bir ikincisi bulunmayan ilâhiliğin, kutuplaşmamış varoluşun simgesidir. Gerçek manada Bir’lik kavranamaz. Schimmel, Hristiyan inancı hariç değindiği diğer dinler açısından özetle: Bir’in, Tanrı’yı sembolize ettiğine değinmiş ve bu niteliğiyle Tanrı’yla özdeşleşen “Bir”, kavranamaz ve Mutlak Bir’dir demiştir.¹⁹

Örnek

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

¹⁵ Bkz. Bakara 2/102-213; Âl-i İmrân 3/73-91; Nisâ 4/102; Mâide 5/20 vb. âyetler de geçmektedir.

¹⁶ Topaloğlu, “Ahad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/483-484.

¹⁷ Bkz. İzafî Değerde Kullanılan Sayılar, “Bir Sayısı” başlığı.

¹⁸ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 51.

¹⁹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 51-53.

“Ey insan kümeleri! O ki sizleri **bir tek nefisten** halk eden, ondan da eşini var eden; ikisinden de birçok erkek ve kadın üreten Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilek dilediğiniz Allah'ın ve akrabasının haklarına da riayetsizlikten sakının. Allah şüphesiz üzerinizde bir gözcüdür.”²⁰

Âyeti kerîmede ilk hitap; “Ey insanlar!” şeklinde olmuştur. Bu hitabın muhatabının Mekkeliler olduğunu iddia edenler olmuş olsa da bu görüş fazla itibar görmemiştir. Cenab-ı Hakk'ın “Ey insanlar!” nidasından kastın bütün mükellefler yani bütün bir insanlığın olduğu hususunda müfessir usulcülerin ittifakları olduğu söylenmiş ve bu görüş cumhûr tarafından da benimsenmiştir.²¹

Cenab-ı Hakk'ın buradaki hitabı evrensel bir nidâdır. Hitabı “Ey insanlar!” ifadesiyle başlayan Kur'ân'da iki sûre vardır. Birisi burası diğeri ise Hac sûresidir. Nisâ sûresinde yaratılışın ilk evresine dikkat çekilmiş, Hac sûresinde ise yaratılışın son evresine vurgu yapılmıştır.²²

Kur'ân'da “nefis” (نَفْسٌ) kavramı çoğulu (النَّفْسُ) ve (نُفُوسٌ) rûh, beden²³, kendisi, zâtı²⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Tefsirlerde ise bu kelimeye: Can, rûh, canlı varlık, akıl, canlı, insan, şahıs, kimlik, insanlık, hayat özü, temel ilke gibi anlamlar verilmiştir.²⁵

Bazı âlimler ve sûfiler ve hattâ bazı filozoflar “rûh” ve “nefsi” aynı varlığın iki farklı ismi olarak tanımlarken bazıları da farklı mahiyetler olarak nitelemişlerdir.²⁶

Âyeti kerîmede “tek bir nefis” kavramıyla kastedilenin ise Hz. Âdem (as) olduğunda Müslümanlar görüş birliği içerisinde olmuşlardır. Ve “tek bir nefis”den de

²⁰ Nisâ 4/1.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1981), 9/164; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, h. 1418), 2/58.

²² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 3/14.

²³ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Kâhire: Darû'l-Meârif, h. 1119), 6/4500.

²⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî (Beyrut: Dâru'l-kalem Dâru's-Şâmiye, h. 1412), 818.

²⁵ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 191.

²⁶ Bkz. Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/10.

eşi yaratılmıştır” ifadesinde eş’den maksat ise Hz. Havvâ olduğu hususunda yine görüş birliği vardır.²⁷

Klasik tefsirlerin çoğunda geçmekte olan kıssaya göre: Yüce Allah’ın önce Hz. Âdem’i yarattığı ve Âdem’in bir parçasından yani eğri bir kaburga kemiğinden eşi Hz. Havvâ’yı yarattığı anlatılır. Bu düşüncenin temel dayanağı ise Hz. Peygamberin kadınlar hakkında, onları kaburga kemiğine benzettiği rivâyet olmuştur.²⁸ Son dönem müfessirleri ise bu iddianın yersiz olduğunu, Hz. Peygamberin, kadını; kaburga kemiğine benzettiği rivâyetten, maksadının; kadınların hassaslığına, tabii özelliklerinin değiştirilmeye çalışılmamasına, mecâz bir ifadeyle benzetme yaptığı ileri sürülmüştür.²⁹

Bunun yanı sıra bu rivâyette zikredilen ifadenin mecâz bir mana içermesine rağmen Hz. Peygamber’in, Hz. Havvâ’nın ilk yaratılışına da işaret edebileceği ifade edilmiştir.³⁰

Bazı müfessirlere göre ise bu tamamıyla mecâz bir anlatımdır ve bu iddiaların asıl çıkış yeri ise Eski Ahid’in bu konudaki anlatıları olmuştur.³¹

Râzî (öl. 606/1210), Ebû Müslim el-İsfahânî’den (öl. 322/934) alıntı yaparak “tek bir nefis’den de eşinin yaratılması” buyruğundan maksadın “Onun cinsinden, yani insan cinsinden, onun zevcesini yarattı” manasının çıkabileceğine de işaret etmiştir.³²

Muhammed Abduh’a göre: “Tek bir nefis” ifadesinden kasıt Hz. Âdem değildir. Ona göre: Hz. Âdem’in, bütün insanlığın ortak atası olduğu yönündeki görüş tüm milletlerce bilinen ve kabul gören bir görüş değildir. O, Âdem (a.s) ve Hz. Havvâ’yı tanımayan ve bilmeyen pek çok insan topluluğunun olduğunu ifade

²⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (y.y.: Dâru Hicr, h. 224-310), 6/339-341; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 9/166; Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe el-Hasenî, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah Kureşî Rislân (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2002), 1/459; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, 3/16; Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur’ân-ı Kerîm’in Öz Tefsiri)*, (İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım Yayınevi, 2009), 2/2-3.

²⁸ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 6/341-342; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 9/167.

²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, 3/16; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur’ân-ı Kerîm’in Öz Tefsiri)*, 2/3; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/11.

³⁰ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, 3/16.

³¹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur’ân-ı Kerîm’in Öz Tefsiri)*, 2/3; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gereğçeli Meal-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2009), 145.

³² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 9/167.

etmiştir. Kur’ân âyetlerinin insanlığın şeceresini bildirme noktasında müphem olduğunu söylemiştir. Ve bu şecerenin İbrânîlerden bize intikal ettiğini iddia etmiştir. İlerde bazı ilmi araştırmalarla, insanlığın tarihinin Hz. Âdem ile başlamadığını doğrulayacak bazı kanıtların ortaya çıkması halinde ise Kur’ân’ın iddialarının bu durumda yanlış olmadığı, zîrâ bu sonuçların Kur’ân açısından bir öneminin olmadığı ancak İbrânîlerin iddiaları eğer Tevrât kaynaklı ise Tevrât’ın anlatılarının asılsız olduğunun ortaya çıkacağını ifade etmiştir.³³

Abduh, “nefis” kavramına, âyeti kerîmenin maksadının insan soyunun ortak kökenini ve kardeşliğini vurguladığı için “insanlık” anlamını yükler. “Nefis” tabirinin “canlı” anlamında anlaşılabilceği ve “zevc” ifadesinin çift anlamına geldiğini bir çiftin veya bir ikilinin hem erkek hem de dişi tarafı için kullanıldığından, insanlarla ilgili olarak da kadının yahut kocanın eşi anlamına geldiğini vurgulamıştır. Bu sebeple âyeti kerîmede “Minhâ” (ondan) lafzı, her iki cinsin de “bir tek canlıdan” türetildiği biyolojik gerçeğini ifade etmektedir, demiştir.³⁴

“Nefis” kavramına yine günümüzde bazı müfessirler “organik bileşik (hücre)”³⁵ ve “bir tek öz”³⁶ anlamlarını vermişlerdir.

Başka bir görüşte ise, Hz. Âdemden önce farklı zaman aralıklarıyla başka Âdemlerin yaratıldığı sayılarının otuz ve her bir Âdem arasında bin yıllık bir zaman diliminin olduğu, Sûfiler ve İmâmîyye mezhebi mensuplarından böyle bir görüşün sadır olduğu ifade edilmiştir.³⁷

Konunun özünü oluşturan “nefis” kavramına yüklenen anlamları genel çerçevesi itibariyle ifade etmeye çalıştık. Bu itibarla “nefis” kavramı genel itibariyle, “Hz. Âdem” ve “bir tek canlı” manalarına hamledilmiştir. Bizim çalışmamız açısından değerlendirdiğimizde, iki ifade özelinde, sayısal bir değer ifade etmesi açısından; “نَفْسٌ وَاحِدَةٌ” (bir tek nefis) buyruğu gerek Cenab-ı Hakk’ın kastı “Hz. Âdem” olsun gerek “tek bir canlı” olsun bize göre sayısal bir değer (kemmîyet) ifade

³³ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, (Kahire: Dâru’l-Menâr, 1947), 4/324.

³⁴ Esed, *Kur’an Mesajı: Meal Tefsir*, 191-192.

³⁵ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gereçeli Meal-Tefsir*, 144.

³⁶ Mustafa Öztürk, *Nüzul Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 850.

³⁷ Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, 4/325.

etmektedir. “Bir” (وَاحِدَةً) sayısı bu anlamda söz konusu âyeti kerîmede göreceli bir değerde değil bilakis hakîkî mana da kullanılmıştır ve bildiğimiz manada sayısal bir değer ifade etmektedir, diyebiliriz

2. “İki” Sayısı

(الاثنتان) “İsnâni” kelimesi müzekker bir sayıdır, (اثنتان) “İsnetâni” müennesidir ve aslı (ثَنِي) “Seneyün”, çoğulu ise (اثْنَاء) “Esnâün” şeklinde gelmektedir. (والاثنتان) “İsnâni” sözlükte, (الواحد) “Bir” sayısının iki katı anlamına gelmektedir.³⁸

Kur’ân’ın üslubu ve içeriği gereği ikil formdaki sayısal ifadelerin oldukça fazla olduğunu gözlemledik. Kur’ân-ı Kerîm’de “bir” sayısından sonra en fazla ve yoğun olarak kullanılan sayısal ifade, iki sayısı ve ikil formda gelen ifadelerdir. “İki” sayısının, Kur’ân da lafzî manada kullanımı çoğunlukla reel değere sahiptir. İki sayısı ahkâm âyetleri ve bir kimsenin, ikincisi gibi kullanımlarda reel değer bildirmektedir.³⁹ İzâfî olarak kullanımı ise sadece seçtiğimiz örneklerle sınırlıdır.⁴⁰

Kur’ân da, müfessirler iki kez öldürülme ve diriltimeden bahseden şu âyeti kerîmeyi: “...Ey Rabbimiz! Bizi iki kez öldürdün, iki kez de dirilttin. Şimdi günahlarımızı kabul ettik. Şimdi (bu ateşten) çıkmaya bir yol var mı?”⁴¹ âyetinde geçen iki kez öldürülme ve dirilmeyi ilginçtir ki reel/hakîkî manada anlamış ve izâh etmeye çalışmışlardır.⁴²

İki sayısı, Kur’ân da, isimler üzerinde gerek iki sayısının karakteristik özelliği gerekse Kur’ân’ın üslubu açısından ikil/tesniye formunda sıkça kullanılmıştır.⁴³

Schimmel, diğer inanç ve dinler açısından sayıları tahlil ettiği eserinde, iki sayısını “kutupsallık ve bölünme” sayısı olarak tanımlamıştır. Ona göre “iki”: Dualite ve olumsuz kutupsallık, hayatın devamı için zorunludur. İkiye atfedilen mana olumsuzluk, uyuşmazlık ve ayırma gibi negatif ifadelere sahiptir, şeklinde beyan etmiştir.⁴⁴

³⁸ İbn Manzûr, Lisânü’l-’Arab, 1/512-513.

³⁹ Bkz. Nisâ 4/11-176; Mâide 5/106; En’âm 6/143-144; Hûd 11/40; Ra’d 13/3; Yâsîn 36/14; Mü’min 40/11.

⁴⁰ Bkz. Fâtır 35/1.

⁴¹ Mü’min 40/11.

⁴² Taberî, Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an, 20/290-292.

⁴³ Bkz. Bakara 2/102-203; Âl-i İmrân 3/122-155 vb.

⁴⁴ Schimmel, Sayıların Gizemi, 68.

Örnek

﴿٤٠﴾ لَا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ (٤٠)

“Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) **inkar edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman**, ona bizzat Allah yardım etmişti...”⁴⁵

Âyeti kerîmede yüce Allah hicret olayından bahsetmektedir. Hicret, İslâm tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve bu açıdan çok önem arz etmektedir. Âyeti kerîmenin siyak-sibak uyumu ve bağlamından koparılmaması açısından: Yüce Allah bir önceki pasajlarda sefere çağrılan Müslümanların, gevşek davranmaları nedeniyle inananları uyarmaktadır.

Bütün olarak, Cenab-ı Hak bu âyetler pasajında, hicretin dokuzuncu yılı, Tebûk Gazvesine çağrılan Müslümanları konu edinmektedir. Huneyn ve Taif gibi savaşlardan yeni dönen Müslümanlar, sıcağın çok şiddetli olması, yaz kuraklığı ve de meyvelerin hasat edilme zamanının yaklaşmasından ötürü Bizans ile savaşmayı gözlerinde büyütmuşlerdir.⁴⁶ Bizans kuvvetlerinin çokluğu, gidilecek yerin uzak olması da etkenler arasında sayılmıştır. Hz. Peygamber daha önce çıkılan seferlerde hedefi ve yeri saklı tutmasına rağmen bu defa gidilecek yer ve savaşılacak düşmanı önceden bildirmiş ve buna göre hazırlık yapılmasını talep etmiştir.⁴⁷ Bütün bu sebeplerden dolayı bu gazveye “Ceyş-i usret” yani “zorluk ordusu” denilmiştir.⁴⁸

Bu gazve için başta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha gibi bazı sahâbîlerin maddi olarak büyük fedakârlık da bulundukları ve kadın sahâbîlerin, süs ve takı eşyalarını vermek suretiyle bağış yarışına girdikleri nakledilmektedir.⁴⁹

Cenab-ı Hakk'ın burada eleştiri konusu yaptığı kesim ise, yeni Müslüman olan bazı kimseler ve bedevilerle beraber münafıklardır.⁵⁰

⁴⁵ Tevbe 9/40.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 16/61; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 4/506.

⁴⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'Arabî, h. 1407), 2/271; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 4/506.

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 4/506.

⁴⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/9.

⁵⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/9.

Tebûk gazvesine, yaya ve atlı olmak üzere bazı rivâyetlere göre 20.000, bazı rivâyetlere göre ise 30.000 civarında büyük bir ordu oluşturulmuştur. Bu gazveye Müslümanlardan bazıları, çölde yaşayan kabileler ve birçok münafık gazveye katılmamışlardır.⁵¹

Tebûk'e ulaşan ordu yirmi gün orada kalmasına rağmen, karşısına Bizans ordusu yahut herhangi bir müttefiki çıkmamıştır. Ancak bu gazvenin yine de siyasi olarak, Hristiyan ve Yahudi kabileleri antlaşmalarla cizyeye bağlamak ve İslâm'ın adını sınırların dışına duyurmak gibi bazı kazanımları olmuştur.⁵²

Konumuz olan âyeti kerîmede yüce Allah, cihâda çağrılıp da ağırdan alan Müslümanları eleştirmiş ve çok kritik bir aşamada elçisine yardım eden yüce Mevla'nın yine O'nu yalnız bırakmayacağı, hicret örneği üzerinden Müslümanlara hatırlatılmak suretiyle uyarılmışlardır.⁵³

Hz. Peygamber'e, hicret esnasında Hz. Ebû Bekir eşlik etmiştir. Hz. Peygamber, Mekke'den çıkarken yatağına Hz. Ali'yi yatırmış, düşmanı şaşırtmak maksadıyla önce Medine istikametine değil güney istikamete, ters yöne doğru; Sevr mağarasına gitmişlerdir. Mekkeli müşrikler ise tuzak üstüne tuzak kurmuşlar ve Allah resulünü öldürmek için plan yapmışlardır. Hz. Peygamber'in evinde O'nu değil de Hz. Ali'yi bulan müşrikler önce şaşkınlık yaşamışlar ve ardından Hz. Muhammed'i arama çalışmalarına girişmişlerdir. Hz. Peygamber ve refiki Hz. Ebû Bekir, Sevr mağarasında iken, Mekkeli müşriklerden bir grup Sevr mağarasının yakınına kadar gelmişler hattâ mağaranın içinden ayakları görünür ve konuşmaları işitilir hale gelmişti. Bu esnada Hz. Ebû Bekir korkmuş ve endişeye kapılmıştır. Kendisi, Hz. Peygamberin üstüne titremiş, O'na bir şey yapacaklar diye gözlerinden yaşlar süzölmüştür. Hz. Peygamber ise kendisine “Üzölme, çünkü Allah bizimle berâber” demek suretiyle mağara arkadaşını teskin etmiştir. Müşrikler mağaranın etrafında olmalarına rağmen yüce Allah'ın lütfuyla mağaraya bakmaları önlenmiştir.

⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 4/506; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri (Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri)*, 3/98.

⁵² Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri (Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri)*, 3/98; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/10.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/64.

Daha sonrasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir, önceden planladıkları şekilde Yesrib'in yoluna koyulmuşlardır.⁵⁴

Yüce Allah'ın örnek olarak ele aldığımız âyeti kerîmede “ثَانِيِ الثَّانِيْنَ” diye ifade buyurması, tarihi olgularla sabittir ki Hz. Peygamberin en yakın arkadaşı, Hz. Ebû Bekir'dir. Hitabın bu şekilde gelmesi, Arap dilinde “ikinin ikisi” diye ifade ederler ki buda “ikinin biri” anlamındadır ve hal olarak mansubtur. Bu ifade bir hiyerarşiyi ima etmemektedir. Yine Arap dilinde “üçün üçüncüsü” diye hitap edilir ki bu ifadede “üçün biri” manasındadır. Bu durumda âyeti kerîmenin genel ifadeyle maksadı: Eğer sizler O'na (Muhammed'e) yardım etmezseniz, Allah O'na “ikinin biriyken” yani “tek başınayken” yardım etti ve yine yardım edecektir anlamı çıkmaktadır. Pek tabi ki, Hz. Ebû Bekir bu uyarının dışındadır.⁵⁵

Söz konusu âyeti kerîmede ifade etmeye çalıştığımız şekliyle iki sayısı “ثَانِيِ الثَّانِيْنَ” yani “ikinin ikincisi” şeklinde gelmiş ve manası “ikinin biri” anlamındadır. Bu suretle ifade edilen iki kişiden kasıt: Hz. Peygamber ve yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'dir. Bu ikilinin Sevr mağarasına birlikte sığınmalarına, yüce Mevla burada değinmiştir. İki sayısı ise, iki kişiyi nitelemesi hususunda sayısal bir değer ifade etmekte ve hakîkî mana içermektedir. İzâfî/göreceli bir değere sahip değildir.

3. “Üç” Sayısı

(الثَّلَاثَةُ) “Selâsetü” bilindiği gibi müzekker bir sayıdır, (ثَلَاثٌ) “selâsün” ise müennesidir.⁵⁶ 1'den 10'a kadar olan sayılara müfred sayılar denmektedir. 100 ve 1000 de tek sayı olmaları nedeniyle müfred sayı olarak kabul edilmektedirler. Aslında sayılarda müenneslik ve müzekkerlik olmadığı halde sayılar, sayılana göre vaziyet alır; 1 ve 2 sayısı dışında 3'ten 10'a kadar olan sayıların, sayılanı müzekker ise müennes, müennes ise müzekker olarak gelir.⁵⁷

“Bir” ve “iki” gibi sayısal ifadelerden sonra Kur'an'da en çok zikredilen rakamın “üç” sayısı olduğunu gözlemledik. Üç sayısının kullanımını genel itibariyle

⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Edfiş (Kahire: Dâr'ul-kütübî'l-Mısriyye, 1964), 8/144; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, 2/383.

⁵⁵ Ebu'l Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Darû'l kütübî'l-'Arabî, h. 1422), 2/260; Esed, *Kur'an Mesajı: Meal Tefsir*, 442.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/497.

⁵⁷ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 1997), 255.

Kur’ân’da bir bölüme tahsis etmek doğru olmayacaktır. Baktığımız zaman Kur’ân’da üç sayısı bazen ahkâm bildiren âyetlerde⁵⁸ bazen vakit/zaman⁵⁹ ve bazen de aşama/bölüm⁶⁰ gibi durumlarda kullanıldığını gözlemledik.

Kur’ân’da üç sayısı çoğunlukla hakîkî manada kullanılmıştır. Ancak bunun yanı sıra müfessirlerin birçoğu, *“...Sizi yaratan amhâtiğinizden önce yaratan üç türlü karanlık içinde oluşturuyor...”*⁶¹ Anne karnında geçirilen üç karanlık evreden bahseden bu âyeti kerîmeyi ilginçtir ki hakîkî manasıyla anlamış ve tefsir etmişlerdir.

Yine aynı şekilde *“İطْفُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ”* “Üç çatallı gölgeye gidin ki, o ne gölge yapar ve ne de ateşten korur.”⁶² Buyruğunda geçen üç sayısını, müfessirler hakîkî manasıyla yorumlamış ve îzâh etmeye çalışmışlardır. Tercih ettiğimiz mealde “üç kol” diye tercüme edilen “ظِلِّ” kelimesini “üç bölüklü gölge”⁶³ yahut “üç çatallı gölge”⁶⁴ şeklinde îzâh edenler de olmuştur.

Diğer dinler ve inançlar açısından, üç sayısı “kapsayıcı sentez” olarak yorumlanmıştır. Üç sayısı, Bir’in çokluğa açılımını îzâh etmeye çalışmışlardır. Bu açılıma en öz şekliyle, Lao-tzu’nun şu ifadeleri örnek verilebilir: “Tao birliği oluşturur, birlik ikiliği, ikilik üçlüğü ve üçlük her şeyi oluşturur.”⁶⁵ şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁶

Örnek 1

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ (١٧١)

“Ey ehli kitab! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında haktan başka bir şey söylemeyin. Meryemoğlu Mesih İsâ, sadece Allah'ın peygamberi, Meryem'e yerleştirdiği kelimesi ve Allah'tan gelen bir rûhtur. Gelin, Allah'a ve rasullerine

⁵⁸ Bakara 2/196-228; Nisâ 4/176; Mâide 5/89; Talâk 65/4.

⁵⁹ Âl-i İmrân 3/41; Hûd 11/65; Meryem 19/10; Müzzemmil 73/20.

⁶⁰ Zümer 39/6; Mürselât 77/30.

⁶¹ Zümer 39/6.

⁶² Mürselât 77/30-31.

⁶³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Darû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 10/383-384.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 9/248.

⁶⁵ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 71.

⁶⁶ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 69-97.

iman edin, "**(İlah) üçtür**" demeyin. Vazgeçin, bu sizin için daha hayırlı olur. Ancak Allah tek bir ilahtır...⁶⁷

Bundan önceki âyetlerde Yahudilerden bahsedilmiş onların aşırılıklarına temas edilmiştir. Bu âyetlerde ise Ehl-i kitap olan Hristiyanlardan bahsedilmekte onların da aşırılıklara dalmaları noktasında uyarılmaktadırlar. Hz. Îsâ hakkında Kur'ân'a ve tevhîde ters şeyler söylemeleri noktasında Hristiyanlar uyarılmıştır.

Hristiyanlar Hz. Îsâ'yı Allah'ın oğlu, ulûhiyyeti oluşturan üç temel unsurdan biri olarak görmüşler, onu da Allah'ın bir parçası olarak görmüşlerdi. Bu inanç dinde aşırı gitmek, peygambere olan sevgi ve saygı öğelerinin aşırılığa, putperestliğe dönüştürülmesidir.⁶⁸

Sevgi, saygı ve muhabbet tevhîde aykırı, ona ters bir hal alınca küfre dönüşür. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) "Siz beni Hristiyanların, Meryem oğlu Îsâ'yı övdükleri gibi övmeyin. Çünkü ben, Allah'ın kuluyum. (Benim için), Allah'ın kulu ve resulü deyin."⁶⁹ buyurmuştur.

İlk kez burada zikredilen (üç demeyiniz) âyetinde, Hristiyanların teslîs inancına işaret edilmiştir. Bu inançlarını (Allah için) üç işaretle dillendiriyorlar bunlar: Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs ifadeleridir. Değindiğimiz âyetlerde, Kur'ân bu ifadeleri; birden fazla ilâh olmak üzere beyan etmektedir. Mâide sûresinin ilgili âyetinde, "*Muhakkak, "Allah üçün üçüncüsüdür" diye söyleyenler kâfir olmuşlardır...*"⁷⁰ Bu âyet Ehl-i kitap olan Hristiyanların kastettiği üçleme akidesi konusunda inmiştir.⁷¹

Hristiyanlara göre teslîs: "Baba, üç elemanın birincisi; Oğul ezeliyette ondan, kendisine eşit biçimde çıkmış ikincisi; Rûhu'l-Kudüs'te aynı şekilde ondan çıkmış üçüncüsüdür. Tanrılığın doğası birdir: O da bu doğa ile birleşmiş olan üç elemattan her birinin ayrı ayrı cevher olmasıdır. Baba oğul değil, oğul baba değil, Rûhu'l-

⁶⁷ Nisâ 4/171.

⁶⁸ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur'ân-ı Kerîm'in Öz Tefsiri)*, 2/202.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Enbiyâ", 48.

⁷⁰ Mâide 5/73.

⁷¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs* (Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-'Arabiyye, h. 1383), 8/291.

Kudüs de baba ve oğul değil, o ikisi de Rûhu'l-Kudüs değildir. Bununla beraber bunlar bir tek Tanrıdır. Çünkü hepsinin tek doğası vardır...⁷²

Kur'ân'ı Hakîme göre anlaşıyor ki, Hıristiyanların teslîs inancını; Kur'ân üç ayrı ilâh olarak ifade buyuruyor. Oysa tevhîd esasına göre yüce Allah bir ve tektir. Eşi ve benzeri hiçbir ortağı da bulunmamaktadır. Bütün peygamberlerin dile getirmiş oldukları ortak akîde budur. Bu nedenden ötürü Kur'ân'a göre teslîs inancı şıktır ve haramdır. Allah'ın üç ayrı parçası, cüz'ü mevcut değildir. Buradan hareketle, söz konusu âyeti kerîmede zikredilen üç sayısı, sayısal değer noktasında hakîkî bir değerle ifade edilmiştir, diyebiliriz.

Örnek 2

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ۖ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٢٢﴾

“(Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Yine, "Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Şöyle de diyecekler: "Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir." De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir..."⁷³

Örnek olarak aldığımız âyeti kerîmede üç, dört; beş, altı ve yedi, sekiz sayıları geçmektedir. Burada geçen sayıların tamamını üç sayısının bahsinde konu edinmemizin sebebi âyette ilk olarak üç sayısının gelmesi buna mukabil parça parça sayıların tamamını tekrar ele almamızın anlamsız olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Ashâb-ı Kehf kıssası; yani mağara uyurlarının hikâyesi, Ehl-i kitap ve Müslümanlar arasında, olayın nerede, ne zaman vuku bulduğu, gençlerin isimleri ve bu geçlerin sayısı tartışıl原因lmış ve özellikle Ehl-i kitap arasında çok çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bizim de gerek tarih kitaplarımız olsun gerekse tefsir kaynaklarımız olsun hemen hemen hepsinde bu mevzu hakkında geniş bir mâlumata rastlamaktayız.

⁷² Daha detaylı bilgi için Bkz. Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur'ân-ı Kerîm'in Öz Tefsiri)*, 2/204.

⁷³ Kehf 18/22.

Biz amacımız gereği sadece bu geçlerin sayısı hakkında verilen tarihi bilgilere ve yorumlara yoğunlaşmak istiyoruz.

Gençlerin sayısının tam olarak kaç olduğu noktasında Kur'ân'ın buyurduğu şekliyle “recmen bi'l-gayb”⁷⁴ tabiri kullanılmıştır. Her bir fırka kendi görüşünü beyan etmiş ama Kur'ân bu görüşleri temelsiz, asılsız bilgiler olarak ifade etmiştir. Gerçeği ise pek az kişinin bildiğini ifade etmiştir.

Bu itibarla İbn Abbas (r.a) kendisinin gerçek sayıyı bilen bu pek az kişiden birisi olduğunu söyleyerek gençlerin sayısının yedi, köpekleriyle beraber ise sekiz olduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî (öl. 538/1144) yine ihtilâfa düşen fırkalar arasında Müslümanların, mağara uyurlarının sayısının yedi, köpekleriyle beraber sekiz genç olduğunu ve bu bilgiyi de Hz. Peygamberden öğrendiklerini dile getirmiştir.⁷⁵

Zemahşerî, Hz. Ali (r.a)'nin görüşünde yedi genç ve köpekleriyle sekiz olduğunu nakletmiştir. Zemahşerî'nin kendi tercihi ise, Hz. Ali ve İbn Abbas'la aynı doğrultuda gençlerin sayısının yedi, köpekleriyle birlikte bu sayının sekiz olduğu yönünde olmuştur. Kendi tercihinine ise şu şekilde delil getirmiştir: Dilsel tahlillerle delil getirmiş ve “رَجْمًا بِالْغَيْبِ” ifadesinin ilk iki rakamdan sonra geldiğini ancak “مَا إِلَّا قَلِيلٌ يَظْلِمُهُمْ” ifadesinin ise son rakamla ilgili olduğunu ve İbn Abbas'tan gelen rivâyetle sayının kesinlikle yedi genç ve köpekleriyle sekiz olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm; bu kıssanın mesajı bakımından olayın ne zaman, nerede cereyan ettiği ve gençlerin sayısından ziyade, verilmek istenen mesaja dikkat çekmek istemiştir. Bu gençlerin Kur'ân'da özellikleri Rablerine iman eden, dönemin melikine isyan eden, arkalarında makam ve mevkilerini terk eden, inançları uğruna her türlü bedeli ödemeyi göze alan, imanlı gençler oldukları vurgulanmıştır.

Kur'ân'ın, Ashâb-ı Kehf kıssasıyla vermek istediği esas mesaj: İman ve küfür mücadelesinin başlangıçtan itibaren hep var olduğu, inananların her devirde zulme maruz kalmalarına rağmen, bâtılın, hakka asla galip gelmediği, samimi bir şekilde

⁷⁴ Kehf 18/22.

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, 2/712.

⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, 2/712-714.

iman edip yaşayanları; Cenab-ı Hakk'ın mutlaka başarıya ulaştırdığı ve nihâyetinde, her şeyi yaratan Allah'ın insanları yeniden diriltmeye kâdir olduğudur.⁷⁷

Örnek olarak işlediğimiz âyeti kerîmede yüce Allah tarafından zikredilen üç, dört; beş, altı, yedi ve sekiz sayısal ifadeleri, rakamsal olarak gerçek anlamda değer ifade etmektedirler. Her sayı rakamsal değeri adedince birer insanı/kişiyi ifade etmektedir. Bu sebepten ötürü ifade etmiş oldukları değerler göreceli değil, reel/gerçek sayısal değerlerdir.

4. “Dört” Sayısı

(الأربع) “Erbeatü” dört sayısının müzekker formuyken (الرَّابِع) “erbeu” ise müennes formu olmaktadır.⁷⁸ Dört, (أربعون) kırk, (رُبْع) dörtte bir ve (رباع) dörder dörder formlarının tümü de aynı kökten gelmektedirler.⁷⁹

Dört sayısı kendisinden önceki ilk üç sayıya nazaran Kur'ân'da daha seyrek kullanılmıştır. Kur'ân'da, dört sayısını genellikle ahkâm bildiren âyeti kerîmelerde kullanıldığını görmekteyiz.⁸⁰ Sayı, tespit edebildiğimiz kadarıyla iki âyeti kerîme haricinde diğer bütün kullanıldığı yerlerde bildiğimiz şekliyle hakîkî manada sayısal değer ifade etmektedir. İzâfî olarak kullanıldığı yerleri ilgili bölümde bahsedeceğimiz için burada değinmiyoruz.

Diğer dinler ve inançlar açısından, dört sayısı “maddi düzenin sayısı” olarak tanımlanmıştır. Dördün, temel olarak düzenleyici güç olmasına gösterilen dikkat çeken bir örneğe göre, ay ve güneş sisteminde zamanın dört bölmeye ayrılmasıyla insanları yönlendirmesi gösterilmiştir.⁸¹

Örnek

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً
مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِنَّكَ تَمَّا اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا (٢٦٠)

“O vakit İbrahim, “Ey Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster” demişti. (Allah) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbim iyice yatışsın”

⁷⁷ İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/465-467.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1562.

⁷⁹ Râgıb, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, 339.

⁸⁰ Bakara 2/226-234, Nisâ 4/12, 15, Nûr 24/4, 6, 7, 8, 13.

⁸¹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 98.

demoştı. "Öyle ise, dört kuş tut. Onları kendine alıştır, iyice tanıdıktan sonra onları parçalayıp her dağ başına onlardan birer parça bırak. Sonra onları çağır. Sana koşarak gelirler..."⁸²

Düşünme ve öğrenme yoluyla kesin bilgiye ulaşmaya "ilme'l- yakîn" denir. Hz. İbrâhim'le, dönemin yöneticisi Nemrud arasındaki tartışmada bu metot kullanılmıştır. Bu olay yine aynı zamanda da ilâhi hidâyetin bir çeşididir. Duyu organları vasıtasıyla hissederek ve görerek kesin bilgiye ulaşmak ise "ayne'l- yakîn"dir. Deneyerek, yaparak, yaşayarak yapılan kesin bilgiye ulaşma metodu ise "hakka'l-yakîn"dir. Hz. İbrâhim'in öldürüp parçalara ayırdığı sonra çağırınca dirilerek gelen kuşlar hadisesi de "hakka'l-yakîn" metoduyla kesin bilgiye ve inanca ulaşmanın bizlere sunulmuş olan ilâhî bir örneğidir.⁸³

Hz. İbrâhim (a.s) Rabb'i ile söyleştiği anda peygamberdir. Bu nedenle onun sorusunu, yüce Allah'ın ölüleri diriltebileceği hususunda ki şüpheyi veya inançsızlığa hamletmek mümkün değildir. Zira Hz. İbrâhim, Nemrud'a rabbinin birliği ve sonsuz kudretini, eşsiz oluşunu ispat etmek için Cenab-ı Hakk'ın, yegâne diriltene ve öldüren olduğunu savunmuş, açıklamış ve bunu da delil olarak kullanmıştır. İbrâhim (a.s)'in sorusunun şüphe nedeniyle kaynaklanmadığının ortaya çıkması ve kıssayı dinleyenlerin de yanlış anlamalarına imkân vermemesi için Allah Teâlâ "İnanmıyor musun" diye sormuş, Hz. İbrâhim de şek ve şüpheden berî olarak inandığını söyledikten sonra amacını açıklamıştır: "Kalbin tam kanaat getirmesi" anlamına gelen "itminan" kelimesini dile getirmiştir. Bu kelime "maddi olarak hareketin sona ermesi, hareket halindeki bir şeyin sakinleşmesi" anlamına gelmektedir. Buradan alınmak suretiyle zihnin ve vicdanın sakinliğe ulaşmasına, şüphe, tereddüt, heyecan ve ıstırabın sona ermesine de itminan denmiştir.⁸⁴

Sağlam olarak nitelenen haber, gözlem ve düşünce kanallarıyla ulaşılan bilgiler ve bunlara dayandırılan inançlar da kesin bilgi mertebesinde. Fakat inanç ve bilgi, olay veya gerçek; inanan ve bilen tarafından duyu organları vasıtasıyla hissedilip anlaşılmadıkça ve daha ilerisi bizatihi yaşanmadıkça, oluşun içinde olmadıkça, kalbin ve zihnin gelgitleri son bulmaz. Vehim de olsa aksine inanma ve düşünme

⁸² Bakara 2/260.

⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/412,413.

⁸⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/413.

durumları bitmez. Bu haller inanmaya ve bilmeye aykırı değildir ve bunlara zarar da vermez. Fakat bir itminan eksikliği oluşur. Yüce Allah, bir büyük Peygamber'inin isteği nedeniyle ölüleri nasıl dirilttiğini, olay ve fiilin içine bizzat Peygamber'ini de katarak onun en üst mertebedeki itminan haline ulaşabilmesine imkân vermiştir.⁸⁵

Âyeti kerîmede ifade edilen dört kuşun: Güvercin, horoz, karga ve tavus olduğu söylenmiş ancak bazıları da güvercin yerine şahinin adını zikretmişlerdir. Bazı iş'arî yorumlara göre: Rûhların ebedî olan hayatla dirilebilmesinin, ancak arzu ve isteklerin öldürülmesi ve tavus kuşunun niteliği olan şehvani duyguların, horozun özelliği olan süslerin yok edilmesiyle saldırganlığın giderileceği ifade edilmiştir. Ve devamında karganın özelliği olan bitmek bilmeyen emeller ve rûhî hasisliğin giderilmesiyle ve son olarak güvercinin özelliği olan arzuların peşinde koşuşup durmaktan vazgeçmekle mümkün olduğuna işaret edilmiştir. Bilhassa kuş türünün bu konuda misal olarak verilmesinin nedeni ise: İnsana daha yakın olduğu ve hayvânî hususiyetlerin tümünü kendinde barındıran bir hayvan olduğu düşünülmüştür.⁸⁶

Bu konuda kuşların türlerinin tespitinde fayda olmamasına rağmen, müfessirler bu dört kuşun hangileri olduğu noktasında ihtilâfa düşmüşlerdir. Şâyet bu husus mühim olsaydı Kur'ân-ı Kerîm, bu dört kuşun hangileri olduklarını belirtirdi tarzında, tefsirlerde îzâhlar da yapılmıştır.

Örnek olarak değindiğimiz bu âyeti kerîmede dört sayısı, dört kuşa karşılık gelecek şekilde tefsirlerde geniş îzâhlar yapılmıştır. Buradan hareketle âyeti kerîmede geçen sayısal ifade hakikî değeriyle, bildiğimiz anlamda anlaşılmış ve yorumlar yapılmıştır, diyebiliriz.

5. “Beş” Sayısı

(الْخَمْسَةُ) “Hamsetü” bilindiği şekliyle müzekker bir sayıdır, (الْخَمْسُ) “hamsü” ise müennes sayı olarak bilinmektedir. Kullanımları ise müzekker olan bir isimde خَمْسَةٌ ve müennes bir isimde ise خَمْسٌ نِسْوَةٌ şeklinde gelmektedir.⁸⁷

⁸⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/413.

⁸⁶ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/157.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/1262.

Kur'ân-ı Kerîm'de, beş sayısı geçtiği yerlerde reel mana da kullanılmıştır. Toplam da beş âyeti kerîmede geçmektedir. Geçtiği üç âyeti kerîmede hüküm bildiren âyetler içerisinde kullanılmış,⁸⁸ iki yerde ise asıl sayı olarak kullanılmıştır⁸⁹ ve yine hakîkî manada kullanılmış olup, beş sayısının Kur'ân'da beş defa geçmesi ise yine ilginç bir tevâfuktur.

Aşağıda örnek olarak değindiğimiz âyeti örnek olarak seçme nedenimiz ise sayıların hüküm bildiren birçok konuda doğal olarak zikredilmesi ve hiç olmazsa burada bir tanesine değinmek isteğimizdir.

Diğer dinler ve inanışlar açısından, beş sayısı “yaşam ve sevgi sayısı” olarak tanımlanmıştır. Beş, tek ve çift sayıdan elde edilen ilk sayıdır. İnsanoğlunun iyilikten ve kötülükten ibaret sayılması gibi, beş; insan rûhudur, denilmiştir. Beşin, insan yaşamıyla ve beş duyuyla bağlantılı olduğuna inanılmıştır. Matematiksel ifadeyle beş, eril 3 ve dişil 2'nin bölünmez birleşimi olarak, erkek ve kadının birliğini ima eden uygun bir sayı olarak genel itibariyle yorumlanmaya çalışılmıştır.⁹⁰

Örnek

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ﴿٤١﴾

*“Ve bilmiş olun ki, ganimet olarak aldığınız şeylerin **beşte biri** mutlaka Allah'a, Resulün'e, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir...”*⁹¹

Ganîmet: Müslümanların galip gelmek suretiyle, sıkıntı çekerek, savaşarak elde ettikleri mallara denilmektedir. Âyetin mealinden anladığımız üzere yüce Allah ile beraber ganimet taksimi altı sınıfa pay edilmiştir. Burada yüce Allah'ın ganîmetten hissesi ise ona hususi olarak bir pay ayrılması söz konusu değildir. Yüce Allah ile Hz. Peygamber'in payı aynı şey demektir. Yüce Mevla kendi payı ile resulünün

⁸⁸ Enfâl 8/ 41; Nûr 24/7-9.

⁸⁹ Kehf 18/22; Mücâdele 58/7.

⁹⁰ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 118,119.

⁹¹ Enfâl 8/ 41.

payını eşdeğer tutmuş bununla beraber hem dünya hem âhiret ve ikisi arasındakilerin hepsi zaten yüce Allah'ındır.⁹²

Burada ganîmet taksiminde, Cenab-ı Hakk'ın isminin anılması ise meseleye giriş ve kendisine hürmet olarak yorumlanmıştır.⁹³

Ganîmetin taksimine gelince, Taberî'nin (öl. 310/923); Katâde ve Yahya b. El-Cezzâr kanalıyla aktardığı rivâyete göre, ganîmetin tümü beşe taksim edilir. Bunun dördü savaşa katılan mücahitlere pay edilir. Kalan beşte bir ise tekrar beşe bölünür, bölünen bu beşte bir hissenin biri Resulullah'ındır, yine Taberî'nin, İbn-i Abbas'tan rivâyetine göre, Hz. Peygamber'in bu ayrılan hissedenden kendisine bir şey almadığı yönündedir. Diğer paylar ise Hz. Peygamber'in yakınlarına bir diğeri yetimlere ve dördüncüsü yoksullara beşinci ve son hisse ise yolda kalan yolculara taksim edilmek üzere olmuştur.⁹⁴

Bu âyeti kerîme de ve tefsirlerinden anladığımız kadarıyla burada sınıflara taksim edilen hisseler bize sayısal bir değerle bu paylaşımın yapılmış olduğunu göstermektedir. Yani burada ki taksimat, reel ve sayısal bir değer ifade etmektedir. Haliyle zaten ahkâm bildiren âyetler ve içerisinde kullanılan rakamlar gerçek değere sahiptir. Beş sayısının bu örnekteki kullanımı âyette ki taksimat yapılan sınıflar ve onlara ayrılan paylar üzerinden kesirli bir ifade olarak kullanılmış ve hakîkî bir değer ifade etmektedir.

6. “Altı” Sayısı

(سِتُّ) “Sittü” altı sayısının aslı (سِدْسُ) “sidsü” kelimesidir.⁹⁵ Ve başka bir görüşte de (سِدْسَةُ) “sidsetü” olduğu da ifade edilmiştir.⁹⁶

Altı, Kur'an'da kullanıldığı ilk iki âyette, miras konusunda hüküm bildiren iki âyeti kerîme içerisinde kullanılmış,⁹⁷ sonrasında zikredildiği yerlerde ise فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ “evrenin altı günde yaratılması” ifadesi, 7 farklı sûrede 7 kez kullanılmış⁹⁸ ve iki

⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 11/186-188.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 11/191.

⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 11/191-192.

⁹⁵ Râgıb, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'an*, 396.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1934.

⁹⁷ Nisâ 4/11-12.

⁹⁸ A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Furkân 25/59; Secde 32/4; Kâf 50/38; Hadîd 57/4.

farklı sûrede ise asıl sayı olarak kullanılmıştır.⁹⁹ Evrenin 6 günde yaratılmasından bahseden âyeti kerîmeler dışında, 6 rakamı, diğer geçtiği yerlerde hakîkî manada kullanılmıştır. Kur’ân’da, belirttiğimiz bu örnekler dışında kullanımı mevcut değildir.

Diğer dinler ve inançlar açısından, altı, “yaratılmış dünyanın mükemmel sayısı” olarak tanımlanmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgiyi sayının izâfî olarak kullanıldığı âyeti kerîmeye değindiğimiz, ikinci bölüm örneğinde ifade ettik.¹⁰⁰

Bu başlık altında örnek göstermeme sebebimiz ise altı sayısının, hakîkî manada kullanımı, müstakil olarak sadece hüküm bildiren âyetler olmuştur. Ve daha önceki örneklerde ise sayıların, hüküm bildiren âyeti kerîmelerde kullanımlarını îzâh etmiş olmamızdır.

7. “Yedi” Sayısı

(السَّبْعُ) “Seb’u” ve (السَّبْعَةُ) “seb’atü” yedi sayısının müzekker ve müennes formlarını ifade etmektedir.¹⁰¹

Yedi rakamı ile ilgili oldukça ilginç açıklamalar ve ifadelere rastlamaktayız. Neredeyse her din ve kültürde oldukça farklı bulgu ve anekdotlar bu rakamla ilgili mevcut görünmektedir. Yedi rakamı yaygın olarak tercih edilen bir ifadedir. Yedi sayısının olumsuz çağrışımları olmakla beraber genel manada uğurlu ve kutsal kabul edilen bir sayı olarak düşünülmüştür.

Yahudi inancına göre; Tanrı yedinci günde dinlenmiş, Hz. Süleyman’ın tapınağının inşası yedi yıl sürmüş ve Hz. Nûh’un güvercini yedi gün uçarak, tûfanın hazırlıkları da yedi gün sürmüştür. Fırat nehri yedi kola bölünmüş ve evlilik gibi törenlerin de yedi kutsamanın bir parçası olduğu kabul edilmiştir.¹⁰²

Hristiyan gelenekte de oldukça yoğun kullanımı vardır. Yuhanna’nın Vahyi’nde sayı gizemciliğinin hazinesi olarak görülür. Hristiyan gelenekte yedi tür

⁹⁹ Kehf 18/22; Mücâdele 58/7.

¹⁰⁰ Bkz. İkinci Bölüm, “Altı Sayısı” başlığı.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 3/1924.

¹⁰² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 145-148.

bilgelik, yedi güzel sanat, Kutsal Rûh'un yedi armağanı; tefekkürün yedi derecesi, yedi kilise, yedi gezegen¹⁰³ şeklinde yedi sayısının kullanımı dikkat çekmektedir.

Kur'ân ve tabi ki İslâmi gelenek açısından da yedi sayısının kullanımı oldukça dikkat çekicidir. Yedi sayısının oldukça yoğun bir kullanım alanı vardır. Öyle ki felsefi bir roman olan Hayy b. Yakza'n da ahlaki olgunluk ve rûhsal mükemmelliğe yedi yıllık aşamalarla ulaşılmıştır.¹⁰⁴ Tasavvufi gelenekte oldukça yaygın bir kullanım alanı ve derin çağrışımları vardır. Yedi, Kur'ân'da da yoğun olarak kullanılan sayılardan biri olmuştur.

Genel manada yaygın kullanımından dolayı yedi sayısı “çok” anlamına gelen belirsiz yuvarlak bir anlam ifade eder olmuştur. Daha çok sembolik bir anlamı olduğu söylenebilir.

Örnek 1

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِن كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبِرُونَ (٤٣)

*“Mısır Meliki, "Gerçekten ben rüyamda yedi besili ineği, yedi cılız ineğin onları yediğini ve ayrıca yedi yeşil başakla diğer yedi de kuru başak gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer siz rüya yorumu biliyorsanız, benim bu rüyamı yorumlayın" dedi.”*¹⁰⁵

Mısır kralı Reyyân bin Velîd¹⁰⁶ rüyasında kendisini korkutan dikkat çekici bir rüya görür. O, rüyasında yedi cılız ineğin; yedi besili/semiz ineği yediğini ve ayrıca yedi yeşil başak ile yedi kuru başak gördüğünü, makam sahibi, eşraftan olan kişilere söyleyerek rüyasının tabir edilmesini ileri gelenlerden ister. Ne var ki bir araya getirilen sihirbazlar, kâhinler, iz sürücü¹⁰⁷ olan bir takım güçlere sahip kimseler

¹⁰³ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 150.

¹⁰⁴ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 141-142.

¹⁰⁵ Yûsuf 12/43.

¹⁰⁶ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü'l-Târîhu'l-'Arabî, 2002), 2/336; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, 2/473; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 5/226.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 13/178.

rüyanın tabirini yorumlamada âciz kalırlar ve rüya için karmakarışık, önemsiz¹⁰⁸ ve yalan, hakîkati olmayan¹⁰⁹ bir rüya şeklinde yorum getirirler.

Yûsuf (as)’a zindanda arkadaşlık eden kralın iki hizmetkârından, zindandan kurtulan şarap sunucusu¹¹⁰ Yûsuf (as)’un rüyayı yorumlayabileceğini ve sözüne güvenilir birisi olduğundan bahseder ve onun kralın huzuruna çıkartılması için izin ister. Bunun üzerine Yûsuf (as)’a rüyayı anlatan şarap sunucusu ondan bu rüyanın te’vîlini ister. Yûsuf (as) zindana gelip rüyanın yorumunu isteyen şarap sunucusuna:

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَنَةٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعَصِرُونَ ﴿٤٩﴾

“Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) sıra ve yağ sıkacaklar.”¹¹¹ demek suretiyle rüyayı te’vîl etti.

Yûsuf (as)’un yorumunu işiten Mısır Kralı Yûsuf (as)’un kendisine getirilmesini ister. Yûsuf (as) ise kendisine gelen elçiye “ellerini doğrayan kadınların” hikâyesinin araştırılmasını isteyerek zindandan aklanarak çıkmayı tercih eder. Nihâyetinde Kral’ın da olaya müdahil olmasıyla, Yûsuf (as) aklanmış bir vaziyette zindandan çıkartılır. Ve sonrasında ise sarayda hazineden sorumlu memur olarak vazifelendirilmiş, şehirde herkes tarafından sevilen biri olarak yüksek mevkilere Cenab-ı Allah’ın yardımıyla getirilmiştir.

Çalışmamızın amacı gereği Hz. Yûsuf (as)’un kıssasını fazla uzatmak istemiyoruz. Konumuz gereği ele aldığımız âyetlerde, bir kaç kez yedi sayısı geçti. Öncelikle “yedi semiz inek” ve “yedi yeşil başak” ifadeleri, “yedi yıl sürecek bolluk dönemine ve verimliliğe” işaret etmektedir.¹¹² “Yedi zayıf inek” ve “yedi kuru

¹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl*, 2/474.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu ‘l-Beyân an Te’vîli Âyi ‘l-Kur’an*, 13/178; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/336,

¹¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, 5/222.

¹¹¹ Yusuf 12/47-49.

¹¹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/338; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli ‘l-Kur’an* (Kahire: Dâru’s-Şurûk, h. 1412), 4/1993.

başak” ifadeleri ise “kuraklığa” işaret etmektedir.¹¹³ Burada kullanılan yedi sayıları, sayısal değeri olan ve gerçek manada sayısal anlam ifade eden, bildiğimiz şekliyle yedi sayıdır.¹¹⁴ “Yedi semiz inek” ve “yedi yeşil başak” ifadeleri rakamsal değeri itibariyle, göreceli bir değere sahip değildir. İfade edilen anlamın rakamsal değerleri, sayısal olarak doğrudan anlaşılabilen, gerçek değeri olan ifadelerdir.

“Yedi yıl bolluk dönemi” ve “yedi kurak yıl” ifadelerine gelirsek, yine burada da yedi sayılarının, rakamsal değere sahip oldukları malumdur. Anlam gayet açık ifade edilmiştir. Bu itibarla, ifade etmiş oldukları rakamsal değerlerin hakîki olduğu söylenebilir.

Örnek 2

لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْشُومٌ ﴿٤٤﴾

“Onun yedi kapısı bulunmaktadır ve her kapı için onlardan bölünmüş bir grup ayrılmıştır.”¹¹⁵

Yedi sayısı ile alakalı olmak üzere Kur’ân’da geçen bir diğer düşündürücü ve dikkat çekici örnek “onun yedi kapısı vardır” ifadesidir. Bu ifade aslında “cehennemin yedi kapısı vardır” şeklinde yorumlanmıştır.

Bu bağlamda (ابواب) “kapılar” ifadesi birçok müfessire göre; (طبقات) “kat, tabaka, seviye veya derece”¹¹⁶ olarak ifade edilmiştir. Bu itibarla, ifade “cehennemin yedi katı/derecesi vardır” şeklinde anlaşılmıştır.

Bu manada cehennemde ki tabakaların birbirlerine göre dereceleri vardır. Mukâtil’in (öl. 150/767) ele aldığı bir rivâyete göre, cehennemin tabakalarının biri, diğerinden daha aşağıdadır. Her kapı, derece olarak üstündeki kapıya göre yetmiş kat daha fazla hararetlidir. Her iki kapı arasındaki mesafenin ise yetmiş yıllık bir zaman dilimi olduğu söylenmiştir.¹¹⁷

¹¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/338; Kutub, *Fî Zılâli l-Kur’ân*, 4/1994.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 6/246.

¹¹⁵ Hicr 15/44.

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu l-Beyân an Te’vîli Âyi l-Kur’an*, 14/73; Râzî, *Mefâtihu l-ğayb*, 19/194; Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki t-Tenzîl*, 2/579; Ebü l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm*, thk. Alî Ahmed Abdu l-Bâkî vd. (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 2000), 8/260.

¹¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/430.

Cehennemdeki her bir kapının/tabakanın biri diğerinin üzerinde¹¹⁸ ve her bir kapının da kendisine göre bir azap ve ceza yönüyle bir derecesi mevcuttur.¹¹⁹

Râzî, cehennemdeki katlar arasındaki dereceye *إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا* "...Kesinlikle münafiklar, cehennem ateşinin en alt tabakasında olacaklar. Sen kesinlikle onlara hiçbir yardımcı bulamazsın."¹²⁰ âyetini delil getirmiştir.¹²¹

Buna göre cehennem, alt katmandan üst katmana: Her biri cehennemin bir çeşidine/tabakaya ayrılmış olarak isimlendirilmiştir. Her bir cehenneme farklı gruplardan kimseler girecektir. Alt katmandan üste doğru, sıralama şu şekilde olmak üzere: İlki *Cehennem* sonra sırasıyla *Lezâ*, *Hutame*, *Saîr*, *Sekar*, *Cahîm* ve *Hâviye* adında yedi tabaka olmak üzere klasik tefsir kaynaklarımızda sıralanmıştır.¹²²

Tefsir kaynaklarının birçoğunda sıralama böyle iken bazısında ise sıralamada farklılıklar mevcuttur.¹²³ Klasik tefsir kaynaklarımızın birçoğuna göre, cehennemin her bir tabakasına farklı din ve gruplardan kimseler girecektir. Buna göre: Birinci tabakada *Tevhid ehli* olacak ve amelleri oranında cezalandırılacak sonra oradan çıkacaklar, ikinci tabakada ise *Yahudiler* olacak, üçüncüde *Hristiyanlar*, dördüncüde *Sabiiler*, beşincide *Mecusiler*, altıncı tabakada *Müşrikler*, yedinci ve son tabakada ise *Münafikların* olacağı ifade edilmiştir.¹²⁴

Elmalılı, cehenneme gireceklerin çokluğundan yahut azgınlığın çeşitlerine ve derecelerine göre; cehennemin yedi girişinin olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵

Bununla birlikte kaynaklarımızda bazı ilginç yaklaşımlar da yok değildir. Ebüssuûd (öl. 982/1574), kapıların yedi ile sınırlanmasını; insanı helake sürükleyen şeylerin beş duyu organı, şehvet ve öfke hallerine bağlı olmasıyla irtibat

¹¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 14/73; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/260.

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 14/75; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/195.

¹²⁰ Nisa 4/145.

¹²¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/194.

¹²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 14/74; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/194; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 5/381.

¹²³ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/430.

¹²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, 2/579; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/194.

¹²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 5/381.

kurmuştur.¹²⁶ Buna dayanarak cehennem kapılarının yedi olması ve cennetin ise sekiz kapısı olması arasında da ilginç benzerlikler kurulmuştur.

Buna göre, insanın mükellef organları sekizdir. Kalb, dil, kulak, göz, el, ayak, ağız ve cinsel organıdır. Bunların ise yedisi açık, biri gizlidir. O ise kalptir. Kalp kapısı açık olursa bu sekiz organ Allah'ın emri üzerine hareket ederek cennete sekiz giriş kapısı olabilir. Fakat kalp kapısı kapanırsa dıştaki yedi organ cehenneme açılmış birer giriş kapısı olurlar.¹²⁷

Bir başka yoruma göre: Kur'ân'da cennetin kapıları hakkında her hangi bir mâlumat bulunmaz, hadislerde; cennetin sekiz kapısı olduğu şeklinde bazı açıklamalar mevcuttur. Bu ise Müslüman inancında ve tasavvurunda, Allah'ın merhametinin gazabını geçtiği şeklinde yorumlanmış olup, özellikle cennetin kapısının daha fazla olduğunu ima etmiştir.¹²⁸

Kaynaklarımızın kâhir ekseriyetine göre, “yedi kat/tabaka” olarak âyeti kerîmede ifade edilen cehennem her bir katının isimleriyle zikredilmiş olması bize bu ifadenin literal manada anlaşıldığı, yedi sayısının rakamsal değerinin bildiğimiz anlamda yedi olarak anlaşıldığını göstermektedir. Bu itibarla, “*Onun yedi kapısı bulunmaktadır ve her kapı için onlardan bölünmüş bir grup ayrılmıştır.*”¹²⁹ âyeti kerîmede yedi sayısı, hakîkî değer ifade etmektedir, diyebiliriz.

Örnek 3

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (٨٧)

“Yemin olsun ki, biz sana sürekli **tekrarlanan yedi âyeti** ve yüce Kur'ân'ı verdik.”¹³⁰

(الْمَثَانِي) “Mesânî” kelimesi, (مثنى) “mesnâ”nın¹³¹ veya (مثناة) “mesnât”¹³² kelimesinin çoğuludur. (الْمَثَانِي) “Mesânî” kelimesi çok anlamlı ve çok kapsamlı bir

¹²⁶ Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî Ebüssuûd, *Îrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 5/79.

¹²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 5/381.

¹²⁸ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 169-170.

¹²⁹ Hicr 15/44.

¹³⁰ Hicr 15/87.

¹³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 5/388.

¹³² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/211; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 5/388,

kelimedir. Kökünün hangi kelimeden geldiği hususunda birçok görüş mevcuttur. “Tesniye” ve “istisna” kelimelerinin kökü olan (ثني) “saniye” ve (ثنا) “sena” kökünden de türemiş olma ihtimali vardır. Bu nedenle “kıvrılmak”, “katlanmak”, “bükülmek” veya “tekrar edilmek” şekliyle, “ikilenen”¹³³ veya “başka bir şey eklenerek kuvvetlendirilen ya da çeşitlendirilen” herhangi bir şeye de “mesnâ” denilebilir. “İkili”, “ikişer”, “mükerrer/tekrarlı”, “bükülü”, “vurgulu, tekildi”, “sağlam”, “büküm”, “bükümlü”, “büküm yeri, katlı”, “civeli”, “kıvrak”, “kıvrım”, “kıvrımlı” anlamlarına da gelmektedir.¹³⁴

İsfahânî (öl. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), (المَثْنِي) “mesânî” kelimesinin bu âyeti kerîmede “tekrarlama” anlamıyla geçtiğini savunmuştur. Bu şekilde anlam verilmesinin sebebi olarak zamanın geçmesiyle yeniden okunması, sürekli tekrarlanıyor olması, kesintiye uğramaması ve zamanla terk edilen şeyler gibi terk edilmeyişinden dolayı olduğunu zikrederek Kur’ân’a “mesânî” ismini vermiştir.¹³⁵

Müfessirler, (سَبْعاً مِنَ الْمَثْنِي) “Tekrar Edilen Yedi”den ve (الْمَثْنِي) “Tekrar Edilen” ifadelerini farklı şekillerde yorumlamış ve her görüşe dayandırılan farklı deliller sunmuşlardır.

- a) Bu itibarla birinci görüşe göre; İbn-i Mes’ud, İbn-i Ömer, İbn-i Abbas’tan nakledilen görüşe göre “Tekrar Edilen Yedi”den amaç, Kur’ân-ı Kerîm’in yedi uzun sûresidir, demişlerdir. Bu sûreler de bu tercihe göre: Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, E’nâm, A’râf ve Yûnus sûreleridir.¹³⁶ Sûrelerin bir kısmının farklı olduğunu iddia eden başka bir görüşe göre ise bu sûreler: Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, E’nâm, A’râf, Enfâl ile beraber başında besmele bulunmayan Tevbe sûresi olmaktadır.¹³⁷ Adı geçen sûrelerde farzlar, cezalar ve diğer bazı hükümler tekrarlandığı için (سَبْعاً مِنَ الْمَثْنِي) “tekrar edilen yedi” ismini almışlardır. Veya bu sûrelerde çeşitli misaller, haberler ve ibretler tekrarlandığı için bu isimlendirmeyi almaktadırlar.¹³⁸

¹³³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/211; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 5/388,

¹³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 5/388-389.

¹³⁵ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 179.

¹³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 14/109-110; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/213.

¹³⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 14/120; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/54; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/369.

¹³⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 14/110-111; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/55; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/369.

- b) İkinci görüşe göre ise, “Tekrar Edilen Yedi”den maksat, Kur’ân-ı Kerîm’in tamamıdır. Çünkü Kur’ân yedi bölümden oluşmakta yani yedi genel kısma ayrılmaktadır. Bunlar; emir, yasak, müjde, uyarma, misal verme, nimetleri sayma ve haberleri bildirmek şeklinde yedi genel kısma ayrılmıştır.¹³⁹ Kur’ân’ın yedi ayrı kısma ayrıldığını savunanlara göre bu yedi kısım üstte verdiklerimizden farklı olarak: Tevhîd, nübüvvet, âlemin ahvâli, maâd, kazâ-kader, teklifler ve kıssalar şeklinde yedi ayrı kısma ayrılmaktadır.¹⁴⁰
- c) Bir diğer görüşe göre ise, (سَبْعًا مِنَ الْمُتَّابِي) “Tekrar Edilen Yedi”den, Fâtiha sûresinin kastedilmiş olmasıdır. Nitekim Fâtiha’nın âyet sayısı yedidir. Fâtiha sûresi namazın her rekâtın da tekrar edildiği için “Tekrar Edilen” sıfatını almış, besmele ile birlikte yedi âyet olduğu için de (سَبْعًا مِنَ الْمُتَّابِي) “Tekrar Edilen Yedi” ismini almıştır.¹⁴¹

Ayrıca da Allah Teâlâ’ya sena edilmektedir. Nitekim Fâtiha sûresinin bir yarısı medh-ü senâ, bir diğer yarısı da duâ olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Çünkü Fâtiha’nın ilk yarısı, Rubûbiyyet hakkıdır ki, bu övgü kısmını içermektedir; ikinci yarısı ise kulluğun hakkını içerir ki, bu da duâ olmaktadır.¹⁴²

Bu hususda Hz. Peygamberden birçok hadis vârid olmuştur. Bunlardan biride Hz. Peygamber’in, Ebu Said b. El-Muallâ’ya; Kur’ân’ın en yüce sûresini öğreteceği ve bu sürenin kendisine verilen “Seb’ul Mesanî (Tekrar Edilen Yedi) ve Kur’ân’ı Azîm” olduğunu söyleyerek Fâtiha’nın, Besmele’den sonraki ilk âyetini okumak suretiyle belirtmesidir.¹⁴³

Bir diğer hadisde ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Ümmü’l-Kur’ân olan Fâtiha’nın Seb’ul-Mesanî ve kendisine verilen Kur’ân’ı Azîm olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴

“Tekrar Edilen Yedi”den, bütün Kur’ân’ın kastedilmiş olduğunu söyleyenler olmuşsa da biz bunun doğru olmadığını düşünüyoruz.

¹³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 14/120.

¹⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 19/214.

¹⁴¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/369.

¹⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 19/211.

¹⁴³ Buhârî, “Tefsir el-Kur’ân”, 1.

¹⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 14/124.

“Mesâni” kavramı, Kur’ân’ın tamamının bir niteliğidir. “Mesâni” kavramı, Fâtiha’da ayrıcalıklı bir anlam kazanmış ve anlamı katlanmış. Namazların her rek’atında okunan, “zamm-ı sûre” ilavesi ile katlanan; Kur’ân-ı Kerîm’in her hatminde, duaların gerek başında gerekse sonunda tekrar edilen, “nun” ve “mim” fasılaları ile iki nağme üzerine akıp giden; her âyetin de çifte bir anlam içerir. Tamamı hem dünya da hem âhirette kulları amaçlarına ulaştırdığı için yüce Allah’a hamd ve övgü gerçeğinde toplanan Ümmü’l-Kur’ân olan Fâtiha, her övgüye lâyık en büyük müstesna bir ni’mettir. Ve Hakikat-ı Muhammediyye’nin ulaştığı en seçkin ayrıcalıktır.¹⁴⁵

Bizim kanaatimize göre de: Örnek olarak aldığımız âyeti kerîmede (سَبْعًا) “yedi” sayısı, Fâtiha sûresinin yedi âyetine karşılık gelmektedir. Bu itibarla besmele ile birlikte, Fâtiha sûresinin âyet sayısı yedi olmaktadır. Bu nedenle (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي) “Tekrar Edilen Yedi” den kastın Fâtiha sûresi ve âyetleri olduğunu zikrettik. Bu sebeple, yedi rakamının ifade etmiş olduğu değer; hakîkî anlamda sayısal bir ifade ve bildiğimiz yedi sayısı olmaktadır.

8. “Sekiz” Sayısı

(ثَمَانِيَةً) “Semâniyetü” ve (ثَمَانِي) “semânî” sekiz sayısının müzekker ve müennes formlarını ifade etmektedir. Sekiz sayısının aslı ise (الثَّمَن) kelimesine dayandırılmaktadır.¹⁴⁶

Sekiz, Kur’ân-ı Kerîm’de ilginçtir ki geçtiği tüm yerlerde beraberinde bir başka sayı ile kullanılmıştır. Toplamda yedi âyeti kerîmede kullanılmıştır. Bir âyet dışında diğer kullanıldığı yerlerde hakîkî manada zikredilmiştir. İlk kullanıldığı yer bu başlık altında örnek olarak aldığımız âyettir. Bir âyette hüküm bildiren bir ölçü miktarı olarak kullanılmış.¹⁴⁷ Diğer kullanıldığı yerlerde ise bildiğimiz şekliyle reel anlamda, asıl sayı olarak kullanılmıştır.¹⁴⁸

Âd kavmine gönderilen fırtınadan bahseden “Allah onu (fırtınayı) yedi gece, sekiz gün aralıksız olarak onların üzerlerine musallat etti...”¹⁴⁹ âyeti kerîmede bahsedilen fırtınanın kesintisiz yedi gece sekiz gün sürmesi ilginç ifadelerdendir.

¹⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 5/390-391.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/509.

¹⁴⁷ Nisâ 4/12.

¹⁴⁸ Kehf 18/22; Kasas 28/27; Hâkka 69/7.

¹⁴⁹ Hâkka 69/7.

Buradaki yedi gece sekiz gün hakîkî anlamda kullanılmıştır. Müfessirlere göre burada kesret yahut başka bir ifade kastedilmemiştir.¹⁵⁰

Diğer dinler ve inançlar açısından sekiz, “uğurlu sayı” olarak tanımlanmıştır. Sekiz, genel olarak matematikle ilgili tartışmasız öneminin de ötesinde şans getiren uğurlu bir sayı olarak diğer dinler ve inanışlar açısından çeşitli örneklerle îzâh edilmiştir.¹⁵¹

Örnek

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الصَّانِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمَ الْإِنثَيْنِ أَمَّا الْإِنثَيْنِ نَبِيُّنِي بَعْلِي إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٤٣) وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمَ الْإِنثَيْنِ أَمَّا الْإِنثَيْنِ نَبِيُّنِي بَعْلِي إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ... (١٤٤) اِسْتَمَلْتُ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْإِنثَيْنِ

“O, (Hayvanlardan) **sekiz eşi** de yaratandır: (Erkek ve dişi olarak) koyundan iki, keçiden de iki. Ey Muhammed! De ki: "Allah iki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı? Eğer doğru söyleyenler iseniz bana bilerek haber verin." Yine (erkek ve dişi olarak) deveden iki, sığırdan da iki. De ki: "İki erkeği mi haram kıldı, iki dişi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı?...”¹⁵²

Âyeti kerîmenin bağlamına baktığımız zaman müşrik Araplar, Cenab-ı Hakk’a iftira ederek tıpkı ekin gibi ürünlerde olduğu gibi hayvanların da bazılarını; bazen erkeği bazen dişisi bazen de dişi hayvanın karnında olan yavruyu, Allah’ın bildirdiği bir hüküm diye iddia ederek haram kılıyorlardı. Âyeti kerîmenin hususiyetle kastettiği kişi ise Mâlik bin Avf ve arkadaşları olduğu rivayet edilmiştir.¹⁵³

Âyeti kerîmede eti yenilen hayvan türlerinden koyun, keçi, deve ve sığır özellikle ifade edilerek müşrik Araplar’ın iddiaları çürütülmüş; onların iddia ettikleri gibi bu hayvanların dişi ve erkek türleri arasında etlerinin yenilmesi açısından aralarında bir fark olmadığını belirtmek için bu hayvanlar eşler halinde zikredilmiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/104.

¹⁵¹ Bkz. Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 169-176.

¹⁵² En’âm 6/143-144.

¹⁵³ Kurtûbî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/113; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/120.

¹⁵⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/481.

Âyeti kerîmede اَزْوَاجٍ ثَمَانِيَّةً ifadesi “sekiz eş” diye çevrilmiştir. Zevc: Kendi türünden bir diğeri ile beraber olan bir kavram olarak tanımlanmıştır. Bunlardan her biri, bir ötekine göre zevc, kendi başına ise fert olarak nitelenmiştir. Bu sebeple zevc, ikisinin birlikte değil, her birinin ötekine nispetle ismi olmaktadır. İkisine ise “zevcan yahut zevceyn” denilmektedir. Bu itibarla zevc ifadesi “eş” yani bir çiftin, her bir tekini belirtmektedir. Yani “sekiz eş” ifadesi âyette belirtildiği üzere ikisi koyun, ikisi keçi, ikisi deve, ikisi sığır türünden olmak üzere erkek ve dişi dört çift yani sekiz eş olmaktadır.¹⁵⁵

Konumuz itibariyle burada zikredilen sekiz sayısı, ifade etmeye çalıştığımız üzere dört çifte yani koyun, keçi; sığır ve deve gibi hayvanların erkekli-dişili olmak suretiyle sekiz eş’e karşılık gelmektedir. Bu nedenle sekiz, âyeti kerîmede hakîkî bir değerde kullanılmıştır diyebiliriz. Sekiz sayısı burada bildiğimiz şekliyle sayısal bir değer ifade etmektedir.

9. “Dokuz” Sayısı

(التِسْعَةُ) “Tis’u” ve (التِسْعَةُ) “tis’atü” dokuz sayısının müennes ve müzekker formlarını ifade etmektedir.¹⁵⁶

Dokuz, Kur’ân-ı Kerîm’de kullanımı az sayıda olan sayılardan biri olmuştur. Tek başına dokuz olarak geçtiği yer sayısı üç âyeti kerîme olmuştur. Kur’ân’da geçtiği yerlerde reel anlamda kullanılmıştır. İki defa, Hz. Mûsa’nın dokuz mucizesiyle ilgili kullanılmış,¹⁵⁷ bir yerde ise Hz. Sâlih ve ailesini yok etmek isteyen dokuz kişilik bir gruba işaret etmek suretiyle kullanılmıştır.¹⁵⁸

Diğer dinler ve inançlar açısından dokuz, “büyütölmüş kutsal 3” olarak tanımlanmıştır. Dokuz, çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Genelde olumsuz özelliklerle yorumlanan dokuz, bazen acı ve keder çoğunlukla ise acı çekme ile ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁹

Örnek

¹⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/120.

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 1/432.

¹⁵⁷ İsrâ 17/101; Neml 27/12.

¹⁵⁸ Neml 27/48.

¹⁵⁹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 177.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَمَسَّ بِبَنِي إِسْرَءِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى
مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

“Andolsun, biz Mûsâ'ya **apaçık dokuz mucize** verdik. İsrailoğullarına sor (sana anlatsınlar): Hani Mûsâ onlara gelmiş ve Firavun da ona, "Ben senin kesinlikle büyülendiğini zannediyorum ey Mûsâ!" demişti.”¹⁶⁰

Hiz. Mûsâ'ya verilen dokuz mucizenin neler olduğuna geçmeden önce, “İsrâiloğulları'na sor” şeklinde gelen emri ilâhînin maksadına değinmek istiyoruz.¹⁶¹ Bu husus da kaynaklarımızda tespit ettiğimiz birkaç farklı yorum mevcut olmakla birlikte bir kaçına değinmek istiyoruz. Buna göre anlam: ”Biz Mûsâ'ya şöyle buyurduk: Firavundan, İsrailoğullarını talep et/iste, onları seninle beraber göndersin.” Veya anlam şu şekilde de olabilir: “Onlara, dinlerinin ahvalinden sor.” Yahut “Bu âyetleri sor ki, yâkinin ziyadeleşsin. Nitekim delillerin birbirine kuvvet vermesi, yâkin kuvvetini ve kalp itminanı arttırır.”¹⁶²

Yukarıda saydığımız şekilde, âyeti kerîme farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bizim tercihimiz ise şu yorum olmuştur: İstersen İsrailoğulları'na sor. Mûsâ (a.s)'nın dönemini. Nitekim İsrailoğulları, Mûsâ ile Firavun arasında gerçekleşen olaylara şahid olmuşlardı.¹⁶³ Hiz. Muhammed'in, soru sorması istenilen İsrailoğulları, onun zamanında yaşayanlardı. Pek tabi ki Hiz. Mûsâ'nın, kendilerine elçi olarak gönderildiği topluluk ise Hiz. Mûsâ döneminde yaşayan İsrailoğullarıydı. Fakat Hiz. Muhammed (s.a.v)'in dönemindeki İsrailoğulları, Hiz. Mûsâ zamanındakilerin soyu olduğundan dolayı bu ifadenin anlamlı ve yerinde olduğu düşünülmüştür.¹⁶⁴

Âyette geçen Hiz. Mûsâ'ya verilen dokuz mûcizeye gelince bu mûcizeler, Mûsâ (a.s)'nın, Firavun ve taraftarlarına karşı gösterdiği mûcizelerdir. Bu mûcizelerin neler olduğu noktasında ise farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Buna göre cumhûrun benimsemiş olduğu dokuz mûcize:

¹⁶⁰ İsra 17/101.

¹⁶¹ Mevzu bahis âyeti kerîmede geçen “sual” kelimesi, hem “istemek”, hem de “sormak” manasına geldiğinden, diğer muhtemel manalara da dikkat çekilmiştir.

¹⁶² Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, 3/268.

¹⁶³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/2252.

¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/66.

1. Âsâ¹⁶⁵ 2. Parlayan el¹⁶⁶ 3. Tûfan 4. Çekirge 5. Haşerat 6. Kurbağa 7. Kan¹⁶⁷

8. Kıtılık yılları ve 9. Ürün eksikliği¹⁶⁸ olarak müfessirler tarafından sıralanmaktadır.¹⁶⁹

Cumhûrun hâricinde diğer bazı âlimler ise bu mucizelerden, “Ürün eksikliği” ve “Kıtılık Yılları” yerine, Hz. Mûsâ'nın dilindeki “Kekemeliğin Düzilmesi” ve “Denizin Yarılması” mucizelerini ifade etmişlerdir.

Yine bazıları da “Taştan su fişkırması”, “canlıların ve bitkilerin taş kesilmesi” mucizelerini; “Kıtılık Yılları” ve “Ürün eksikliği” mucizelerinin yerine zikretmişlerdir.

Hz. Mûsâ'nın, Firavun ve taraftarlarının dışında; İsrailoğullarına getirmiş olduğu birçok mucize daha mevcuttur. Âsâsını taşa vurarak su fişkırması, çölde İsrailoğullarını bulutla gölgelendirmesi, gökten üzerlerine bildircin eti ve kudret helvası inmesi bu mucizelerden bazılarıdır.¹⁷⁰

Âlimler, bu mucizelerden yedisi üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunlar “âsây-ı Mûsâ, yed-i beyzâ, tûfan, bit istilâsı, çekirge istilasası, kurbağa yağması ve son olarak da suların kana dönüşmesi şeklindedir. Geriye iki tanesi kalıyor ki müfessirlerin, bu iki mucize ile ilgili farklı görüşleri ve açıklamaları mevcuttur. Fahreddîn er-Râzî'ye göre, bu görüşler ve izâhatların, kesin delile dayanması bir yana, zannî bir delile dahi dayanmamaktadır, bu ne denlede bu türden görüşlerin terkedilmesi gerekmektedir.¹⁷¹

Ayrıca, Hz. Mûsâ'ya, yüce Allah indinden, Tevrât'ta on emir verilmiştir. Bazı hadislerde bu on emrin, âyeti kerîmede ifade edilen dokuz mucizeyi soran Yahudilere, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bir cevap söylenilmişse de bunlar; dokuz mucize değil, Tevrât'ta Hz. Mûsâ'ya buyrulan on emirdir.¹⁷² Hz. Peygamber, bunların neler olduklarını soran iki Yahudi'ye buyurmuştur ki, bunlar şu emirlerdir:

¹⁶⁵ A'râf 7/107; Şuarâ 26/45.

¹⁶⁶ Şuarâ 26/33.

¹⁶⁷ A'râf 7/133.

¹⁶⁸ A'râf 7/130.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 15/99-100; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/65; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/268; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/86-87.

¹⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/65.

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/65.

¹⁷² İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/88.

Hiçbir şeyi Allah’a şirk koşmayın, hırsızlık yapmayın, zina da bulunmayın, Allah’ın, katledilmesini haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Suçsuz birini, yöneticilere şikâyet etmeyin. Sihir yapmayın ve faiz yemeyin. Namuslu kadınlara “Zina etti” diyerek iftira etmeyin. Savaştan kaçmayın ve bilhassa siz Yahudiler, cumartesi yasağını ihlal etmeyin.¹⁷³

Yahudiler’e verilen ve burada bahsedilen hükümler, bütün dinlerde sabit olan genel kurallardır.¹⁷⁴ Bir istisnası ise cumartesi yasağıdır.

İsrâiloğulları bütün bu âyetlere ve gördükleri mûcizelere rağmen, iman etmemişlerdir. Nefislerine zulüm ve kibir hâkim olmuştur. Özetle Hz. Peygamber’e: Sana da bu ve bunun gibi mûcizeler versek de yine de iman etmezler, mesajı verilmek istenmiş olabilir.

Âyetin derinliği ve mûcizelerin çokluğu, farklı görüşlerin de dile getirilmesi sebebiyle mucizelerin neler olduğunu özetlemeye gayret ettik. Söz konusu âyeti kerîmenin içinde geçen dokuz rakamını, ayrıntılı bir şekilde irdelemeye çalıştık. Bu itibarla ele aldığımız âyeti kerîmede geçen “açık seçik dokuz âyet verdik” ifadesinde, dokuz sayısı kendisine karşılık gelen, dokuz mûcizeyle eşleştirilmiş veya eşleştirilmeye çalışılmış olması hasebiyle; dokuz sayısının burada hakîkî manada kullanıldığı kanaati bizde hâsıl olmuştur.

10. “On” Sayısı

(العشرة) “Aşeratü”, ukûd¹⁷⁵ sayıların ilkidir. (العشر) “aşru” müennes bir sayı iken (العشرة) “aşeratü” ise müzekker formudur.¹⁷⁶

On, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı anlamlarda kullanılmıştır. İlginç bir tevâfuk olsa gerektir ki on sayısı, Kur’ân’da on defa kullanılmıştır. İki âyet dışında diğer kullanıldığı yerlerde hakîkî manada kullanılmıştır. Üç âyette hüküm bildiren âyeti kerîmeler içerisinde kullanılmış,¹⁷⁷ iki yerde izâfî manada kullanılmış,¹⁷⁸ bir âyette

¹⁷³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 15/103-104; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 21/65; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/268; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*, 9/88.

¹⁷⁴ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/269.

¹⁷⁵ Ukûd sayılar, on sayısının katları olan sayılara denir.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 4/2951.

¹⁷⁷ Bakara 2/196-234; Mâide 5/89.

¹⁷⁸ En’âm 6/160; Tâhâ 20/103.

kesirli bir ifade olarak¹⁷⁹ ve diğer kullanıldığı yerlerde ise bildiğimiz şekliyle reel anlamda asıl sayı olarak kullanılmıştır, diyebiliriz.¹⁸⁰

Örnek olarak konu edindiğimiz âyet dışında on ile ilgili reel anlamda kullanıldığı ilginç ifadelerden biri de şu âyeti kerîmedir: “Yoksa "onu (Kur’ân’ı) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.”¹⁸¹ Cenab-ı Hak, Kur’ân’ın on sûresi gibi sizler de on sûre getirin buyurarak meydan okumuştur. Bu meydan okuma daha sonra bir sûreye kadar indirilmesine rağmen,¹⁸² Arapça’yı en güzel şekilde bilen ve kullanan müşrikler buna cesaret edemedikleri halde bir âyetin benzerini dahi getirememişlerdir.

On sayısı, Arapça da tam/ideal bir sayı olarak kabul edilmektedir.¹⁸³ Diğer dinler ve inançlar açısından da ilginçtir ki on, “tamlık ve mükemmellik” sayısı olarak tanımlanmıştır. On, sayma işlemini yaptığımız parmakların sayısı olmasından dolayı belki de birçok kullanım alanı olmuştur. On antik dönemdeki sayma sistemlerinin çoğunluğunun temeli olmuştur. On, çokkatlılıktan ortaya çıkan birliği temsil etmektedir.¹⁸⁴

Örnek

وَالْفَجْرِ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴿٤﴾ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حُجْرٍ ﴿٥﴾

“Tan yerinin ağarmasına yemin olsun, **On geceye** yemin olsun, Çifte ve teke yemin olsun, Geçip gitmekte olan geceye yemin olsun (ki, müşrikler azaba uğrayacaklardır). Muhakkak bunlarda, akıl sahipleri için yemin edilmeye değer bir özellik vardır.”¹⁸⁵

Müfessirler âyeti kerîmede zikredilen on gece hakkında çeşitli yorumlarda bulunmuşlar. Ekseriyetle, bu “on gecenin” hangi geceler olduğu noktasında şu görüşler beyan edilmiştir. Bunlardan ilkinе göre:

¹⁷⁹ Sebe’ 34/45.

¹⁸⁰ Bkz. A’râf 7/142; Hûd 11/13; Kasas 28/27; Fecr 89/2.

¹⁸¹ Hûd 11/13.

¹⁸² Bakara 2/23, Yûnus 10/38.

¹⁸³ Râgıb, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, 567.

¹⁸⁴ Bkz. Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 194-210.

¹⁸⁵ Fecr 89/1-5.

a) Muharrem ayının başı ve sonuna kadar bu süre içinde geçen on gece olduğu düşünülmüştür. Bu âyeti kerîme, o günlerin değeri ve kıymetine dikkat çekmektedir. Muharrem ayında bulunan günlerden birisi de aşure günü olmaktadır. Bu günde oruç tutmanın önemine dair haberler de mevcuttur.¹⁸⁶

b) Bir diğer görüşe göre ise: Bu “on gece” Ramazan ayının son on günü olarak yorumlanmıştır. Yüce Allah, bu günlerin şerefi nedeniyle yemin etmiştir. Nitekim bu günlerin içinde, Kadir gecesi de mevcuttur. Zîrâ bu husus da bir hadisi şerifte: Kadir gecesini, Ramazan ayının son on günü içerisinde aramız tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber, Ramazan’ın son on gününe girildiği zaman, aileleriyle yatmayıp onlara îkazda bulunduğu rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber’in bu günlerde cema da bulunmayıp, ailesine teheccüd emretmesinden kinâyedir.¹⁸⁷

c) Bir diğer ve cumhûrun kâhir ekseriyetinin tercih ettiği son görüşe göre ise: Bu “on gece”, hac ayı olan Zilhicce’nin on gecesi olduğu yönündedir. Nitekim Zilhicce ayının ilk on gecesinde (gününde) bu dini vecibeler icrâ edilmektedir. Yine bir hadis de: Zilhicce’nin on gününde yapılan sâlih amelin değeri ve faziletinin diğer günlerden kıymetli/üstün olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸

d) Son görüş olarak verdiğimiz ve söz konusu âyette bahsedilen “on gece” nin “Zilhicce ayının on gecesi” olması tercihe şayan bir görüştür. Çünkü Fecr sûresi, Mekke de nâzil olmuş ve ramazan orucu da Medine’de farz kılınmış olduğuna binaen diğer görüşlerdeki günler, sûrenin indiği zaman aralığında özel bir önem ifade etmiyorlardı. Zilhicce’nin ilk on günü ise Fecr sûresi nâzil olmadan öncede, Araplar arasında kutsal kabul ediliyordu.¹⁸⁹

Müfessirler, âyette geçen “on geceyi” çoğunlukla; sayısal manada bir sıralaması olan, birden-ona kadar ardışık “on gece” olarak yorumlamış ancak tartışma konusu edilen durum ise bu on gecenin ardışık olarak peş peşe gelen, hangi on geceye rastladığı olmuştur. Hangi gece olursa olsun burada “on gece” ifadesi sayısal bir değer olarak hakîkî manada yorumlanmış ve anlaşılmıştır. Yani “on sayısı” burada hakîkî anlamda kullanılmıştır, diyebiliriz.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/163.

¹⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/163.

¹⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/163.

¹⁸⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/617.

11. “On Bir” Sayısı

11’den 19’a kadar olan sayılara mürekkep sayılar denmektedir. Bu sayılar çift ve atıfsız iki sayının bileşimi olduğu için mürekkep sayılar olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁹⁰

(أَحَدَ عَشَرَ) On bir sayısının, Kur’ân’da kullanıldığı tek âyeti kerîme aşağıda örnek olarak değindiğimiz âyeti kerîmedir.

Diğer dinler ve inançlar açısından on bir, ilginç bir şekilde “dilsiz sayı” olarak tanımlanmıştır. On birin, genel yoruma göre olumsuz şeylerle bağlantılı olduğu düşünülmüş ve hattâ daha da ilginç on bir, katıksız olumsuz bir sayı olarak yorumlanmıştır. Belki de ilâhî olan hiçbir şeyle bağlantısı olmadığı düşünülerek böyle yorumlanmış da olabilir.¹⁹¹

Örnek

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (٤)

“Bir zamanlar Yûsuf babasına, “Babacığım! Şüphesiz ben (rüyamda) **on bir yıldızla, güneş ve ayı gördüm**. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı” demişti.”¹⁹²

Rüya kavramı, “görmek” anlamına gelen rü’yet masterından gelen bir isim olarak, uyku durumunda bir kısım olay ve şekillerin görülmesi halidir. Türkçe ifadesiyle buna “düş” denilmektedir. Rüya, sadece kişinin iç âlemiyle bağlantılı bir durum/hal olmayıp, bununla beraber hayalin de ötesinde gerçek hayatta bir hakîkate de işaret etmektedir.¹⁹³

İslâmî kaynaklarda rüya genel itibariyle üç kısma ayrılmaktadır:

a) “Sâdık rüya” kavramı: Kaynağı ilâhî olan uyarı ve bir takım işaretler olup doğru ve gerçek rüyaları ifade etmektedir. Sâdık rüyayı gören kimsenin, Cenab-ı Hakk’ın ilim, irade, kudret ve yaratmasıyla bağlantılı bir takım hususlar hakkında bilgi sahibi olduğuna inanılır. Bu şekilde zaman içerisindeki bazı gaybî olayları daha ortaya çıkmadan önce keşfetmek suretiyle haber verir. Hz. Peygamber bu şekildeki

¹⁹⁰ Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 257.

¹⁹¹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 211.

¹⁹² Yûsuf 12/4.

¹⁹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/215.

rüyaların risâletin kırk altı cüzünden biri olduğunu buyurmuştur. Bu hâle “rüya yoluyla keşif” de denilmektedir.

b) Nefisten yani beyin gibi duyu organları ve bir takım iç organlardan kaynaklanan düşler. Bunlar da, hâtıra ve isteklerin hayalde canlanmasından ibaret olmaktadır.

c) İnsanların rûhlarının gizli bir dış etkenin (şeytan) etkisi altında kalması nedeniyle ortaya çıkan korkma ve sapmalar olup, yalancı/sahte bir çağrışım ve hayalî bir durumdur. Allah resulü bu gibi rüyaların şeytan sebebiyle kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁹⁴

Son iki maddede belirttiğimiz rüya türleri “ahlâm veya edgasi ahlâm” olarak isimlendirilir. Yani nefis ya da şeytandan meydana geldiği ifade edilen ve aşkın kaynağa dayanmayan karmakarışık rüyalardır.¹⁹⁵

Hiz. Yûsuf’un rüyasında on bir yıldızla güneş ve ay kendisine boyun eğlerken gördüğü sırada henüz küçük bir çocuk olduğu yahut ergenlik çağı öncesini yaşadığı söylenmiştir.¹⁹⁶ Ancak babası Hiz. Ya’kûb’a anlattığı âyeti kerîmeye konu olan rüya, bu yaşlarda ki bir çocuğun rüyasına da hiç benzemiyordu. Zîrâ Hiz. Yûsuf; yıldızları, güneş ve ay şahsına “secde ederken”, sanki bir saygı ve yüceltme işareti olarak secde eden akıllı varlıkların eylemlerini andırır bir şekilde şahsına secde ederken görmüştü.

Hiz. Ya’kûb, oğlunun kendisine anlattığı bu rüyadan yüce Allah’ın; Yûsuf’u peygamberlik vazifesi için seçtiğini, onu kardeşlerinden seçkin kıldığını anladı ve kardeşlerinin ona haset ve kötülük etmelerinden çekindi. Bu sebeple olsa gerek ki Hiz. Ya’kûb oğluna şu şekilde ikazda bulundu: “...Yavrucuğum! Sakın (bu) rüyayı kardeşlerine anlatma. Sonra sana tuzak kurarlar...”¹⁹⁷ Hiz. Yûsuf’un şaşkınlığı üzerine yine Hiz. Ya’kûb ona: “...Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”¹⁹⁸ dedi. Yine devamında ise Hiz. Ya’kûb’un oğluna şöyle nasihatte bulunduğu da söylenir: Hiz. Âdem’e ve Hiz. Havvâ’ya yaptıklarından dolayı düşmanlığı besbellidir. Bundan

¹⁹⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/216.

¹⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, 5/219.

¹⁹⁶ Râzî, *Meûâtihi’l-ğayb*, 18/89.

¹⁹⁷ Yûsuf 12/5.

¹⁹⁸ Yûsuf 12/5.

dolayı şeytanlar, kardeşlerine; yaptıkları kötü fiilleri güzel gösterip onları azdırmak, içlerinde bulunan hasedi körükleyerek onları, sana tuzak kurmaya yöneltmek için var güçleriyle çalışırlar, bu konuda hiç tereddüd etmezler.¹⁹⁹

Hiz. Ya'kûb, oğlu Yûsuf (a.s)'un rûyasının ne manalar içerdikini peygamber ferasetiyle anlamış, bunun için Hiz. Yûsuf'a rûyasının neticesi olarak, kardeşleri hususunda uyarıda bulunmuştur.

Hiz. Yûsuf, bahse konu olan rûya da on bir yıldız, güneş ve ayı şahsına secde ederlerken görmüştü. Yusuf'un, on bir erkek kardeşi vardı. Bu nedenle "yıldızlar", "kardeşler" şeklinde; "güneş ve ay" da "babası ve annesi" olarak anlaşılmış; "secde etmeleri" ise "Yûsuf (a.s)'a tevazû göstererek boyun eğmeleri ve emri altına girmeleri" şeklinde tefsir ve te'vil edilmiştir.²⁰⁰

Hiz. Yûsuf'un rûyasında gördüğü bu gök cisimlerinin (yıldızların) isimleri hususunda ise bir Yahudi, Hiz. Peygamber'e gelerek bu on bir yıldızın isimlerini sormuş ve Hiz. Peygamber bir müddet sessiz kaldıktan sonra bu yıldızların isimlerini söylemiştir. Sonrasında ise kendisine gelen Yahudi, bu yıldızların isimlerini doğrulamıştır. Bu yıldızların isimlerinin ise şunlar olduğu rivâyet edilmektedir: *Ceriyân, Târık, Zeyyâl, Kâbis, Amûdân, Fûleyk, Musbih, Darûh, Ferğ, Vessâb, Zû'l-ketifeyn* yıldızlarıdır.²⁰¹

Güneş ve Ay'a gelince, Hiz. Yûsuf'un anne ve babası, bir başka görüşe göre ise babası ve teyzesi, yıldızların ise ağabeyleri olduğu ifade edilmiştir.²⁰²

Yûsuf (a.s)'un gördüğü bu rûyada babası, annesi ve kardeşlerinin gök cisimleri olan güneş, ay ve yıldızlarla temsîlî bir şekilde ifade edilmesi, gördüğü rûyanın ve sonucunun önemine bir işaret olduğu gibi; Hiz. Yûsuf'un şanının önemi ve yüceliğini de göstermektedir. Ayrıca Hiz. Yûsuf'un rûyası, Allah Teâlânın onu, risâlet vazifesine hazırladığının da bir işareti olarak yorumlanmıştır. Zîrâ Hiz. Peygamber'e de vahyin gelişi başta sâdik rûyalar ile başlamıştı.²⁰³

¹⁹⁹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, 2/573.

²⁰⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/88.

²⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, 2/443; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/90.

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, 2/443.

²⁰³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/216.

Ve kıssanın nihâyetinde, Hz. Yûsuf'un kardeşleri onun gördüğü bu rüyadan ve babalarının rüya hakkında yapmış olduğu yorumdan haberdar oldular. Hz. Yûsuf'tan bir an evvel kurtulma yoluna koyuldular. Sonunda Hz. Yûsuf'u kuyuya atmak suretiyle ondan kurtulmak istediler. Ve en sonunda kuyudan kurtulan Hz. Yûsuf, Mısır'a sultan olur. Ailesini Mısır'a getirtir ve görmüş olduğu rüya ve içerdği müjdelere gerçekleşir.

Hz. Yûsuf'un rüyasında gördüğü gök cisimleri temsîlî birer mana taşımaktadır. Biz konumuz gereği bu gök cisimlerinin sayısal bir değer mi yoksa başka manalar mı taşıdığını kaynaklarımızdan taradık. Bu itibarla rüyadaki “on bir yıldız”, Hz. Yûsuf'un “on bir kardeşini” temsil ederken, “güneş ve ay” ise “anne-babası” yahut “babası ve teyzesine”²⁰⁴ işaret etmektedir. Bu nedenle on bir sayısı, bu âyeti kerîmede hakîkî bir değer taşımakta, Hz. Yûsuf'un on bir tane olan kardeşlerini temsîl ederek reel manada sayısal bir değer ifade etmektedir, diyebiliriz.

12. “On İki” Sayısı

(اثنا عشر) On iki sayısı, Kur'ân'da beş yer de ve dört âyeti kerîme içerisinde kullanılmıştır. Bir âyeti kerîmede iki defa zikredilmiştir. Geçtiği tüm yerler de hakîkî anlamda kullanılmıştır. İlginç bir husus olsa gerektir ki bir âyet dışında kullanıldığı tüm yerler de İsrailoğulları'yla ilgili kullanılmıştır. İsrailoğulları dışında kullanıldığı yer de ise ayların sayısının Cenab-ı Hak katında on iki olduğu buyrulmuştur.²⁰⁵

İsrailoğulları'ndan bahseden âyetlerde, İsrailoğullarına lütfedilen on iki pınarı²⁰⁶ yine kendi içlerinden seçilen on iki nakîb/temsilci²⁰⁷ ve on iki boy/kabileye²⁰⁸ ayrılmaları hususunda veriler paylaşılmıştır.

Diğer dinler ve inançlar açısından on iki sayısı, “kapalı daire” adıyla nitelenmiştir. On iki, anlam ve etkinlikler dairesi olarak yorumlanmıştır. Rûhsal olanla maddî olanın kombinasyonu şeklinde algılanmıştır. On iki ile daha çok

²⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, 2/443.

²⁰⁵ Tevbe 9/36.

²⁰⁶ Bakara 2/60; A'râf 7/160.

²⁰⁷ Mâide 5/12.

²⁰⁸ A'râf 7/160.

burçlarla ilgi kurulmaya çalışılmış ve burçların gözlemlenmesiyle sayıya dair inançların geliştirildiği ifade edilmiştir.²⁰⁹

Örnek

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

*"Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, "Asanı kayaya vur" demiştik, böylece kayadan on iki pınar fişkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. "Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın" demiştik."*²¹⁰

Hiz. Mûsâ (a.s), Tih çölünün²¹¹ o yakıcı sıcaklığında, susuzlukla mücadele eden kavmini suya ulaştırması için yüce Allah'a yalvarmış veya su aramaya koyulmuş ya da yağmur duası yapmıştı.²¹² Hiz. Musa, yüce Allah'ın emrine uyarak, Kızıldeniz'i ikiye bölmek suretiyle yaran ve kendilerine bir yol açmış olan mûcizeli âsâsını bir kayaya vurunca bu kayanın on iki farklı bölgesinden on iki kaynak şeklinde tatlı su kaynardı ve su fişkırırdı.²¹³ İsrâiloğullarının, Ya'kub Peygamber'in on iki oğlundan gelmekte olan on iki oymağa (sıbt) ayrıldığı düşünülmektedir.²¹⁴ Muhtemeldir ki, su nedeniyle aralarında herhangi bir çatışma ve fitne meydana gelmesin diye yüce Mevla, her oymağa farklı bir su kaynağı meydana getirmiş olup; âyeti kerîmeye göre tartışma ve karışıklığa imkân vermeyecek şekilde her oymağa kendi su kaynağının hangisi ve neresi olduğu haber verilmişti.²¹⁵

Burada merak konusu edilen bir diğer husus ise Hiz. Mûsâ'nın âsası ve kendisinden tatlı su fişkırان taşın mahiyetidir. Bu konu hakkında müfessirler çeşitli yorumlar yapmış ve delil sunmuşlardır. Ancak burada âsanın ve taşın hakikatleri her ne olursa olsun bu mûcizevi olaydan şu anlaşılmalıdır: Yüce Allah burada, hayatın mayası/özü olan büyük bir dünyevî nîmet olan su ile hidâyet sermayesi olan büyük

²⁰⁹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 214.

²¹⁰ Bakara 2/60.

²¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 1/6; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/112.

²¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 1/386.

²¹³ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/112.

²¹⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/147; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/128.

²¹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/128-129.

bir ilâhî mûcizeyi ifade edip hatırlatmıştır. Çölün ortasında susuzluktan kavrulan kavmi için dua etmiş ve kavmi için su istemiştir. Cenab-ı Hak da peygamberinin duasına icabet ederek, talep edilenden daha büyük, olağanüstü bir nîmet ihsân etmiştir. Anlık bir yağmur yerine, İsrailoğulları'nın on iki oymağından her birine olmak üzere; özel olarak on iki ayrı pınar/kaynak fişkirtiyor ve bununla da Yaraticının varlığı ve ilâhî yardımına açık bir vesîka arz etmiş oluyor. Ve duanın sonunda bir de fiili bir iş yapılması gerektiğini buyuruyor. “Âsan ile taş vurma” buyuruyor. Şu halde bu mûcizenin en büyük sırrı ise, bu sebebin ilhâmında ve bu büyük nîmetin o sebebe bağlanmış olmasında yatmaktadır. Her şeye kâdir olan yüce Allah, suyu doğrudan vermiyor da bir sebebe bağlı kılıyor. Maddî olmayan bir sebep ile maddi bir vasıtaya başvurma üzerine bahşediyor. Manevî sebep olan dua yolu ile maddî aracın ilhâmına sebep/vesile oluyor. Ve devamında maddî sebep/neden olan âsayı taş vurma eylemiyle, taştan sular kaynıyor ve Cenab-ı Hakk'ın açık delili bütünüyle gerçekleşmiş oluyor. Cenab-ı Hak, bir şey yapmak istediğinde önce sebeplerini harekete geçirir. Bu sebepler o kadar çeşitli ve sonsuzdur ki insan aklı ne kadar gelişse de bunları ayrıntılarıyla kavrayamaz. Bundan dolayıdır ki asıl gaye, âsa ve taşın özelliklerini açıklamada/bilmede değil, olayın meydana gelişindeki asıl espriyi anlayabilmektedir.²¹⁶

Konumuz itibariyle, burada bahsi edilen “on iki göze” ifadesi, “on iki boy” olan İsrailoğulları'nın her birine, bir taştan verilen on iki ayrı su pınarıdır. Bu “on iki su pınarı” her boya hususî olarak ayrılmıştır. Ve bu itibarla, âyeti kerîmede ifade edilen, “on iki göze” ifadesi hakîkî mana ifade etmektedir. Yani on iki sayısı, bu âyeti kerîmede; gerçek anlamıyla sayısal değerde kullanılmıştır, diyebiliriz.

13. “On Dokuz” Sayısı

On dokuzun, hakîkî manada kullanımı mevcut değildir. Kur'ân'da sadece bir âyeti kerîmede ve göreceli bir değerde kullanılmıştır. Söz konusu âyete, tezimizin ikinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

²¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 1/387.

14. “Yirmi” Sayısı

(عِشْرُونَ) “I’şrun” lafzı yirmi sayısına ait olan bir isimdir, (العشرة) “aşeratü” yani “on” sayısının çoğulu değildir. Buna dair bir delilin olmadığı belirtilmiştir.²¹⁷

Yirmi, ukûd sayılardan biri sayılmaktadır. 10’dan 90’a kadar olan sayılara ukûd sayılar denilmektedir. Bu sayıların, sayılanla müzekkerlik ve müenneslik yönüyle bir alakaları yoktur.²¹⁸

Yirmi, Kur’ân’da sadece bir yerde ve hakîkî manada kullanılmıştır. Kur’ân’da zikredildiği âyete aşağıda etraflı bir şekilde değinmeye çalıştık. Kullanıldığı âyette yirmi, iki yüz; yüz ve bin sayıları ile bir kıyaslama ölçüsü olarak zikredilmiştir.

Diğer dinler ve inançlar açısından yirmi, “saymanın eski sınırı” adıyla tanımlanmıştır. Yirmi, sayı sistemlerinin oluşması açısından çok mühim öneme sahiptir. El ve ayak parmaklarının toplamının yirmi olması netice itibariyle pek çok kültürde yirmi, saymanın temelini oluşturmuştur.²¹⁹

Örnek

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (٦٥)

“Ey Nebi! Müminleri cihada teşvik et. Şayet sizden **sabırlı yirmi kişi** olursa **iki yüz kişiyi** yenebilirler. Şayet içinde (sabırlı) **yüz kişi** olursa, **kâfirlerden bin kişiyi** yenebilirler. Çünkü onlar anlayışı olmayan bir kavimdir.”²²⁰

Âyeti kerîme deki sayısal ifadeler hakkında müfessirler’in oldukça farklı açıklamaları mevcuttur. Âlimlerin bir kısmı: Sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa şu kadar kimseye gâlip gelir ifadesinin emir anlamında olduğunu söylemişlerdir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Sizden sabırlı yirmi kişi bulunsun ve bunlar şu kadar kimseye gâlip gelir.” Bu görüşe göre: “Yüce Allah on kişiye, yüz kişiye karşı savaşma emri vermiş olmaktadır.” Bu âyetin emir anlamında olduğuna delil ise bir sonraki âyeti kerîmede gelmiş olan “Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti...”²²¹

²¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü ’l-’Arab*, 4/2952.

²¹⁸ Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 259.

²¹⁹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 246.

²²⁰ Enfâl 8/65.

²²¹ Enfâl 8/66.

meâlindeki beyanıdır. Eğer bu ifade emir ve azimet anlamında olmasaydı, o vakit yükü de hafifletmenin bir anlamı da olmazdı.²²²

Diğer bir görüşe göre: Bu beyan yani bire-on katı olan sayısal durum, sabretmeleri ve düşmana karşı sabit durmaları hususunda müminlerin galip olacaklarına dair vaâd anlamındadır. Delili ise şu âyettir: “...Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...”²²³ Dolayısıyla söz konusu ilâhî beyan emir anlamında değil, vaâd anlamında buyrulmuştur.²²⁴

الَّنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾

“Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.”²²⁵

Konuyla bağlantılı olması neticesiyle, ele aldığımız âyetle bir sonraki âyeti kerîmeyi birlikte ele almak mecburiyetindeyiz. Bu itibarla, bir önceki âyetteki sayılar ve oranlarla bir sonraki âyeti kerîmede gelen sayılar ve oranlar değişmiştir. Bu noktada 65. âyetin nesh edildiğini ileri sürenler de olmuştur.²²⁶

Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre: Âyette açıkça yirmi ve iki yüz kişinin, ayrıca yüz ve bin kişinin zikredilmesi, sayı bakımından bir sınırlama anlamına gelebilir. Bu hususla ilgili olarak Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: “Eğer bir kişi küffardan iki kişiyle karşılaşır, bunun üzerine esir düşerse onun için fidye verme yükümlülüğümüz yoktur. Ancak üç kişiyle karşılaşır ve esir düşerse onun için fidye vermemiz icap eder.” Hz. Ömer, bir kişiye iki kişiden kaçma hakkı tanımamış, onun için fidye vermeyi ise zorunlu kılmamıştır. Ömer (r.a.), bir kişiye ancak üç kişiden kaçma hakkı sunmuştur. Zîrâ o, bu kimse için fidye ödemeyi gerekli görmüştür.²²⁷

²²² Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 5/255.

²²³ Bakara 2/249.

²²⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 5/255.

²²⁵ Enfâl 8/66.

²²⁶ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15/201.

²²⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 5/256.

Bedirde, Müslümanlarla; Müşriklerin sayısal bazda bire-on oranında çarpıştıkları iddia edilerek, âyetin nesh edildiği ileri sürülmüş olsa da Müslümanlarla, Müşriklerin bire-on katı olarak çarpıştıkları asr-ı saâdet döneminde vâki olmamıştır. Bu sebeple bire-on şeklindeki orandan, bire-iki oranına hafifletme olmuş, bu hususunda tam olarak nesh olmadığı dile getirilmiştir. Burada ki bire-on oranındaki hükmün sevap ve mükâfât bağlamında anlaşılmasının daha doğru olacağı ifade edilmiştir.²²⁸

Bu hafifletmeden şunu anlamalıyız: Hafifletmenin amacı birin, on katına veya daha fazlasına galip gelme olasılığını ortadan kaldırmak değil, iki katından daha fazlaya karşı direnip savaşmanın “vâcip veya mendup” olmasındaki hükmü yürürlükten kaldırmaktır. Böylece, Müslümanlar iki kattan daha fazla olan bir düşmana karşı çarpışmayı kabul etmemekten dolayı günahkâr sayılmazlar. Genel anlamda asıl olan hüküm “ikiye karşı bir” şeklindedir.²²⁹

Böylece savaş elzem olduğu ve kaçınılmaz duruma ulaştığı noktada bire-on dâhi savaşılabılır.²³⁰ Cenab-ı Hak’tan ilâhî zafer; iman, hazırlık safhası ve gösterilen sabra göre vaâdedilmiştir.²³¹

Kaynaklarımızdan edindiğimiz bilgiler ışığında, irdelediğimiz âyeti kerîmedeki sayısal rakam ve oranlar müfessirler tarafından ekseriyetle hakîkî manada anlaşılmış, ve buna göre hüküm bina edilmeye çalışılmıştır. Âyetin göreceli bir anlam ifade etmesinden çok bir hüküm bildirmesi, önceleri bire-on savaşma durumu daha sonra bu oran hafifletilerek bire-iki oranına indirilmesinden sebep sayısal ifadeler hakîkî değerde anlaşılmış ve buna göre hüküm verilmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki burada ki sayısal ifadeler daha çok hakîkî anlamda kullanılmıştır.

15. “Otuz” Sayısı

(الثلاثون) “Selâsûn” lafzı otuz sayısının lafzen ifadesidir, raf’ halinde (ثلاثون), nasb ve cer hallerinde ise (ثلاثين) şeklinde ifade edilmektedir.²³²

²²⁸ Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/44, 45.

²²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/413.

²³⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/708.

²³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/413.

²³² İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 1/497.

Otuz, Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyeti kerîmede geçmiş ve geçtiği bu yerlerde hakîkî bir değerde vakit/zaman bildiren birer ifade olarak kullanılmıştır. Otuz sayısı kullanıldığı iki ayrı sûre ve âyette kırk sayısı ile beraber zikredilmiştir.

İlk kullanıldığı yer olan A’râf sûresinde²³³ Cenab-ı Hak, Hz. Mûsâ’ya şeriatını bildirmek üzere Tûrisînâ’ya gelmesini emretmiştir. Burada ilginç olan iki farklı süre kullanılmasıdır. Otuz diye önce buyrulan daha sonra on daha eklendiği bildirilen süre miktarı çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Otuz ve on gece, iki bölüm olarak anlaşılmıştır. Buna göre bu iki ayrı süre dilimi, Hz. Mûsâ’nın kırk gece içerisinde kazanmış olduğu, iki mânevî ve rûhî gelişime bir işaret olarak yorumlanmıştır. İlk olarak otuz gecenin ibadetle geçirilen süre miktarı, on gecenin ise Tevrât’ın indirildiği süre miktarı olduğu ifade edilmiştir.²³⁴

Bir diğer âyeti kerîmede ise insana, anne ve babasına iyilikle davranması ve annenin çocuğunu zahmetle karnında taşıyıp doğurmasını ifade eden âyeti kerîmede süttten kesilme süresinden bahsedilmiş: “...Onun (anne karnında) taşınması ile süttten kesilme süresi otuz aydır...”²³⁵ Bakara sûresinde tam olarak emzirme süresinin iki yıl olduğu buyrulmuştur.²³⁶ Söz konusu âyette ise anne rahminde taşıma süresi ve emzirme süresinin toplam olarak otuz ay olduğu ifade edilmektedir. Otuz aylık zamandan iki yıl çıkartıldığında, altı ay kalmaktadır, bu miktardan da asgari hamilelik süresi çıkartılmıştır. Burada ifade buyrulan hamileliğin asgari miktarının tıbben de onaylandığı vurgulanmıştır. Ancak hamileliğin âzamî miktarı hakkında Kur’ân’da bir bilgi mevcut değildir.²³⁷

Öte yandan diğer dinler ve inançlar açısından otuz, düzen ve adaletle ilintili bir sayı olarak tanımlanmıştır.²³⁸

16. “Kırk” Sayısı

(الأربعون) Lafzı, kırk sayısının lafzen ifadesidir, raf’ halinde (أربعون), nasb ve cer hallerinde ise (أربعين) şeklinde ifade edilmektedir.²³⁹

²³³ A’râf 7/142.

²³⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/585-586.

²³⁵ Ahkâf 46/15.

²³⁶ Bakara 2/233.

²³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 7/362-363.

²³⁸ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 259.

²³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 3/1562.

Kırk, Kur'ân-ı Kerîm'de dört farklı sûrede olmak üzere dört defa geçmektedir. İki defa otuz sayısı ile beraber zikredilirken diğer yerlerde ise tek başına sayısal bir ifade olarak kullanılmıştır. Kırk, kullanıldığı tüm yerlerde hakîkî manasıyla geçmiş ve daha çok vakit ve zaman bildirmek gayesiyle Kur'ân'da zikredilmiştir. Kullanıldığı üç yerde Hz. Mûsâ ve İsrailoğulları ile alakalıyken²⁴⁰ bir âyette ise insanın olgunluk dönemine eriştiği yaş²⁴¹ olarak ifade edilmiştir.

Diğer dinler ve medeniyetler açısından baktığımız zaman kırk, özellikle orta doğu ve bilhassa İran ve Türkiye de kullanımı çok yaygın olan bir sayıdır. Bununla beraber diğer kültür ve medeniyetlerce de oldukça sık olarak kullanımı tercih edilmekte ve geniş bir kullanım mecrası bulunmaktadır. Kırk sayısı çok eskilerden beri hemen hemen her kültür ve gelenek de kendisine yer edinmiştir. Nûh tûfanına neden olan yağmurların dahi kırk gün sürdüğü iddia edilmektedir.²⁴²

Eskiden beri kırk sayısı, yazgıyla ve çok sık olarak da ciddi olaylarla bağlantılı olmuştur. Eski Ahit de insan hayatının ideal uzunluğunun 3x40 (120) yıl olduğu ileri sürülmüştür. İsrailoğulları, krallarının pek çoğunun buna Dâvûd ve Süleyman da dâhil olmak üzere kırk yıl hükümdarlık yaptıklarını zikrederler. Buna ilaveten İsrailoğulları'nın kırk yıl çölde dolaşması, Hz. Mûsâ'nın Tur'da kaldığı kırk gün, İsa (a.s)'nın iblis tarafından çölde kırk gün sınanması ve mezarda geçirdiği kırk saat, kırkın sık kullanımına birer örnektirler. Kırk ayrıca kutsal metinlerde bekleme ve hazırlanma süresi olarak kabul görmüştür.²⁴³

Kırk hem Kur'ân-ı Kerîm'de²⁴⁴ hem de modern psikologlar nezdinde de bir yaşam aşamasının tamamlanışı ve zekânın bütünüyle geliştiği bir dönem olarak ifade edilmiştir.²⁴⁵

İslâm açısından, Hz. Muhammed (a.s) ilk vahyini kırk yaşında almıştır. Yahudi ve Hristiyan gelenekte ise bu sayı yas vaktiyle ve sabırla beklemeyle ilişkilendirilmiştir.²⁴⁶

²⁴⁰ Bakara 2/51; Mâide 5/26; A'râf 7/142.

²⁴¹ Ahkâf 46/15.

²⁴² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 265.

²⁴³ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 266-267.

²⁴⁴ Bkz. Ahkâf 46/15.

²⁴⁵ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 267.

²⁴⁶ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 268.

Yahudilik'te ve İslâm'da kırk gün, arınma dönemidir. Sûfiler, salt tefekkür ve duayla geçirmek üzere kırk günlük bir inzivaya çekilirler. Yine kırk sayısı kahramanlık hikâyeleri, destansı öyküler ve fıkralar olmak üzere oldukça sıkça kullanımı tercih edilen bir sayısal ifade olmuştur.²⁴⁷

Örnek

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾

*“Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz.”*²⁴⁸

Hz. Mûsâ (a.s) kavmini Firavun'un zulmü ve esaretinden kurtardıktan sonra, Tûr dağına; yüce Allah'ın emrine itaat ederek şeriatın emir ve buyruklarını öğrenmek ve Tevrât levhalarını da almak için, Rabb'iyle görüşmeye çıkmış ve kırk gün burada kalmıştır. Hz. Mûsâ kendisinden sonra kavmine vekâlet için kardeşi Hz. Hârûn'u bırakmış. Daha sonrasında gelişen olaylar neticesinde, Sâmirî adında bir kuyumcunun imal ettiği, altından bir buzağı heykeline kavmi tapmaya başlamıştır.²⁴⁹

Hz. Mûsâ, Tur-i Sina dağında, gündüzleri ara vermeksizin oruçlu bir şekilde vahiy beklemesi için Allah ile sözleşmişti. Bu vaâdleşme ise kavminin Hz. Mûsâ'dan, içinde ilâhî hükümleri açıklayan bir kitap indirilmesi isteğinden dolayı gerçekleşmişti. Hz. Mûsâ burada otuz günü Zilkade ayında, on günü de Zilhicce ayında olmak üzere kırk gün oruç tutarak, Rabb'i ile özel olarak konuşmaya gelmiştir.²⁵⁰

Hz. Mûsâ, Tûr dağında oruçlu olarak geçirdiği bu günlerde, sonunda dua ve yalvarışlarla bizâtihi ilâhî kelama mazhar edilmiş ve kendisine Tevrât'ın levhaları lütfedilmişti.

Tarikât ehli mutasavvıfların, kırk günlük olan sülûk sistemini bu âyeti kerîmeden çıkardıkları ifade edilmiştir.²⁵¹

²⁴⁷ Bkz. Detaylı Bilgi için, Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 268-272.

²⁴⁸ Bakara 2/51.

²⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/124, 125.

²⁵⁰ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/106; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 1/376.

²⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 1/376.

Tarikât ehli; Hz. Mûsâ'nın, Tûr dağında ki kırk gün süren çile ve riyâzet sünnetini devamlı olarak ihyâ etmişlerdir. Tarikât ehli bu süre içinde halktan uzaklaşarak, kendilerini Cenab-ı Hakk'ın zikrine verir, O'nunla ünsiyet kurar, yüce Mevla'ya yakarıшта bulunurlardı.²⁵²

Tarikât ehli arasında bu kırk günlük süre daha sonra çile kavramıyla ifade edilecektir. Dilimizde de kullandığımız “çile” tabirinin de manası burayla ilgili olup, Farslıların kırk anlamında kullandıkları “çil, çihil” kelimesinden gelir.²⁵³

Tarikât ehli bazı Allah dostları çile çıkarmak için muayyen bir zaman aralığında ailesi, arkadaş ve dostlarını terk ederek çile için özel bir mekâna geçip Cenâb-ı Hak için zikir, ibadet ve Rabb'e niyaz ile hemhal olurlardı. Kendilerinin öğrenci ve müritleri, şeyhlerinin yokluğunda, öncesinde kendisine verdiği söz üzere çilehanede kalmaya devam ederken, bazılarının kalbine dünya muhabbeti dolar, nefsinin hevâ ve kötü isteklerine meyleder ve dünyanın ardına düşerek kendisine zulmederdi. Şayet bu kişi, derhal tövbe ederek kalbinden kötü arzuları söküp atmak suretiyle şeyhine döner; onun sözlerini dinler, buyruklarına da uyarsa affedilir ve bu kimse, arzulamış olduğu müşahede hâline erebilmeyi ümit edebilirdi. Eğer, hevâ ve hevesinin peşinden gitmeyi sürdürürse azâba düşerek, helâk olurdu.²⁵⁴

Mütalaa ettiğimiz âyeti kerîmedeki “Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik” ifadesinde geçen kırk gece bildiğimiz manada kırk sayısını ifade ederek hakîkî manada kullanılmıştır. Âyet, Cenab-ı Hakk'ın; Hz. Mûsâ ile ahidleşmesi ve onun toplamda peş peşe süren kırk gecelik yalvarış ve yakarışını ifade etmektedir. Bu itibarla, burada kullanılan kırk sayısı, reel anlamda kırk gece anlamına gelerek, gerçek bir sayısal değer ifade etmektedir diyebiliriz.

17. “Elli” Sayısı

(الخمسون) Lafzı, elli sayısının lafzen ifadesidir, raf' halinde (خمسون), nasb ve cer hallerinde ise (خمسين) şeklinde ifade edilmektedir.²⁵⁵

Elli sayısı, Kur'ân'da sadece bir âyeti kerîmede kullanılmıştır. Hz. Nûh'un kavmi içinde bin seneden elli yıl eksik olarak 950 sene yaşadığı ifade edilmiştir.

²⁵² İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/106.

²⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 1/376.

²⁵⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/106.

²⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/1262.

Binden elli yıl çıkartılarak, Hz. Nûh'un uzun yaşamına dikkat çekilmiştir.²⁵⁶ Elli sayısı ilgili âyeti kerîmede hakîkî bir değerde kullanılmıştır.

Diğer dinler ve medeniyetler açısından elli, pişmanlık ve bağışlanma ifadesi ve aynı zamanda belirsiz yuvarlak sayı gibi çeşitli anlamlar içermektedir.²⁵⁷

18. “Altmış” Sayısı

(الستون) Lafzı, altmış sayısının lafzen ifadesidir, aslının ise (الست) olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁸

Altmış, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir âyeti kerîmede geçmiş ve hakîkî değerde kullanılmıştır. Geçtiği yer açısından ahkâm bildiren bir konuda zikredilmiştir.²⁵⁹

Diğer dinler ve medeniyetler açısından altmış sayısı, bazı uygarlıklara göre merkezi öneme hâiz bir sayı olmuştur. 60'ın bazı geometrik şekillerin çiziminde kullanılması altmışlı sistemin gelişmesinde rolü olmuş olabileceği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra eski bazı uygarlıklarda ise yuvarlak sayı olarak kabul edilmiştir. Çok ilginçtir ki Kâbe'nin boyutlarıyla, Sümer kemeri ve dünyanın merkezi sayılan kutsal dağın sayısı arasında bir ilişki olduğu da iddia edilmiştir.²⁶⁰

19. “Yetmiş” Sayısı

(السبعون) Lafzı, yetmiş sayısının lafzen ifadesidir. Yetmiş sayısı, altmış ve seksen sayılarının arasında bulunan ukûd sayılardandır.²⁶¹

Yetmiş, Kur'ân'da üç farklı sûre ve toplamda üç âyeti kerîmede geçmiştir. Geçtiği bir âyette hakîkî anlamda kullanılmıştır. Hakîkî anlamda kullanıldığı yerde ise Hz. Mûsâ ve İsrailoğulları ile ilgili kullanılmıştır. “*Mûsâ, halkı arasından, tayin ettiğimiz yere gitmek için yetmiş kişi seçti...*”²⁶² Âyeti kerîmede, Hz. Mûsâ'nın, Benî İsrâîl'in on iki oymağından yetmiş kadar kişiyi beraberine alması ve kavminin; Mûsâ (a.s) içlerinden ayrılmasından sonra altından yapılan bir buzağı heykeline tapmaları

²⁵⁶ Ankebût 29/14.

²⁵⁷ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 276.

²⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1935.

²⁵⁹ Mücâdele 58/4.

²⁶⁰ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 277-278.

²⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1924.

²⁶² A'râf 7/155.

nedeniyle af ve bağışlanma için, dua ve niyâzda bulunmak üzere Tûrisînâ'ya gitmelerinden bahsedilmektedir.²⁶³

20. “Seksen” Sayısı

(الثمانون) Lafzı, seksen sayısının lafzen ifadesidir, raf' halinde (ثمانون), nasb ve cer hallerinde ise (ثمانين) şeklinde ifade edilmektedir.²⁶⁴

Seksen, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir âyeti kerîme de ve hakîkî bir değerde kullanılmıştır. Kullanıldığı yer açısından ahkâm bildiren bir husus da zikredilmiş ve iffetli bir kadına iftira atıp bunu ispatlayamayan kişiye ceza olarak, seksen değnek had cezası uygulanması buyrulmuştur.²⁶⁵

21. “Doksan Dokuz” Sayısı

(التسعون) Lafzı, doksan sayısının lafzen ifadesidir, raf' halinde (تسعون), nasb ve cer hallerinde ise (تسعين) şeklinde ifade edilmektedir.²⁶⁶

Doksan dokuz sayısı, atıflı sayılardan sayılmaktadır. Atıflı sayılar ukûd sayıları arasındaki sayılardır.²⁶⁷

Doksan dokuz sayısının, Kur'ân'da hakîkî manada kullanımı mevcut değildir. Kur'ân'da sadece bir âyeti kerîme de ve izâfî bir değerde kullanılmıştır. Söz konusu âyete, tezimizin ikinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

22. “Yüz” Sayısı

(المائة) Lafzı, yüz sayısının lafzen ifadesidir, çoğulu ise (مئات) ve (مئون) şeklinde ifade edilmektedir.²⁶⁸

“مئة” Yüz, asıl sayıların üçüncüsü olmaktadır. Asıl sayılar dört kümeden oluşuyor: Birler, onlar, yüzler ve binler hanesidir.²⁶⁹

Yüz, Kur'ân-ı Kerîm'de üç ayrı sûrede ve beş kez geçmiştir. Bu geçtiği dört yerde hakîkî değerde kullanılmışken²⁷⁰ sadece bir yerde göreceli değerde kullanılmıştır.²⁷¹

²⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/598.

²⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/509.

²⁶⁵ Nûr 24/4.

²⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/432.

²⁶⁷ Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 259.

²⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/4124.

²⁶⁹ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 784.

Hakîkî değerinde kullanıldığı yerlerden ilkinde aşağıda değindik. Bunun dışında ahkâm bildiren âyeti kerîmede²⁷² ve savaş durumunda Müslümanların, Allah'a dayanarak sebat etmeleri hâlinde yüz kişinin; iki yüz ve hattâ bin kişiye bile gâlip gelebileceği ölçü olarak ifade edilmiştir.²⁷³

Diğer dinler ve medeniyetler açısından yüz, "mükemmelliğin büyük yuvarlak sayısı" olarak yorumlanmıştır. Bazı yorumlara göre yine mükemmel İyi'ye işaret ettiği de düşünülmüştür.²⁷⁴

Örnek

فَأَمَّا اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ (٢٥٩)

"...Allah onu öldürüp **yüzyıl ölü bıraktı**, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, **yüz sene kaldın**..."²⁷⁵

Yıkılmış virân olmuş bu belde ve âyeti kerîmede sözü edilen şahıs hakkında müfessirler arasında ihtilâf söz konusudur. Yıkılmış harâp olmuş bu kasabaya uğrayan kişi burasının yıkılmış harâp olmuş hâlini gördüğünde "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demiş ve daha sonra âyeti kerîmede buyrulduğu gibi bu kişi yüz yıl ölü olarak kalmıştır. Müfessirler bu kişinin, mümin yâhut kâfir olduğu noktasında da görüş beyan etmişlerdir. Müfessirler tarafından bu kişi hakkında kabul görmüş görüşler şu şekildedir:

- a) İkrime, Katâde ve Dahhak bu kişinin Hz. Üzeyir (a.s.) olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁷⁶
- b) Ata da, İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet edilen bir hadise göre bu kişi Ermiya (a.s.) olduğunu söylemiştir.²⁷⁷
- c) İbn Âşûr'a göre ise bu kişi, İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden Hezekiel peygamberdir.²⁷⁸

²⁷⁰ Bakara 2/259; Nûr 24/2; Enfâl 8/65-66.

²⁷¹ Bakara 2/261.

²⁷² Nûr 24/2.

²⁷³ Enfâl 8/65-66; Bu konuda daha ayrıntılı bilgiyi "Yirmi Sayısı" başlığı altında verdik.

²⁷⁴ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 291.

²⁷⁵ Bakara 2/259.

²⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 4/578-579; Râzî, *Mefâtihu'l-gâyb*, 7/31.

²⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 4/580-581; Râzî, *Mefâtihu'l-gâyb*, 7/31.

Kasabayı yıkıp talan eden kişinin ise Buhtunnasr, kasabanın ise Beytü'l-Makdis olduğu söylenmiştir.²⁷⁹

Râzî²⁸⁰, Hamdi Yazır²⁸¹ ve İbn Acîbe'ye (öl.1224/1809) göre²⁸² bu kasabaya uğrayan kişi Hz. Üzeyir'dir.

Zikredildiğine göre Hz. Üzeyir, diriltildikten sonra eşeğinin üzerinde kavmine gelerek, "Ben Üzeyir'im" dedi. Kavmi de kendisine inanmadılar. Bunun üzerine onlara ezber yoluyla Tevrât'ı okudu. Hz. Üzeyir'den önce kimse Tevrât'ı ezberlemediği için bu duruma şahit olunca kendisini tanıdılar ve (onu gözlerinde çok büyüterek) "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler.²⁸³ Râzî ve İbn Acîbe bu rivâyet ve başkaca delillere dayanarak âyeti kerîmede sözü edilen kişinin Hz. Üzeyir olduğunu söylemişlerdir.²⁸⁴

Müfessirler bu kasabaya uğrayan kişi ve kasabanın bilgisinin Kur'an'da zikredilmediğini ve bu tür ayrıntı denebilecek bilgilere ihtiyaç duyulmadığını söylemişler ayrıca verilmek istenen mesaja dikkat çekmek istemişlerdir. Yüce Allah'ın bu kıssadan asıl maksadı, ölüleri yeniden dirilteceğine dair, gücü ve kudretini inkâr edenlere karşı, insanların dikkatini celbetmek ve bu inkârcıların tavrına olan hayreti ifade ederek; Hz. Peygamber'in hicreti sırasında çevresinde bulunan Yahudilere, Hz. Muhammed'in hak Peygamber olduğunu ortaya çıkararak Yahudiler'in de mâzeretlerini ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁵

*"Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)? demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın.""*²⁸⁶

Âyeti kerîmede bahsi geçen kimse bu harâp ve virân olmuş kasabanın tekrar nasıl hayat bulacağını hayretle merak etmiş ve bunun üzerine yüce Allah tekrar

²⁷⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/411.

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 4/582; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/31.

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/33.

²⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 2/252.

²⁸² İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/292.

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/34.

²⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/34; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/293.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 4/581-582.

²⁸⁶ Bakara 2/259.

diriltme olgusunun nasıl gerçekleştiğini sözle değil, bizzat yerinde ve uygulamalı olarak göstermiştir. Çünkü insanın etkilenimleri ve duyguları kimi zaman o kadar derin boyutlu ve sarsıcı olur ki bu durumları ne aklî delil ve ne de vicdanın dolaysız mantığı olan sağduyu ve ne de herkesin kabul ettiği genel görüş tatmin edemez. Tatmin ve mutmain olabilmeleri için hiç şüphesiz aracısız olarak şahsi tecrübe elzemdir. Sadece bu kişisel deneyimin neticeleri, idrâk alanını doldurur ve söze ihtiyaç kalmaksızın kalbi de mutmain edebilir.²⁸⁷

“...Ne kadar (ölü) kaldın? O, “Bir gün veya bir günden daha az kaldım” diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: Hayır, yüz sene kaldın...”²⁸⁸ Bu ölü olarak yüz yıl kalma süresi hususunda, bu deneyimin karakteristik özelliğine, yani somut ve pratiğe dönük bir deneyim oluşunu gözlemleyerek burada “yüz yıl” süresinin izlerini gösteren somut olarak işaretlet vâr olduğunu düşünebiliriz. Bu somut işaretleri/belirtileri bu kişinin yiyeceğinde ve suyunda değil ve zaten bunların çürümedikleri de açıkça belirtilmiştir. Bu sebeple etleri çürüten kemiklerin söz konusu kişinin, eşeğinin kemikleri olduğu daha güçlü bir olasılıktır. Aynı ortamda yiyecek ve içeceğin ilk gün ki gibi kalması, eşeğin etlerinin çürümesi, sadece kemiklerinin kalmış olması; yüce Allah’ın gücünün sınırsızlığını kanıtlayan bir mûcize olsa gerektir.²⁸⁹

Bu kişinin, yüz yıl gibi uzun bir süre ölü olarak kalması, bu tecrübeyle: İnsanî, hayvansal, bitkisel, kişisel, türsel, cisimsel ve rûhsal hayatların tümünde yeniden diriltme ve hayat vermenin; fîlen gösterilmesi kesin bilginin zevkine, bizzat görerek ulaşsın ve insanlara karşı peygamberlik veya velîlikle bir hak tanığı olması istenmiş olabilir.²⁹⁰

Burada geçen “yüz yıl” ölü olarak kalma süresi, rakamsal ve zamansal yönüyle, yüz yıl bekleme süresi olarak müfessirlerimiz tarafından anlaşılmıştır. Bahsi geçen şahsa, kişisel bir tecrübeyle hem öldükten sonra diriltme hem de âhiret hayatının varlığı anlatılmış, bu kıssayla da insanlara; bu mesaj yüce Allah tarafından verilmek istenmiştir. Dolayısıyla burada kullanılan “yüz yıl kalma” süresi hakîkî manada bir değere sahiptir diyebiliriz.

²⁸⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/300.

²⁸⁸ Bakara 2/259.

²⁸⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/300.

²⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 2/253.

23. “İki Yüz” Sayısı

(مائتين) “Mieteyn” iki yüz sayısı, Kur’ân-ı Kerîm’de aynı sûrenin peş peşe gelen iki âyetinde birer kez, toplamda ise Kur’ân’da iki defa kullanılmıştır. Kullanıldığı bu yerlerde ise hakîkî bir değer ifade etmek üzere anlaşılmıştır. İki yüz sayısının geçtiği yerlere daha önce de yedi ve yüz sayılarında değindiğimiz gibi, Müslümanlar’dan sabırlı yirmi kişinin; iki yüze ve peşi sıra gelen âyette ise yüz kişinin iki yüz inkârcıya gâlip gelebileceği yüce Allah tarafından bildirilmiştir.²⁹¹

24. “Üç Yüz” ve “Üç Yüz Dokuz” Sayıları

(ثلاث مائة) Üç yüz ve üç yüz dokuz sayıları, Kur’ân’da, aşağıda örnek kısmında değindiğimiz âyeti kerîmede ve hakîkî değerde anlaşılmak üzere kullanılmışlardır.

Diğer dinler ve medeniyetler açısından üç yüz, kahramanlarla bağlantılı bir sayı olarak görülmüş, bunun yanında büyük ve yuvarlak bir sayı olarak kullanıldığı da belirtilmiştir.²⁹²

Örnek

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَارْتَدُّوا نَسْعًا (٢٥)

“Onlar mağaralarında **üç yüz yıl** kaldılar. Buna dokuz daha eklediler.”²⁹³

Âyeti kerîme, mağara ashâbı deyimiyle anılan ve oldukça meşhur olan bir grup tevhîd dinine iman etmiş gencin kıssasını konu edinmektedir. Bu gençlerin mağarada, Cenab-ı Hak tarafından bir süre uyutulduktan sonra yeniden uyanışlarını konu edinir. Gençler imanları uğruna, zamanın hükümdarı “Dakyus-Dakinûs ve Dakyanûs” da denilen zâlim, putperest hükümdardan kaçarak bir mağaraya sığınır. Bu gençlerin Hz. Îsâ’nın getirdiği dinden oldukları söylendiği gibi Hz. Îsâ’dan önce yaşadıkları da söylenmiştir. Gençlerin sığındıkları bu mağara tespit edilip mağaranın içine Cenab-ı Hakk’ın bir mucizesi sebebiyle girilememiş ve içeride bulunanların açlık ve susuzluktan ölmeleri için mağaranın girişine duvar örülmek suretiyle kapatılmıştır. Daha sonra Cenab-ı Hakk’ın mucizesiyle uzun bir müddet mağarada uykuda kalmış olan gençler uyandırılır.²⁹⁴ Gençlerin sayısı, sığındıkları mağara ve

²⁹¹ Enfâl 8/65,66.

²⁹² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 294- 295.

²⁹³ Kehf 18/25.

²⁹⁴ Kurtûbî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 10/358-359.

uykuda geçirdikleri süre ihtilâf konusu olmuştur. Sayıları hakkındaki görüşlere daha önce değinmiştik. Mağarada uyudukları süre hakkında ise başlıca iki görüş öne çıkmaktadır. Bu görüşler:

a) Söz konusu âyet, “üç yüz” ve “üç yüz dokuz” yıl uyudular, diye ifade edilen sürenin, daha önce mağara ashabının sayıları hakkında farklı şeyler söyleyip bu konuda tartışanların sözleri olduğunu zikretmektedir. İnsanlar bu imanlı gençlerin sayıları hususunda ihtilâf ettikleri gibi, mağarada kaldıkları süre hususunda da farklı rakamlar ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı, “Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar” derken, diğerleri de bu süreye dokuz yıl daha ekleyerek “Üç yüz dokuz yıl kaldılar” demişlerdir.²⁹⁵ Ve ayrıca İbn Mes‘ûd (r.a) Mushaf’ın da, 25. âyeti kerîmenin başına “ve kâlû” (ve dediler ki) kelimesini ilâve ederek okumuş olması da bu görüşü destekler niteliktedir. Buna göre Cenab-ı Hak, Ashâb-ı Kehf’in sayılarını da mağarada kaldıkları müddeti de bildirmemiştir. Zîrâ bir sonraki âyeti kerîmede bu bilginin sadece Rahmân’ın kendi katında olduğu ifade edilmiştir. Ve zaten mağara ashabının bizzat kendileri, birbirlerine; “...Rabbiniz kaldığınız müddeti daha iyi bilir...”²⁹⁶ demişlerdi.²⁹⁷

b) Söz konusu 25. âyetin Cenab-ı Hakk’ın sözü olduğunu savunmuşlardır. Çünkü Allah Teâlâ bu müddeti haber vermiştir.²⁹⁸ Bu durumda Ashâb-ı Kehf, söz konusu mağarada “üç yüz dokuz yıl” kalmış olmaktadır. Yine Ehl-i kitaptan gelen rivâyetler de Ashâb-ı Kehf’in mağarada “üç yüz” yıl uyuduklarını söylemektedir. Buna göre âyeti kerîmede geçen “üç yüzyıl” kelimesinden sonra devamında “dokuz da ilâve ettiler” ifadesinin gelmesi, Araplar’a göre onların kullandığı “üç yüz dokuz” sayısı ay yılına, Ehl-i kitabın dillendirdiği “üç yüz” sayısının ise güneş yılına denk geldiğine işaret olabilir.²⁹⁹ Bu taktirde devamında gelen 26. âyet “De ki: “Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O’na aittir...”³⁰⁰ Ashâb-ı Kehf’in mağarada kaldıkları zaman dilimini beyan ederek bu hususda ki tartışmayı ortadan kaldırmış ve yüce Allah’ın mevzuyu

²⁹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 15/229; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/112.

²⁹⁶ Kehf 18/19.

²⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 15/229; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/112.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 15/229-230; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 21/112.

²⁹⁹ Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/387.

³⁰⁰ Kehf 18/26.

herkesten daha iyi bildiğini ifade etmiş olur. Zîrâ yerde ve göklerde gizli olan her şeyi bilen Allah, Ashâb-ı Kehf'in; mağara da ne kadar süre uyuduklarını da bilir. Cenab-ı Hakk'ın işitmesi de görmesi de sonsuzdur.³⁰¹

Ashâb-ı Kehf'in sığındıkları mağarada bulundukları süre hakkında başlıca iki görüşü açıklamaya gayret ettik. Hangi görüşün isâbetli olduğunu ise ancak yüce Allah bilir. Bu itibarla söz konusu iki görüşte de ifade edilen “üç yüz” ve “üç yüz dokuz” sayılarının, rakamsal değerleri, bu iki görüş çerçevesinde taradığımız kaynaklarda; söz konusu sayısal ifadeler, hakîkî değerleriyle anlaşılmışlardır, diyebiliriz. Sayılara hakîkî manalarının hâricinde anlamlar yüklenilmemiştir. İki görüş özelinde de söz konusu sayılar, sayısal değere sahip olup, geçip giden sene/yıl kavramına denk gelmektedirler.

25. “Dokuz Yüz Elli” Sayısı

Dokuz yüz elli, Arapça ifadesiyle (تسعمائة وخمسون) şeklinde zikredilmemiş bin yıldan elli çıkartılarak, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir defa kullanılmıştır. Kullanıldığı söz konusu âyeti kerîmede ise hakîkî bir değerde olmak üzere anlaşılmıştır. İlgili âyete aşağıda örnek kısmında değinmeye çalıştık.

Örnek

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا (٤١)

“Yemin olsun, biz Nûh'u kendi toplumuna peygamber olarak gönderdik. O, onların arasında **dokuz yüz elli yıl** kaldı...”³⁰²

Mushaf'da dokuz yüz elli sayısı, Arapça sayı ifadesiyle (تسعمائة وخمسون) gelmemiş olmasına rağmen ifade etmiş olduğu değer açısından bin sayısının kategorisinde değil de dokuz yüz elli formunda ele almamız daha uygun olacaktır. Zaten kastetmiş olduğu anlamda dokuz yüz ellidir. Bu itibarla, dokuz yüz elli sayısı, Kur'ân-ı Kerîm de sadece adı geçen sûrede geçmektedir.

Peki neden doğrudan dokuz yüz elli (تسعمائة وخمسون) şeklinde gelmemiş de (أَلْف) şeklinde geldiğine baktığımızda, Kadî Beydavî'ye göre bu şekilde istisnâ edilerek gelmesinin sebebi, sayının tam olarak “dokuz yüz elli” olduğuna

³⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/112.

³⁰² Ankebut 29/14.

işarettir, çünkü dokuz yüz elli ifadesi yaklaşık olarak da söylenebilirdi ancak sayının kesinliğini ifade etmek için bu şekilde bir söylem seçilmiştir. Âyeti kerîme de bin sayısının zikredilmesi ise muhataba bin sayısının zaman olarak uzunluğunu düşündürme amacı vardır, şeklin de îzâh etmektedir.³⁰³

Bu itibarla, Nûh (a.s) Kur'ân'da ismi çokça zikredilen ve dini tebliğ hususunda kavmiyle girişmiş olduğu mücadelesine yer verilen elçilerin ilkidir.³⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm de Nûh'tan önceki kimi peygamberlerde zikredilmekle beraber onların inkârcılarla olan mücadelesi konusunda detaylı bir bilgi aktarılmamıştır.

Mushaf'da birçok sûre ve âyeti kerîmede, Nûh (a.s) ve kavmiyle yapmış olduğu mücadeleden bahsedilmiş ve kavminin ona karşı alaycı tavırları; onu dinlemekten kaçındıkları, kendi toplumunun Nûh (as)'u tekzîb etmeleri ve inkârlarında uzun yıllar direnmelerinden de bahsedilmiştir.

Hz. Nûh, her şeye rağmen gizli veya açık çeşitli şekil ve metot da kavmini tevhide çağırmaya, takdire şayan bir olgunluk ve sabırla devam etmiştir. Hz. Nûh'un uzun süre, Kur'ân'ın ifadesiyle dokuz yüz elli yıl devam eden bu sabrı, Hz. Peygambere örnek olarak gösterilerek kendisinin de inkârcıların ayak diremelerine ve inatlarına karşı sabırla davetine devam etmesi arzu edilmiştir. Hz. Peygamber'e, Hz. Nûh örnek gösterilerek teselli edilmek istenmiş ve davasında destekleneceği de vurgulanmıştır.

Hz. Nûh'un kavmi arasında bu kadar uzun bir mühlet kalmasına rağmen ona çok az insan inanmıştır.³⁰⁵ Hz. Nûh'un kavminin başına gelenler müşriklere de hatırlatılmış ve böylece onlar da uyarılmışlardır.

Hz. Nûh'un yaşının, gerçek manada sayısal olarak “dokuz yüz elli” yıl olduğu yoksa bu sürenin izâfî/göreceli bir değer/zaman mı olduğu tartışılmalıdır. Klasik tefsir kaynaklarına müracaat ettiğimizde onun peygamberlik öncesi ve sonrası da ne kadar yaşadığı noktasında da rivâyetler ve farklı yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz.

İbn-i Kesîr'in, İbn-i Abbas tarikinden aldığı rivâyette: Nûh (as)'un kırk yaşında peygamber olarak gönderildiği, kavmi içinde dokuz yüz elli yıl kaldığı ve büyük

³⁰³ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, 4/188.

³⁰⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/464.

³⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/498.

tûfandan sonra ise insanların çoğalıp yeryüzüne dağıldığı sürece kadar altmış yıl yaşadığı nakledilmiştir.³⁰⁶

Yine İbn-i Kesîr'in (öl. 774/1373) bu defa Katâde'den naklettiği rivâyette: Hz. Nûh'un toplam ömrünün dokuz yüz elli sene olduğu ve peygamberlikten önce üç yüz yıl yaşadığı, kavmine dâvetinin üç yüz yıl olduğu ve büyük tûfandan sonra ise üç yüz elli yıl yaşadığı şeklinde bir rivâyet de mevcuttur.³⁰⁷

İbn-i Kesîr tefsirinde, bu konuda son bir rivâyette ise peygamberlikten önce üç yüz elli yıl, kavmine davetininse “dokuz yüz elli” yıl ve bundan sonra da “üç yüz elli” yıl yaşadığı şeklinde rivâyet de mevcuttur. İbn Kesîr, nakledilen son iki rivâyeti tuhaf/garip bulmuş ama hangi görüşü tercih ettiğine gelince de en doğrusunu Allah (cc)'ın bileceğini ifade etmekle yetinmiştir.³⁰⁸

Merhûm Elmalılı Hamdi Yazır'ın tercihi ise, İbn Kesîr'in naklettiği ilk görüş olan kırk yaşında peygamberlik verildiği, davetinin “dokuz yüz elli” yıl ve tûfandan sonra ise “altmış” yıl yaşadığı yönünde ki görüş/rivâyet olmuştur.³⁰⁹

Yine günümüz tefsirlerine baktığımızda, Hz. Nûh'un Tevrât'a göre dokuz yüz elli yıl yaşadığı ve hayatının Kur'ân'a nazaran daha ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bilgisiyle karşılaşırız.³¹⁰

Peki bir insanın bu kadar uzun yaşaması mümkün mü? Bu sorunun cevabı ile alakalı malumata geleneksel tefsir literatürümüze baktığımızda Râzî ve başkalarının da bu konuda açıklamalarını görmekteyiz.

Râzî'ye göre, her ne kadar doktorlar bir insan ömrünün en fazla yüz yirmi sene olacağını ifade etmiş olsalar da, âyeti kerîme doktorların bu sözlerine aykırı düşmektedir. Zîrâ bir insan ömrünün bu kadar uzun sürebilmesinin ise hem aklen hem de naklen mümkün olduğunu, Râzî aklî çıkarımlar yaparak delil getirmiştir. Hz.

³⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/499.

³⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/499.

³⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/499.

³⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 6/416.

³¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/260.

Nûh'a verilen bu uzun ömrün ise tabi-i, normal bir insan ömrü olmadığını bu ömrün yüce Allah tarafından Hz. Nûh'a verilen ilâhî bir bağış olduğunu ifade etmiştir.³¹¹

Seyyid Kutub'un da bu konuda ki görüşlerine baktığımız zaman Kutub da Hz. Nûh'un kavmi arasında dokuz yüz elli yıl kaldığı şeklinde ifade edilen görüşü tercih ederek, peygamberlikten önce ve tûfandan sonra ne kadar yaşadığının belirsiz olduğunu söylemiştir. Hz. Nûh'a verilen bu uzun ömrün ise doğal bir ömür olmadığını savunmuş. Ve bir takım hayvanların ömrünün kısa bazılarının ise uzun olmasından misal getirmiştir. Akbaba ve kaplumbağaların ömürlerinin çok uzun sürebileceğinin ancak milyonlarca sayıda üreyen sineklerin ise ömürlerinin iki hafta kadar süreceğini belirtmiştir. O günün şartlarında az olan insan nüfusunun yeryüzünün imarı için uzun ömürlü olmaları gerektiğini savunarak, insan nesli çoğalıp yeryüzü imar edildikçe insan ömrünün de kısaldığını dile getirmiştir.³¹²

Hz. Nûh'un kavmi içinde “dokuz yüz elli yıl” kaldığı bu uzun müddetle, pek tabiidir ki toplam ömrünün de ne kadar sürdüğü arasında, tefsir kaynaklarında bağ kurulmuştur. Bu suretle, ona verilen bu uzun ömrün açıklamaya çalıştığımız şekliyle kesretten kinâye yahut göreceli başka bir anlam olmadığı, normal bir insan ömründen çok daha fazla olmakla beraber, ona bahşedilmiş bu ömrün rakamsal değerinin hakîkî olduğudur.

Hz. Nûh çok uzunca bir müddet, söz konusu sûrenin ikinci ve üçüncü âyetin de ifade edildiği üzere imtihanı gereği bedel ödemiştir: *“İnsanlar, "İnandık" demeleriyle imtihan olmadan bırakılacaklarını mı zannederler. Yemin olsun, biz onlardan öncekileri de imtihan ettik...”*³¹³ Hz. Nûh'un da imtihanı yıllar süren bu uzun davet dönemine sabretmek olmuştur. Hz. Nûh artık kavminden umudunu kesmiş ve bu sebepten olsa gerektir ki, Kur'ân'da tek bedduası ve kahrı bulunan peygamber olmuştur.³¹⁴ Yeryüzünde günahkâr, fâcir bir kulun kalmamasını beddua ederek yüce yaratıcıdan talep etmiştir. Bu bedduaya kadar varan süreç, Hz. Nûh'un “dokuz yüz elli” yıl içerisinde kaldığı kavmi arasında, çekmiş olduğu sıkıntı ve yalanlanmanın sonunda meydana gelmiştir. Bu kıssa, yüce Allah tarafından Kur'ân'da bizlere örnek/ibret olarak sunulmuş ve Nûh tûfanı âdetâ insanlığın ortak

³¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/43.

³¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5/2727.

³¹³ Ankebut 29/ 2-3.

³¹⁴ Bkz. Nûh 71/26, 27-28.

bir hafızası konumuna gelmiştir. Bu itibarla, Hz. Nûh'un uzun bir müddet süren daveti ve ömrünü ifade eden rakamsal değerler; yukarıda îzâh etmeye çalıştığımız şekliyle, tefsir kaynaklarında izâfî anlamda değerlendirilmemiş buna mukabil hakîkî anlamda sayısal değerler olarak anlaşılmış ve îzâh edilmiştir.

26. “Bin”, “Üç Bin” ve “Beş Bin” Sayıları

(ألف) Lafzı, bin sayısının lafzen ifadesidir, çoğulu ise (ألف) şeklinde ifade edilmektedir.³¹⁵

(ألف) “Bin”, (ثلاثة آلاف) “üç bin” ve (خمسة آلاف) “beş bin”, bu üç sayı değerlerini birlikte ele almamızın amacı; değindikleri konu itibariyle birbirleriyle bağlantılı olmalarından dolayıdır. Aynı konu ve muhtevâda Kur’ân’da kullanılmışlardır.

Bin sayısına ayrıntılı bir şekilde tezimizin ikinci bölümünde değindik. Üç bin ve beş bin sayıları ise Kur’ân-ı Kerîm’de sadece birer kez ve hakîkî değerde kullanılmışlardır. İlgili âyeti kerîmelere aşağıda örnek olarak değindik.

Örnek

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ (٩)

“O vakit Rabbinizden yardım diliyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ardı ardına gelen **bin melek**le yardım ediyorum" diye karşılık vermişti.”³¹⁶

Âyeti kerîmede bahsedilen yardım talebinin, Bedir savaşında vuku bulduğu söylenmiştir.³¹⁷ Hz. Peygamber Bedir’de, Müslümanların sayılarının azlığı nedeniyle daha önceden Yüce Allah’ın vermiş olduğu vaadi yerine getirmesini talep etmiştir. Bu konuda Hz. Ömer (r.a)’den gelen rivâyete göre, Müslümanların sayısının üç yüz, müşriklerin ise bin kadar oldukları anlaşılmış; Hz. Peygamber kibleye dönmüş ve ellerini semaya kaldırarak yüce Allah’tan yardım talebinde bulunmuştur.³¹⁸

Savaşın başlamasından sonra, Hz. Peygamberin duâsı kabul olmuş ve Cibrîl (a.s) bin melek ile inerek, Müslümanların karargâhının sağ kanadında beş yüz melek ile birlikte durmuştur. Mikâil (a.s) de beş yüz melek ile inerek, Müslümanların

³¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/107.

³¹⁶ Enfâl 8/9.

³¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/102.

³¹⁸ Dua için Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15/134.

karargâhının sol kanadın da yer aldığı rivâyet edilmiştir. Meleklerin hepsi de beyaz sarıklı, beyaz elbiseli insanlar suretinde ve sarıklarının bir uçlarını da omuzları arasına sarkıtmışlardı. Gelen rivâyetlere göre Meleklerin, Bedir günü savaştıkları, ancak Hendek ve Hayber günü savaşmadıkları ifade edilmiştir.³¹⁹

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُدْعَكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُزْلَلِينَ ﴿١٢٤﴾

“O vakit sen mü'minlere, "Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun.”³²⁰

Cenab-ı Hak, Bedir'de, Müminlere savaşın başında bin melek ile yardım etmişti. Ancak daha sonra Müslümanlar, Kürz b. Câbir el Muhâribî isminde bir Arap liderinin, beraberindeki savaşçılarla, müşrik Araplara yardıma geleceğini haberini işitince endişelenmişler; bunun üzerine Allah'ın elçisi kendisine gelen vahye dayanarak söz konusu âyeti kerîmelerde belirtildiği şekliyle, Müminlere müjde vermiş ve morallerini bu haberle yükseltmiştir. İnkârcıların mağlup edildiklerini öğrenen Kürz ise yardıma gelmekten böylece vazgeçmiştir.³²¹

بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُدْعُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

“Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek size yardım eder.”³²²

Cenab-ı Hak, Bedirde; Müminlere yardım için ilk önce bin melek göndermiş,³²³ daha sonra ise Kürz haberi sebebiyle Müslümanların morallerini yükseltmek amacıyla üç bin melek daha ilâve ederek inkârcıların hezimete uğramalarını hızlandırmıştır. Eğer Kürz, hemen yardıma gelecek olur ise Müslümanların sabretmeleri ve Cenab-ı Hakk'ın emrine aykırı davranmaktan kaçınmaları şartı ile eğitimli ve özel işaretli beş bin melek daha desteklenecekleri de Müslümanlara müjde olarak bildirilmiştir. Kürz, müşrikler topluluğuna yardım etmekten vazgeçtiği için söz konusu edilen melekler de savaşa katılmamışlardır.³²⁴

³¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/102-103; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15/134.

³²⁰ Âl-i İmrân 3/124.

³²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 6/21; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/232; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 2/509.

³²² Âl-i İmrân 3/125.

³²³ Bkz. Enfal 8/9.

³²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 2/509.

Bazı rivâyetlerde ise bu beş bin meleğin, Bedir’de değil de Uhud savaşında geldikleri rivâyet edilmiştir.³²⁵ Uhud savaşında meleklerin savaşmayıp bekledikleri de söylenmiştir.

Ekseriyete göre ise melekler Bedir günü gelmişlerdir. Hattâ tefsir ve siyer ulemâsı, Cenab-ı Hakk’ın, Bedir günü melekleri gönderdiği ve meleklerin müşriklerle savaştığı hususunda icm’â etmişlerdir.³²⁶ İbn Abbas (r.a)’dan gelen bir rivâyette: Meleklerin, Bedir’den başka bir savaş da savaşmadıkları ve Bedir’in haricinde ki savaşlarda ise, Müslümanlara sadece sayı bakımından ve destekçi olarak yardımda bulundukları nakledilmiştir.³²⁷

Meleklerin Bedir savaşında ve diğer savaşlarda bizzat savaştıkları yahut savaşmamış olmaları hususunda da çeşitli görüşler mevcuttur. Üstte de ifade ettiğimiz gibi tefsir ve siyer uleması, meleklerin Bedirde savaştıklarını söylemişler ve bu bizzat meleklerin savaşa iştirâkiyle gerçekleşmiştir. Ancak diğer savaşlarda ise bizzat vuruşmadıkları dile getirilmiştir.³²⁸

Bedir’de vaâd edilen özel işaretli beş bin meleğin, savaşmasına ihtiyaç duyulmadığı için savaşa katılmadığı ifade edilmiş. Bazı rivâyetlerde ise bu işaretli beş bin meleğin Uhud’da indikleri ancak savaşa iştirak etmedikleri de söylenmiştir.³²⁹

Bu çerçeveden hareketle, Bedirde meleklerin yardımının mahiyeti konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, meleklerin, müminlerle birlikte bizzat savaştıklarını söylemiş hattâ müfessirler ve siyer ulemasının bu konuda görüş birliği içinde oldukları söylenmiştir.³³⁰ Bedir dışında kalan savaşlarda ise meleklerin bizzat savaşmadıkları sadece sayıyı çoğaltmak amacıyla Müslümanlara destek verdikleri de zikredilmiştir.³³¹ Bazı görüşlere göre ise meleklerin yardımı Bedir’de de Müslümanların kalplerine kuvvet vererek, onlara muzaffer olacaklarını bildirerek ve kâfirlerin kalplerine korku salarak olduğunu ifade etmişlerdir.³³² Bu görüşe göre

³²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/229.

³²⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/232.

³²⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 6/23; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/232.

³²⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/232.

³²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 2/509.

³³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/233; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 2/509.

³³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 2/509.

³³² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/233.

meleklerin yardımını beyan eden âyeti kerîmenin devamında buna işaret edildiği söylenerek: “Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı...”³³³ Bu âyeti kerîme delil getirilmiş ve yardımın, manevi destek ve güven duygusu aşlamak şeklinde olduğuna işaret edilmiştir.³³⁴

Yine bir başka görüşe göre: Bedir’de, Müslümanlara yardım hususunda bir “mûcize esintisi” olduğu söylenmiştir. Müslümanlarla, müşriklerin güç dengesi savaş için gerekli donanım ve sayısal yönden aralarında denklik yoktu. Müşrikler, Bedir’de bin kişi civarında iken Müslümanlar ise yaklaşık olarak üç yüz kişi civarındaydılar. Ayrıca savaş için tam olarak hazır da değildiler. Aslında Müslümanlar, Ebû Süfyan’ın kontrolündeki kabileyi karşılamak ve yolunu kesmek için yola çıkmışlardı. Bu sebeple hazırlıkları da yetersizdi. Bu bakımdan Bedir’de “mûcize esintisi” olduğu ifade edilmiştir.³³⁵

Meleklerin yardımı hususunda, Râzî’nin benimsediği görüş: Meleklerin, yardımına ihtiyaç duyulduğunda savaşta bizâtihi orduya iştirak etmişlerdir. Savaşta bizzat orduya katılmalarına gerek duyulmadığı durumda ise müminlerin kalplerini kuvvetlendirmek için orada olmalarının da yeterli olacağını ifade etmenin de caiz olduğunu söylemiştir. Ve son olarak, müfessirlerden pek çoğunun meleklerin yardımı konusunda; Bedir günü savaşıklarını, diğer savaşlarda ise savaşmadıklarını iddia ettiklerini beyan etmiştir.³³⁶

Meleklerin yardımının mahiyetini tam olarak kavramamız belki mümkün gözükmemektedir. Ancak bu yardım noktasında âlimler icm’a etmişlerdir. Son olarak ise konunun ehemmiyeti açısından şu rivâyeti de zikretmek isteriz: Abdullah İbn Ömer’den nakledilen bir rivâyete göre; Kureyş’in, Uhud savaşından döndüklerinde kendi başarılarını konuşarak şöyle dedikleri nakledilmiştir, Bedir savaşında gördükleri alaca atları ve beyaz adamları, Uhud’da görmedikleri ifade edilmiştir.³³⁷

Çalışmamız gereği konuyu ifade ettikten sonra, taradığımız kaynak ve görüşlerde meleklerin sayıları ve bunun ifade ettiği anlamın hakikat mi yoksa mecâz bildiren bir ifade mi olduğu noktasında, bir tartışmaya rastlamadık. Müfessirler ve bir

³³³ Âl-i İmrân 3/126.

³³⁴ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur’ân-ı Kerîm’in Öz Tefsîri)*, 1/523.

³³⁵ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 1/469.

³³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/233-234.

³³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/233.

takım âlimler daha çok “meleklerin yardımının mahiyeti” konusunda araştırma yapmışlar ve görüş belirtmişlerdir. Ancak meleklerin sayıları konusu ihtilâf edilen bir konu olmamıştır.

Âyeti kerîmede, Bedir savaşında, önce gelen bin melek ve daha sonra savaşı hızlıca sonlandırmak için gelecek üç bin melek; sabır ve takvâlî olma şartıyla gelecek olan beş bin meleğin rakamsal değerleri tartışma konusu yapılmamış, sadece meleklerle gelen yardımın nerede, hangi savaşta ve şekli konusunda ihtilâf edilmiştir. Bu itibarla, söz konusu edilen meleklerin sayıları, gerçek değer ifade etmektedir. Buna getirebileceğimiz delillerden biri de, önce bin melek zikredilmiş peşi sıra üç bin ve beş bin melek ifadeleri gelmiştir. Eğer meleklerin sayılarının bir önemi olmasaydı, muhtemeldir ki sadece meleklerle yardım edileceği yâhut kesret ifade edebilecek genel anlamda kastedilen bir tek sayısal değer kullanılır ve peş peşe bin, üç bin ve beş bin melekle yardım edileceği ayrı ayrı zikredilmezdi. Fakat âyeti kerîmede farklı farklı sayısal değerler zikredilmiştir. Bu sebeple diyebiliriz ki burada kullanılan sayısal değerler hakîkî değer ifade etmektedirler.

27. “İki Bin” Sayısı

(الفين) İki bin sayısı, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir âyeti kerîmede ve hakîkî değerde kullanılmıştır. Kullanıldığı âyeti kerîmede savaş durumunda sabırlı bin Müslümanın, iki bin kişiye gâlip geleceği yüce Allah tarafından bildirilmiştir.³³⁸

28. “Elli Bin” Sayısı

(خمسون الف) Elli bin ifadesi, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir âyeti kerîmede ve izâfî değerde kullanılmıştır.³³⁹ Kullanıldığı bu yere tezimizin ikinci kısmında değindik. Hakîkî değerde ise kullanımı mevcut değildir.

29. “Yüz Bin” Sayısı

(مائة الف) Yüz bin sayısı, Kur’ân’da sadece bir âyeti kerîmede ve izâfî değerde kullanılmıştır.³⁴⁰ Kullanıldığı bu yere de tezimizin ikinci bölümünde ilgili başlık altında değindik. Hakîkî değerde ise kullanımı mevcut değildir.

³³⁸ Enfâl 8/66; Bu konuda daha detaylı bilgiyi tezimizin Birinci Bölüm, “Yirmi Sayısı” başlığı altında izâh ettik.

³³⁹ Meâric 70/4.

³⁴⁰ Sâffât 37/147.

İKİNCİ BÖLÜM

İZÂFÎ DEĞERDE KULLANILAN SAYILAR

Biz bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de izâfî değerde kullanılan sayıları, klasik ve günümüze değin kaleme alınan bazı tefsirleri kullanarak ve bu tefsirlerde yer alan farklı görüşlere de temas ederek izâfî değerde kullanılan sayılara, kritik örnekler vererek temas etmeye gayret gösterdik. Oldukça karmaşık olan bu konuyu açıklayıcı ve sâde bir dille îzâh etmeye çaba gösterdik. Farklı görüşlere de yer vermek açısından hem rivâyet hem dirâyet hem de tasavvûfî tefsirlerden yararlandık. Özellikle bu bölümde kullanılan sayılar hakkında bir tercih/yargıda bulunmak bizi oldukça zorlamış ve takâtımız nisbetinde ulaşabildiğimiz bütün tefsirlerdeki bilgileri derlemek suretiyle edindiğimiz bilgileri, farklı görüşleri sentezleyerek kendi akıl süzgecimizden geçirmiş bir vaziyette görüşte bulunduk. Gayret bizden başarı Cenab-ı Hak'tandır.

1. “Bir” Sayısı

Bir sayısı, Kur'ân-ı Kerîm'de gerek “ehad” gerek “vâhid” formunda, Cenab-ı Hakk'ı nitelediğinde sayısal değerinin ötesinde kullanılmıştır. “Bir”, Cenab-ı Hakk'ı nitelediği yerlerde ikincisi olan bir sayısal değer olarak değil, eşi benzeri ve ikincisi olmayan “tek” manasında kullanılmıştır.³⁴¹

Biz bu bölümde “bir” sayısının doğrudan Cenab-ı Hakk'ı nitelediği İhlâs sûresi örneğini işledik. “Bir” sayısı, Kur'ân'ın geneli itibariyle hakîkî anlamda, sayısal değer ifade etmek üzere kullanılmışken, ancak az sayıda da olsa İhlâs sûresi haricinde, izâfî değerde kullanıldığı âyeti kerîmeler de mevcuttur.³⁴²

Örnek

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ (۲) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (۳) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (۴)

“De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası

³⁴¹ Bkz. Bakara 2/133; Nisâ 4/171; Mâide 5/73; Yûsuf 12/39; İbrâhîm 14/48.

³⁴² Bkz. Yâsin 36/29; Sâffât 37/19; Kamer 54/50.

değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”³⁴³

İhlâs sûresinin sebebi nüzulü hakkında birkaç farklı rivâyet mevcuttur. Sûrenin, Mekkî olduğunu söyleyenler olduğu gibi Medenî olduğu da söylenmiştir. Bunun yanı sıra Müşriklere, Yahudilere veya Hristiyanlara cevâben nâzil olduğu da dile getirilmiştir. Sûrenin, Mekkî olduğunu ifade edenlere göre: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelerek “Bize Rabbinin nesebini anlat.” dedikleri rivâyet edilmiştir. Bunun üzerine İhlâs sûresi indirilmiştir.³⁴⁴ Medenî olduğunu söyleyenlere göre ise: Yahudilerden bir grup Hz. Peygambere gelerek “Ey Muhammet bize, seni gönderen Rabb’ini tarif/vasfet demişlerdir.” Bunun üzerine bu sûre nâzil edilmiştir.³⁴⁵

Sûre, dinin esası olan “Tevhid” inancını yani yüce Allah’ın “bir” oluşunu en arı, duru ve en güzel şekilde tarif ve ifade ettiği için “İhlâs Sûresi” diye isimlendirildiği gibi “Esâs Sûresi” olarak da isimlendirilmiştir.³⁴⁶ Sûre birçok isimle anılmıştır: Tefrîd, Tecrid, Tevhîd, İhlâs, Necât, Mârifet, Velâyet, Cemâl, Esâs, Samed, Nûr ve Emân isimleri bunlardan bazılarıdır. İsimlerinin çokluğu, sûrenin faziletinin çokluğuna işaret ettiği beyan edilmiştir.³⁴⁷ Sûre bu isimler içinden daha çok “İhlâs” ismiyle meşhurdur ve bu isimle tanınır.

“İhlâs”, “dini hâlis yapmak, şirk bulaşıklarından temizlemek, sadece Allah’a kulluk etmek”³⁴⁸ anlamına gelmektedir. İslâm dininin, Tevhîd akîdesi bu sûrede en vecîz bir şekilde dile getirilmiştir. Bu sûre âdeta kelime-i tevhîdin tefsiri niteliğindedir. Sûre, muhatabının zihninde Allah tasavvurunu şirk düşüncesinden arındırdığı için bu isimle şöhet bulmuştur.³⁴⁹

Sûrenin fazileti şüphesiz pek fazladır. Hz. Peygamber İhlâs sûresinin sıklıkla okunmasını teşvik ve tavsiye etmiştir.³⁵⁰ Kendisi de sabah namazından önce kıldığı

³⁴³ İhlâs 112/1-4.

³⁴⁴ Ebu'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Esbâbü'n Nüzûl Lübâbü'n-Nükûl Fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Ter. Abdulcelil Alpkıray (İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım, 2016), 594.

³⁴⁵ Süyûtî, *Esbâbü'n Nüzûl*, 594.

³⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/366.

³⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/175.

³⁴⁸ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri (Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri)*, 6/550.

³⁴⁹ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğeli Meal-Tefsir*, 1322.

³⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/174.

nâfile namazda ve bayramlarda İhlâs sûresini, Kâfirûn sûresi ile birlikte kıraat etmiştir.³⁵¹ Allah resulü, İhlâs sûresi için Kur'ân'ın üçte birine denk olduğunu buyurmuştur.³⁵² Şüphesiz Hz. Peygamber'in sûreyi bu şekilde nitelemesi, sûrenin muhtevası ve konusuyla ilgilidir.

Sûrede geçen “Ehad” (أَحَدٌ) sözcüğü müfessirler tarafından üstünde oldukça fazla fikir yürütülen bir ifade olmuştur. Bu itibarla “Ehad” kelimesinin aslı “Vehad” (وَاحِدٌ) kelimesidir.³⁵³ “Ehad” kelimesindeki “hemze”, “vav”dan “bedel”dir, kelimenin aslı “vehad” şeklinde gelir, çünkü aslı, “vahdet” kökünden gelmektedir.³⁵⁴ “Vav” kolaylık olması için “hemze” ye kalbolunmuştur.³⁵⁵

“Ehad” sözcüğü “bir” anlamına gelen “vâhid” manasında da kullanılsa da aslında aralarında mühim mana farkları mevcuttur. Bu iki kelime eş anlamlı kelimeler değildirler. “Ehad” sözcüğü, Bir’liğin haricindeki manaları “reddetmek, yoksamak” anlamına gelen kök manasını ifade etmede “Ehad” sözcüğü daha kuvvetlidir. “Vahid” sözcüğü ise göreceli bir anlama sahiptir. “Ehad” sözcüğü ise zâtı, ne bölünme gibi ne de hiçbir sayıyı kabul etmeyen, hiçbir surette iki olması (ikinci bir birin bulunması) imkân dâhilinde olmayan “gerçek birdir ve hep bir, daima bir” demektir.³⁵⁶ “Ehad” sözcüğü, sıfat olarak Cenab-ı Hakk’a nisbet edildiğinde Allah’ın birliğini, tekliğini ve eşsiz oluşunu beyan eder. İhlâs sûresinde doğrudan doğruya, Beled³⁵⁷ sûresinde ise dolaylı olarak Cenab-ı Hakk’a nisbet edilmiştir.³⁵⁸ Cenab-ı Hak’tan başka hiçbir şey, “bir” manasında “ehad” ile nitelenemez.

Örnek niteliğinde olması için رَجُلٌ أَحَدٌ veya رَجُلٌ وَاحِدٌ şeklinde kullanılamaz. Ama bunun yanı sıra رَجُلٌ وَاحِدٌ yani “bir adam” denebilir. Bir ifadeye göre “ehad”, yüce Allah’ın kendi zâtı için seçtiği sıfatlarından. Bu sıfatta hiçbir şey Allah’a ortak

³⁵¹ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir*, 1322.

³⁵² Buhârî, “Fedâilu'l-Kur'ân”, 13.

³⁵³ Râgıb, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 67.

³⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 10/373.

³⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/178.

³⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 10/373.

³⁵⁷ Beled 90/5-7.

³⁵⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/715.

olamaz.³⁵⁹ “Ehad” ifadesi, ferd, yani “tek” anlamındadır. “Ehad”, yüce Allah’a mahsus olan bir sıfattır. Bu sıfatta Cenab-ı Hakk’a hiçbir şey ortak olamaz.³⁶⁰

“Ehad” ile “vâhid” arasında birçok açıdan çeşitli farklılıklar vardır. Bunlar:

a) “Vâhid” sözcüğü “ehad” a dâhildir, fakat “ehad” ise “vâhid” kavramına dâhil değildir. “Ehad”, “vâhid” sözcüğünü içine alırken ancak her vâhid, ehad’tir denilemez. Ehad demekle, vâhid denilmiş olsa da vâhid demekle ehad denilmiş olmaz.³⁶¹

b) "فلان لا يقاومه واحد", “Falan kimseye vâhid karşı koyamaz”, denildiğinde “biri” direnemez, karşı koyamaz ama iki veya daha fazlası karşı koyabilir anlamı çıkar. Ancak "فلان لا يقاومه احد" “Falan kişiye ehad karşı koyamaz”, denildiğinde, “iki veya daha fazla kişi karşı koyabilir” anlamı ise çıkmaz. Ona direnecek, mukâvemet gösterecek hiçbir kimse yoktur, anlamına gelir.³⁶²

c) “Vâhid” sözcüğü olumlu cümlelerde kullanılırken “ehad” ise olumsuz cümlelerde kullanılır. Mesela olumlu cümlede “رايت رجلا واحدا”, “Bir (vâhid) adam gördüm”, denir. Olumsuz cümlede ise “ما رايت احدا”, “Hiçbir (ehad) kimse görmedim” denir ve bu genel mana ifade eder.³⁶³

“Ehad” ve “vâhid” kavramları arasındaki farklar genel manada bu şekilde gösterilmiştir.³⁶⁴ Bu iki kavram arasında fark olmasına rağmen bazı müfessirler iki kavramı da aynı anlamda tefsir etmişlerdir. Çünkü netice olarak yüce Allah söz konusu olduğunda zât ve sıfat birbirinden ayrı olamayacağı için “ehad” ile “vâhid” aynı hükümdedir, demişlerdir. “Vâhid”, bölünme ve parçalanmayı kabul etmeyendir şeklinde nitelenmiştir. Cenab-ı Hak açısından “vâhid” ile “ehad” kavramları birbirinden farklı olamayacağı için aynı hükümdedir diye tefsir etmenin de herkes açısından daha kolay olacağını ifade etmişlerdir. Kezâ “ehad” demek, “vâhid” demektir.³⁶⁵

³⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/178.

³⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/374.

³⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/178; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/374.

³⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/178; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/374.

³⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/179; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/374.

³⁶⁴ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/373-393.

³⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/376.

Sayısal değer açısından “ehad” kavramını daha da netleştirmek gerekirse “ehad” kavramı, Cenab-ı Hakk’ın sıfatı olarak Allah’tan başkasına bazı istisnalar dışında nisbet edilemeyeceği ifade edilmiştir. Aynı kökten olan “vâhid” kavramı ise yüce Allah’ın sıfatı olarak “bölünmesi, parçalanması ve sayısının artması imkân dâhilinde bulunmayan bir, tek, yegâne varlık” manasındadır. Ancak Cenab-ı Hak’tan gayrisi noktasında, diğer varlıkların ise sayısal manada birliğini açıklamak için kullanılmaktadır. Türkçe açısından durumu ifade etmek gerekirse “bir” (vâhid) ile “tek” (ehad) arasında farklılık vardır. Bir, çoğu zaman “aynı türden birçok varlığın biri” manasında kullanılabilir. Oysa “tek” ifadesi ise “türdeşi olmayan, zâtın da, sıfatlarında, eşi benzeri bulunmayan ve benzersiz tek varlık” anlamına gelmektedir. Zîrâ yüce Allah bu manada birdir ve tektir.³⁶⁶ Yani bu durumda âyeti kerîmeye şu manayı vermek daha isabetli olsa gerektir: “De ki: O, Allah’tır, tektir.”

Bu itibarla “ehad” ifadesi sayısal değerinin ötesinde, yüce Allah için kullanıldığında tek, eşsiz ve benzersiz, ikincisi, sayısal manada artışı olmayan anlamındadır. Çünkü “ehadiyyet” gerek sayısal olarak gerek birleşik sayı olsun gerekse çoğalma sayı, tür ve çeşitlerinden salt ve mutlak manada uzak oluşu beyan eder.³⁶⁷ “Ehad” oluş, hiçbir surette parçalanmaya ve sayıya ihtimali yoktur. “Vâhid” oluş ise iki duruma da ihtimallidir.³⁶⁸ Kısaca Allah’a nisbetle, “ehad” kavramı, herhangi bir sayı sistemi veya dizisinin ilk basamağı manasındaki birlik değildir. Cenab-ı Hakk’ın cüzlerden oluşan “mürekkebi” bir varlık olmadığını; biricikliğini, eşsiz ve benzersizliğini ifade içindir.

2. “İki”, “Üç” ve “Dört” Sayıları

Bu başlık altında iki, üç ve dört sayılarını birlikte konu edinmemizin nedeni, bu sayıların izâfî değerde kullanımlarının bir-iki örnek dışında bulunmaması ve bu sayıların izâfî değerde kullanımlarının birbirleriyle bağlantılı olduklarını tespit etmemiz olmuştur. Bu üç sayı değeri aşağıda verdiğimiz örnekte görüleceği üzere

³⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/715.

³⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 10/376.

³⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 10/375.

üleştirme³⁶⁹ sayıları olarak kullanılmışlardır. İlginçtir ki yine aynı rakamlar Nisâ sûresinde de üleştirme sayısı olarak kullanılmışlardır.³⁷⁰

Öncelikle üç sayısı, Kur’ân-ı Kerîm’de yoğun bir şekilde kullanılmasına rağmen geçtiği yerlere baktığımız da göreceli bir değerle kullanılmasını, buradaki örnek hâriç tespit edemedik. İlginç olan şudur ki, iki ve dört rakamı hem buradaki örnekte hem de evrenin altı günde yaratılması hususunda, bu iki sayının birbiriyle bağlantılı ve beraber zikredilmeleridir.

Fussilet sûresi, yerin ve göğün yaratılışından bahseden³⁷¹ âyeti kerîmelerde yerin “dört gün”de (devirde), göklerinde “iki gün”de yaratıldığı ve toplamda evrenin “altı gün”de yaratıldığı şeklinde îzâh edilmiştir.³⁷² “Altı gün”de yaratma hususunu detaylı bir şekilde altı sayısında işledik. Cenab-ı Hakk’ın evreni “altı gün”de yaratmasını, göreceli bir değerle olduğunu ilgili bölümde ifade etmiştik. Bu sebeple ilgili sûrede geçen yerin “dört gün”de göklerin ise “iki gün”de yaratılması hususunda bildirilen “iki” ve “dört” sayıları da izâfî değere sahip olmaktadır. Müfessirler, “altı gün”de yaratmadan bahseden âyeti kerîmede, (يوم) “gün” kelimesini “aşama, devir ve zamanı belirsiz miktarda binlerce yıl süren derece derece oluşan bir süreç” şeklinde yorumlamışlardır. Bundan dolayı ilgili sûrede de bahsedilen sayısal ifadeler izâfî değere sahiptir, diyebiliriz.

Örnek

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنَحَةٍ مِثْلَى وَثَلْتِ وَرُبَاعَ (١)

“Her türlü övgü, gökleri ve yeri yaratan, melekleri **ikişer, üçer, dörder kanatlı** elçiler kılan Allah'a mahsustur...”³⁷³

Fâtır sûresi adını, Cenab-ı Hakk’ın gökleri ve yeri yaratışını ifade eden ilk âyetinden alır. Sûreye, Fâtır yahut Melâike sûresi de denilmiş ve Mekke döneminde nâzil edilmiştir.³⁷⁴

³⁶⁹ Üleştirme sayıları: Varlıkların kaçır kaçır dağıtıldığını, üleştirildiğini ifade eden sayılara denilmektedir. Üleştirme sayıları hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 264-266.

³⁷⁰ Nisâ 4/3.

³⁷¹ Fussilet 41/9, 10, 11, 12.

³⁷² Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/693.

³⁷³ Fâtır 35/1.

“Fâtır” (فَاطِر) kelimesi “fatara”(فَطَرَ) kökünden ism-i fâ’ildir.³⁷⁵ “Fatara”(فَطَرَ) fiili sözlükte “yarmak”, “ilk ortaya çıkaran” ve “ilk vâ’r eden” anlamlarına gelmektedir, Râğıb el-İsfahani ise “uzunluğuna yarmak” anlamına geldiğini söylemiştir.³⁷⁶

“فَاطِرُ السَّمَوَاتِ” ifadesi ise “gökleri yoktan yaratan/vâ’r eden” anlamına geldiği ifade edilmiştir.³⁷⁷

“Her türlü övgü, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur...”³⁷⁸ Buyruğunda ifade edildiği üzere meleklerin kanatları hakkında iki, üç ve dört kanatlı olduklarına dair sayılar ifade buyrulmuştur.

“Ecniha” kelimesi, (جَنَاح) “cenâh” kelimesinin çoğuludur. Bir şeyin “kol ve ya kanat” gibi kısımlarına ve yönlerine de “cenâh” denilmektedir, ancak meşhur olan anlamı ise “kanat” manasıdır.³⁷⁹

“Ecniha” yani “kanatlar” ifadesinin gerek ilgili âyeti kerîme olsun gerek Hz. Peygamber’den sadır olan bazı hadislerde, hakikat manasına mı ya da meleklerin, engelleri hızlıca ve kolay bir şekilde aşma kuvvetine sahip olduklarını belirtmek üzere; mecâz anlamda mı zikredilmiş olduğunu belirten kesin bir bilgi/delil elde mevcut değildir.³⁸⁰

a) “أُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مِّثْلَىٰ وَلْتَلْ وَرُبَّاعٍ”, “...ikişer, üçer, dörder kanatlı...”³⁸¹

Râzî’ye göre bu ifadedden maksadın: Âyeti kerîmede ifade buyrulan kanat sayılarından asıl gayenin, meleğin yönüne; yani bütün güç, hükümlerlik yüce Allah’a ait olmakla beraber, meleklerin yapacağı işe bir işaret vardır ve melekler Cenab-ı Hakk’ın emir/işlerini yürütmektedirler.³⁸²

³⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 7/26.

³⁷⁵ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur’ân-ı Kerîm’in Öz Tefsiri)*, 4/581.

³⁷⁶ Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 8/465; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 7/28.

³⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/2.

³⁷⁸ Fâtır 35/1.

³⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 7/28.

³⁸⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/448.

³⁸¹ Fâtır 35/1.

³⁸² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/3.

b) Yine bir diğer görüşe göre ise meleklerin “ikişer, üçer, dörder kanatlı” olmalarından maksadın, uçma güç/kudretlerini arttırdığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁸³

c) Bir diğer görüşe göre ise meleklerin farklı sayılarda kanatlara sahip olmalarındaki maksadın: Meleklerin, sahip oldukları mertebeye göre değişmektedir. Ve bu kanatlarla iner ve çıkar, Cenab-ı Hakk’ın buyruklarını yerine getirirler.³⁸⁴

d) Müfessirler tarafından meleklerin sahip oldukları kanatlar hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Ancak âyeti kerîmede ifade buyrulan sayıların aritmetik bir değer belirtmeyip, çokluğu ifade ettiği söylenebilir.³⁸⁵ Âyeti kerîmenin devamında yüce Allah, yaratma hususunda yâhut yaratılmışlarda dilediği arttırmayı yapma gücü ve irâdesine muktedir olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in Mîraç gecesi, Cebrail (as)’i gördüğü ve kanat sayısının ise altı yüz kanat³⁸⁶ olduğunu belirttiği rivâyet, bu anlayışı destekler kabilinden olsa gerektir. İfade ettiğimiz üzere burada kullanılan sayısal ifadeler hakîkî mananın ötesinde ve meleklerin kanatları muayyen bir miktar ifade etmeyerek sayılar izâfî değere sahiptir, diyebiliriz.

Cenab-ı Hakk’ın âyeti kerîmeden asıl maksadı: Melekleri, kendilerini Allah’a daha çok yaklaştıran varlıklar olarak düşünen ve böyle inanan müşrikleri ve bu anlayışı eleştirmektir. Yüce Allah’ın, melekleri bazı özel işler için görevlendirmesi; insanların, meleklerle kulluk etme düşüncesine haklılık kazandırmaz bilakis kulluk yalnızca Cenab-ı Hakk’a yapılabilir. Meleklerin tam olarak mahiyet ve varlık sebeplerini yalnız onları yaratan Allah bilir.

3. “Beş” Sayısı

Beş sayısının Kur’ân-ı Kerîm’de izâfî değerde kullanımını tespit edemedik. Daha önce bahsettiğimiz üzere beşin, Kur’ân’da geçtiği yerlerde hakîkî manada kullanıldığını belirtmiştik.

³⁸³ Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 8/466.

³⁸⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 4/513.

³⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 7/29.

³⁸⁶ Buhârî, “Bed’ul Halk”, 7.

4. “Altı” Sayısı

Altı sayısının Kur’ân-ı Kerîm’de, izâfî değerde kullanımı sadece aşağıda belirttiğimiz örnektir. Bunun yanı sıra, kâinatın altı günde yaratılmasıyla ilgili Yahudi ve Hıristiyan inançta da oldukça ilginç açıklamalar olmuştur. Bu manada Hrabanus Maurus: “Altı, Tanrı dünyayı 6 günde yarattığı için mükemmel değildir; sayı mükemmel olduğu için Tanrı dünyayı 6 günde mükemmelleştirmiştir”³⁸⁷ şeklinde yorumda bulunmuştur.

Augustine de benzer bir yaklaşımda bulunarak: ”İlk gün Tanrı ışığı yarattı; ikinci ve üçüncü günler fabrica mundi’yi, yeri ve göğü, ve son üç gün balıktan kadın ve erkeğe kadar tek tek canlıları yarattı”³⁸⁸ demiştir.

Schimmel, eserinde sözlerine devam ederken: “6 günde yaratılış öğretisi haftanın 6 iş günü ve 1 dinlenme günü olarak düzenlenmesine yol açmıştır”³⁸⁹ ifadesinde bulunur.

Hem Yahudi hem Hıristiyan gelenek açısından altı sayısı, Schimmel açısından “Yaratılmış Dünyanın Mükemmel Sayısı” olduğu inancı hâkimdir.³⁹⁰

Örnek

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ ﴿٥٤﴾

“Muhakkak sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri **altı gün içinde (altı evrede)** halk eden ve Arş’a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve tüm yıldızları da emrine tabi olarak halk eden Allah’tır... ”³⁹¹

Kur’ân’da, altı sayısı pek çok yerde (فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) terkihiyle gelmiştir. Çoğunlukla (يوم) “gün” kelimesinin çoğulu olan (أَيَّامٍ) “günler” kelimesiyle bitişik gelmiştir.

Bu itibarla (يوم) “gün” kelimesini geleneksel tefsir literatürümüzde lafzen anlayan ve bu şekilde izâh eden müfessirlerimiz olmuştur. Taberî (يوم) “gün” kelimesini lafzî manasıyla ele almış haftanın altı gününü âyeti kerîmede ifade

³⁸⁷ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 135.

³⁸⁸ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 135.

³⁸⁹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 136.

³⁹⁰ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 135.

³⁹¹ A’raf 7/54.

buyrulan (فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) tabirin içine dâhil etmiştir. Buna göre, âyet-i kerîmede ifade edilen “altı gün” ise; pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma günleri olduğu ifade edilmiştir.³⁹²

Yine Taberî de, Mücâhid’den zikredilmiş olan rivâyete göre, önce Ârş’ın, suyun ve havanın yaratılarak, yeryüzünün de “su”dan yaratıldığını ifade etmiştir. Yeryüzü yaratılmaya pazar günü başlanmış pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri yaratma devam ederek; Cuma gününde ise yaratma işini yüce Allah (c.c) kemale erdirmiştir. Ancak Yahudiler, cumartesi gününü kutsallaştırmışlardır. Sonuçta Taberî’i bu sayılan altı günün bizim bildiğimiz/saydığımız manasıyla, her bir gün; birer seneye tekâbül etmekte olduğunu ifade etmiştir.³⁹³

Âyet-i kerîmede zikredilen (يَوْمٍ) “gün“ kelimesi sözlükte: Bilinen anlamıyla, güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süredir.³⁹⁴ Âyetteki altı gün ifadesinin, güneşin doğumundan batışına kadar geçen süre anlamında ki gün olması isabetli bir açıklama olmasa gerektir. Nitekim gökler ve yer yaratılmadan önce gün kavramından bahsetmek doğru gözükmemektedir.

Müfessirlerin, “altı gün” ifadesini bizim bildiğimiz şekliyle dünya günlerinden “altı gün” şeklinde yorumlama nedenlerinden birisinin de Yahudi inancındaki “Allah evreni altı günde yarattı, yedinci günde istirahat etti” şeklindeki inançtan etkilenmiş olabilecekleridir.

“Altı gün” ifadesini, bilinen güneş günü olmadığını ifade eden müfessirler de olmuştur. Bu itibarla merhum Elmalılı, altı gün ifadesini miktarı binlerce seneye varan “altı zaman birimi” olarak açıklamıştır.³⁹⁵

“Altı gün” ifadesinin, zaman bildirme anlamının ötesinde daha derin anlamları içerdiği muhtemeldir. Bu noktada bu ifadenin ötesindeki anlamların muhtemel manaları evrenin kadîm, ezeli olmadığı sonradan oluşların toplamı olması ve var olma noktasında ve varlığını sürdürme noktasında Yüce Yaratıcıya ihtiyaç duyduğu, sadece onun hükmü altında olması; ikinci olarak evrenin tamamı kadîm olmadığı gibi, tek defada ve basit bir şekilde de yaratılmamıştır. Çeşitli zaman birimlerinde

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 10/245.

³⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 10/245.

³⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/4974.

³⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 4/201.

teklikten çoğalmaya giden, daha sonra çokluk içinde bir sentez ve birleşmeyle, sonlu bir derece derece olan bir gelişme ile yaratılmıştır. Evren Allah (c.c) otoritesi altında sürekli olarak bir değişim ve dönüşüm içindedir.³⁹⁶

Bu noktada akla şu soru gelmektedir: “Bizim emrimiz sadece bir tek emirdir. Bir göz kırpması gibidir.”³⁹⁷ âyetiyle, derece derece gelişme durumu çelişmekte midir? Bu durumun bir çelişki olmadığı bir defada oluşun, derece derece oluşun şartı olması bakımından derece derece oluş, yaratılışın çeşitli evrelerinin sonucu ve devamı demektir.³⁹⁸

Taramış olduğumuz kaynaklar ve edindiğimiz izlenimler ışığında, zikredilen “altı gün” ifadesinin tam olarak ne anlama geldiğini bilme ve anlama, özelliklerini kavrama işini, Allah’ın bilgisine havale edilmesi gereken “müteşâbih/kapalı” bir anlam olması gerektiğidir.

Bu itibarla, konu edinmiş olduğumuz âyet-i kerîmede geçen “altı gün” ifadesi; Müfessirler tarafından “altı evre, altı aşama ve altı bin yıl” gibi değişken bir değerle yorumlanmıştır. İfadenin ilk anlaşıldığı şekliyle “altı gün” olmadığı beyan edilmiştir. Bu sebeple kapalı ve insan idrâkine aşan bu ifadenin göreceli bir değere sahip olduğu mümkün görünmektedir. İfadeyi hakîkî manasıyla idrâk etmenin güçlüğü ve yeryüzü yaratılmazdan önce zaman kavramının olmaması yâhut göreceli olması itibarıyla burada ki “altı gün” ifadesi izâfî bir değere sahiptir, diyebiliriz.

5. “Yedi” Sayısı

Kur’ân’da yedi rakamı çoğunlukla izâfî değerle ve çokluk, mübâlağa ifade etmek için kullanılmıştır. Kur’ân’da bu konuda dikkat çekici örneklerden biri de: “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”³⁹⁹ Âyeti kerîmede Cenab-ı Hak, infâk vermenin durumunu yedi başak bitiren ve her başakta da yüz tane bulunan bir taneye benzetmektedir. Bu benzetme bir temsîldir denilmiştir. Bu temsille yüce Allah’ın kat kat ihsânda bulunması tasvîr edilmiştir. Ve bu tasvîrde, Cenab-ı Hakk’ın lütfu âdeti

³⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/202.

³⁹⁷ Kalem, 54/50,

³⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/202.

³⁹⁹ Bakara 2/261.

gözle görünür hale getirilmek istenmiştir.⁴⁰⁰ Burada ki sayılardan asıl gaye Cenab-ı Hakk'ın bereket vermesi suretiyle infakın gelişip artması ve bu ihsânla tek bir tanenin yedi yüz veya daha fazla olabileceği vurgulanmaktadır.⁴⁰¹

Yedi sayısı, hem İslâmi gelenek olsun hem diğer dinler ve gelenekler açısından oldukça ilgi çekici bilgilerin ve gizem derecesine çıkartılan türden açıklamaların olduğu bir sayıdır.

Diğer dinler ve inançlar açısından yedi sayısı, mükemmellik sayısı olarak; Tanrının dinlenme günü olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Hristiyan düşüncesinde yedi kilise, yedi gezegen ve yedi göksel küre olduğu için mi, yedinin evrensel bir sayı olduğunu merak etmişlerdir.⁴⁰² Bu bağlamda yedi sayısı ile ilgili olumlu ve olumsuz düşünceler yahut inançlar oldukça fazladır. Çalışmamız açısından bu kadarına değinmekle yetiniyor ve Kur'ân'da ki diğer örneklerine geçmek istiyoruz.

Örnek 1

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için halk eden, sonra göğe yönelip onları **yedi gök** halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁴⁰³

Örnek olarak aldığımız âyeti kerîme ve “yedi gök” ifadesinin geçtiği birçok âyette “yedi gök” ifadesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde anlaşılmış ve îzâhlarda bulunulmuştur. Âyeti lafzen, literal manasıyla ele alıp yorumlayan müfessirlere göre, temel olarak iki görüş göze çarpmaktadır. Bunlar:

- a) Birincisine göre, “Yedi gök” ifadesinde sıralama: “Yerden Venüs’e kadar bir Venüs’ten Merkür’e kadar iki, Merkür’den Güneş’e üç, Güneş’ten Merih’e yahut yine Dünya’dan Merih’e dört, Merih’ten Jüpiter’e kadar beş, Jüpiter’den Satürn’e altı, Satürn’den daha ileri noktaya doğru yedi göktür. Nihai olarak keşfedilen Uranüs ve Neptün gezegenleri ve daha

⁴⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl*, 1/310.

⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Tefsîru ‘l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 2/250.

⁴⁰² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 150.

⁴⁰³ Bakara 2/29.

keşfedilmesi imkân dâhilinde olanlar hep bu yedinci sınır içinde”⁴⁰⁴ kalmak üzere îzâh edilmiştir.

b) İkinci görüşe göre, “Yedi gök” ifadesi şu şekilde îzâh edilmeye çalışılmıştır: “Yerkürenin üstünde bütün yıldızların süslediği madde âleminin tümü bir göktür ve bu, yedi göğün ilki olmaktadır. Bunun ilerisinde bundan hâriç altı gök daha mevcuttur. Bunlar rûh ve akıl ile düşünüldükleri vakit uzay boşluğunun cisimlere uyumu gibi kendi aralarındaki uyum ve uyuşma daha belirgindir.”⁴⁰⁵

Bu iki görüş hâricinde birçok görüş ve teorilerin olduğunu da saptamaktayız. Tasavvuf literatüründe de “yedi gök” ifadesine dair çok zengin açıklamalar mevcut olmakla birlikte bunlardan biri:

c) Yüce Allah’ın halk ettikleri (mâsivallah, mâ-halakallah), “halk ve emir âlemleri” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Halk âlemi maddi, cisimliyken; emir âlemi ise cisimsiz yani latif olmaktadır. Bu iki âlemi bir diğerinden “arş” ayırmaktadır. Halk âlemindeki maddilik, aşağıdan yukarı bir şekilde olmak suretiyle azalarak incelişip maddesizliğe dönüşmektedir. Halk âlemi tabakasının en altında ise tüm azâmet ve sonsuzluk görüntüsüyle bir yukarısına nazaran çok küçük olan evren bulunmaktadır. Bu evren maddi yapıdadır. Kur’ân’da zikredilen yedi semadan biri değildir. Bunun devamında birinci sema başlayarak bu semanın da tüm galaksileriyle beraber evrenden büyük oluşu ise damlaya oranla deniz mesabesindedir. Bu oran yukarı doğru aynı miktarda büyümek suretiyle devam etmektedir. Yedinci semadan sonra kürsî ve bundan sonra ise arş mevcuttur. Arşın da üstünden ise emir âlemi başlamaktadır. Burada ise beşerin özünü ve manevi içeriğini oluşturan ve “latîfeler” diye anılan, bir üsttekinin, kendisine göre çok ufak kalan, bir aşağıdakini kapsadığı “kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ” mevcuttur. Bir takım hadislerde çok geniş olduğundan bahsedilen “mümin kalbi” işte bu latîfe diye isimlendirilen kalp olmaktadır.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 1/326.

⁴⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 1/327.

⁴⁰⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/98.

Bu düşünceye göre “yedi kat sema” bilinen ve henüz keşfedilmemiş evrenin ötesindedir. Madde ise yoğun değildir. Bu semalarda rûhlar, melekler, cennetlerin yer aldığı, mi’rac hadisi vb. hadislerde söz edilmektedir.⁴⁰⁷

Yedi gök ifadesini literal mananın ötesinde anlayan müfessirler de olmuştur. Bu itibarla “yedi gök” ifadesi, “bilinen yahut bilinmeyen birbirinden ayrı bütün kozmik sistemleri içine alan” bir ifadedir. “Yedi rakamı farklılıktan ve çok katmanlılıktan kinâyedir. Yedi gök “yer” ile beraber zikredildiğinde “bütün bir kainât” manasına gelmektedir.⁴⁰⁸

Yedi sayısının Kur’ân’da çeşitli manalarda kullanıldığını düşünen ve Kur’ân’da ki diğer örneklerden de ilham alarak yedi gök ifadesini “uçsuz bucaksızlık”⁴⁰⁹ manasına hamleden müfessirler de olmuştur.

Öte yandan, “yedi gök” tabirinin, nüzul döneminde birbirinin üstünde olan yedi ayrı gök tabakası veya yedi ayrı gezegen olarak algılandığının kesin olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁰

Bu yedi gök ifadesini, dünyanın gökleri ya da uzayın gökleri şeklinde yorumlayan müfessirler; eski Aristo ve Batlamyus teorisine göre Ortaçağ’dan sonra da Galile, Kopernik, Newton, Kepler, Einstein ve S.Hawking anlayışında gelişen güneş ve kâinat sistemleriyle bağlantılı bilgiler ışığında açıklamalar da bulunmuşlardır.⁴¹¹ Fakat bu “yedi gök” ifadesinden maksadın tam olarak ne olduğu noktasında kat’i bir bilgi mevcut değildir. Bu nedenle “yedi gök” ifadesindeki “yedi” sayısının Kur’ân’da diğer örneklerini de göz önüne aldığımızda kesretten kinâye olmak üzere rakamsal değerinin izâfi olduğu kanaatimizce hâsıl olmaktadır.

Örnek 2

وَلَوْ أَنَّ فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ (٢٧)

⁴⁰⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/98-99.

⁴⁰⁸ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gerekeçeli Meal-Tefsir*, 13.

⁴⁰⁹ Öztürk, *Nüzul Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 693.

⁴¹⁰ Öztürk, *Nüzul Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 693.

⁴¹¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 98.

“Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından ona **yedi deniz** daha eklense, Allah'ın kelimeleri (yazmakla) yine de bitmez...”⁴¹²

Âyetin nüzul sebebine baktığımız zaman birkaç farklı rivâyetle karşılaşmaktayız. Bu rivâyetlerden, Abdullah b. Abbas'ın naklettiği ve çoğunluğun tercih etmiş olduğu rivâyete göre: Medine’de Yahudi âlimleri, Resulullah’a gelerek; “Ey Muhammed, size sadece az bir miktarda ilim verilmiştir.” sözüyle bizi mi kastediyorsun yahut kendi kavmini mi?” diye sormuşlardır. Hz. Peygamber de cevaben “Hepinizi” demiştir. Bunun üzerine Yahudi Hahamları: “Sana gelen şeylerde bize Tevrât’ın verildiği ve Tevrât da ise her şeyin izâhatının olduğunu okumuyor musun?” dediler. Hz. peygamber: “Tevrât, Allah’ın sonsuz ilmine göre az bir şeydir. Sizde Allah’ın ilminden ancak size yetecek kadarı mevcuttur.” demiştir.⁴¹³ İşte bundan dolayı yüce Allah, Yahudi hahamlarının soruları üzerine, resulüne bu âyeti kerîmeyi onlara cevaben indirdiği nakledilmiştir.

Yine bu âyeti kerîmenin bir diğer rivâyete göre: “Hz. Peygamberin getirdiği yâhut söylediği şeyler bitecek” dedikleri için, kâfirlere bir reddiye olmak üzere indiği ve Hz. Peygamber (s.a.s)’in buna cevaben, “Bu, ilahî kelimedir, bitmez” dediği de ileri sürülmüştür.⁴¹⁴

Tefsirlerde, Kehf sûresindeki şu ayetle: “*De ki: Rabbimin kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve onun bir benzerini de ilave etsek (denizlere deniz eklesek); Rabbimin kelimeleri bitmeden önce denizler biterdi.*”⁴¹⁵ Lokman sûresinin konu edindiğimiz âyeti kerîmesi ilişkilendirilerek tefsir yapılmıştır. Buna göre: Yüce Allah’ın kelimeleri sonsuzdur, denizler ise sonludur. Sonlu olan denize bir sonlu daha eklendiğinde, ikisinin toplamı da yine sonlu olmaktadır. Sonlu ve sınırlı olanın, sonsuz ve sınırlı olana uyumu ise imkânsız ve çelişki olarak yorumlanmıştır.⁴¹⁶

Ele aldığımız âyet hakkında şu şekilde ilginç bir yorum yapılmıştır: “Yedi deniz” diye ifade edilerek durum daha mübâlağalı olarak anlatılmak suretiyle sanki burada büyük deniz, mürekkep kabına; yedi deniz de onun içine konulan mürekkebe

⁴¹² Lokman 31/27.

⁴¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 18/572, 573; Ayrıca Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/158.

⁴¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/158.

⁴¹⁵ Kehf 18/109.

⁴¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 5/583.

ve tüm ağaç dalları da kaleme benzetilmiştir. Ve hepsiyle Cenab-ı Hakk'ın kelimelerinin yazıya dökülmesi ifade edilmiştir. Şayet bunu yapmaya insan gücü muktedîr olsaydı, yüce Allah'ın sözleri bitmeden kalemler kırılıp biter, denizler de kururdu; zira Cenâb-ı Hakk'ın kelimeleri ilmüne tâbidir. Onun ilminin de bir nihâyeti bulunmamaktadır.⁴¹⁷

Bu âyeti kerîmede özellikle “yedi” sayısı kullanılmıştır. Çünkü bu sayı örfen çokluk manasında kullanılır. Yedi sayısı, örfen çokça vâkî olan şeyleri sınırlayan bir sayıdır. Böylece çok olan her şey hakkında bu sayının kullanımı tercih edilmiştir. Yine baktığımız zaman çokluğun beyan edilmesi murad edildiği zaman, yedi sayısı kullanılmıştır. Buna mukabil bir hadisi şerifte de: “Mü'min, bir bağırsağına; kâfir ise yedi bağırsağına yer” şeklindeki hadiste, bilhassa “yedi” sayısı kastedilmeden, o yemenin azlığına ve çokluğuna bir işaret olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁸

Yedi rakamı, gerek âyet ve hadislerde gerekse örf olarak kullanımı açısından baktığımız zaman genel manada sayısal değerinin ötesinde çokluk-mübâlağa anlamı içermektedir. Bahse konu olan âyeti kerîmede de bunun tezahürünü görmekteyiz. Âyetin lafzî manasının ötesinde “yedi deniz” ifadesi yani “yedi” sayısı burada “sayısız deniz” anlamında kullanılmıştır. Bu sebeple yedi sayısı, sayısal değerinin ötesinde, gerçek anlamının dışında; çokluk-mübâlağa anlamında kullanılmıştır, diyebiliriz.

6. “Sekiz” Sayısı

Sekiz sayısının tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an-ı Kerîm'de, izâfî değerle kullanımı sadece aşağıda belirttiğimiz örnektir.

Örnek

وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (١٧)

“Melekler onun etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstlerinde sekiz taşıyıcı (melek) taşır.”⁴¹⁹

⁴¹⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru 'l-Medîd fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, 4/378.

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 25/158-159.

⁴¹⁹ Hâkka 69/16-17.

Âyeti kerîmede geçen “sekiz taşıyıcı” ifadesini müfessirler ekseriyetle “sekiz melek” olarak îzâh etmişlerdir. Buna mukabil ise “sekiz taşıyıcı” ifadesinden Yüce Allah’ın muradının tam olarak ne olduğu, bizâtihi Kur’ân’ın kendisi tarafından îzâh edilmemiştir. Bununla birlikte müfessirler bu konuda birkaç farklı yorum ileri sürmüşlerdir.

a) Buna göre, klasik tefsirlerimizin bazılarında, Abdullah b. Abbas kanalıyla aktarılan bir rivâyete göre; burada ifade edilen “sekiz melek” den kasıt “sekiz sıra melek” demektir. Bu sekiz sıra meleğin sayısını ise sadece yüce Allah bilmektedir.⁴²⁰

b) Bir diğer görüşe göre ise burada zikredilen melekler, Arş’ı taşıyabilecek kadar güçlü kuvvetli “sekiz melektir.” Bu meleklerin bazı özellikleri, kuvvet bakımından vb. hususta bazı hadisi şeriflerde bahsedilmiş ve Arş’ı yüklenen meleklerin sayısının dört olduğu bu sayının ise âhirette sekiz olacağı ifade edilmiştir.⁴²¹

c) Râzî de aynı şekilde âyette geçen “sekiz melek” ifadesini, “sekiz tane melek” olduğunu ifade ederek bu görüşünü Hz. Peygamber (s.a.v)’den gelen şu iki hadise dayandırmıştır: “Onlar bu gün dörttürler. Kıyamet koptuğunda da yüce Allah onları diğer bir dörtle daha takviye eder de bu şekilde sekiz olurlar” ve bir diğer hadis ise, “Bunlar sekiz melek olup, ayakları yedinci kat yerin dibindedirler. Arş ise bunların başı üstündedir ve onlar, gözlerini yummuş olarak, Allah’ı tesbih ederler.”⁴²²

Yine Râzî’ye göre: Âyetteki “sekiz melek” ifadesini, “sekiz şahıs” anlamına hamletmek, “sekiz bin” anlamına hamletmekten daha uygundur, zira söz konusu lafız “sekiz”i kesin bir şekilde beyan etmektedir. Bununla beraber ifadenin doğru olması için, artık “sekiz bin” demeye gerek yoktur. Bu durumda ifade, kendisinde “sekiz bine” işaret bulunmaksızın, “sekiz şahsa” delâlet etmektedir. Dolayısıyla, bunu “sekiz şahıs” manasında anlamak vâcib olmaktadır.⁴²³

⁴²⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 23/228; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 5/241; İbn Kesir, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*, 14/116.

⁴²¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 23/229.

⁴²² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/109.

⁴²³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/109.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz ve görüşlerini îzâh etmeye çalıştığımız müfessirler âyette geçen “sekiz melek” ifadesini, “sekiz” sayısının hakîkî manasıyla yorumlamışlardır. Ancak diğer bazı müfessirlerimize göre ise: Hasan el-Basrî’den aktarıldığına göre o, “Ben, onların, sekiz kişi mi, sekiz bin kişi mi, yoksa sekiz saf mı, sekiz bin saf mı olduklarını bilemiyorum”⁴²⁴ demiştir.

“Sekiz melek” diye isimlendirilen tabire “Arş’ın taşıyıcıları” anlamında “hamele-i arş” denmektedir. “Sekiz melek” ifadesi “Arş” dediğimiz, “mülk” ile irtibatlandırılarak bu husus da ilgi çekici ve tasavvufî geleneğe yakın yorumlarda yapılmıştır. Buna göre: “Bu sekiz, yüce Allah’ın nitelendiği sekiz ölçü ile ilgilidir ki bunlar; hayat, ilim kudret, irade, kelam, semî, basar ve tekvin sıfatlarıdır. Mülk de bu sekiz ölçü ile sınırlanmıştır. Bunlardan dünyada görünenler dördtür: Suret, gıda duygusu, mutluluk duygusu mertebesi, mutsuzluk duygusu mertebesi, şakavet duygusu mertebesi... Kıyamet günü ise sekiz tam olarak ortaya çıkar.”⁴²⁵

Örnek olarak incelediğimiz âyeti kerîmenin elbette birçok farklı yorumu yapılmıştır. Ancak bu konuda kendilerine dayanan deliller zayıf görülmüş ve rivâyet edilen haberlerin de çoğunun güvenilir olmadığı düşünülmüştür.⁴²⁶ Bu konu hakkındaki kesin bilgiyi Allah’a bırakmak bizim nazarımızda daha hayırlıdır. Bu âyetlerden anlayabileceğimiz en açık anlam ise şudur: “Bu âyet, o gün Cenabı Allah’ın yücelik sıfatıyla görüneceğini açıklamaktadır. Ve nitekim bu sûre de onun “Azim” ismiyle son bulmaktadır.”⁴²⁷ Yine benzer muhtevada Râzî’de, bu âyetin korkutmak ve işin büyüklüğünü/önemini anlatma kabilinden olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁸

Örneğimizde kullanılan “sekiz melek” ifadesi bizim kanaatimizce de anlamı müphem/kapalı ve müteşâbih bir ifade olmakla beraber hakkında yapılan yorumlar kesin bir delille desteklenememiştir. Bu itibarla, sekiz sayısı reel manasının dışında göreceli bir anlam ifade etmektedir. “Sekiz tane melek” mi? “Sekiz şahıs” mı? “Sekiz saf melek” mi? Yoksa “sekiz bin melek” mi? olduğuna dair kesin bir delil

⁴²⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30/109; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/72.

⁴²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/75.

⁴²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/76.

⁴²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/76.

⁴²⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30/109.

mevcut olmamakla beraber anlam kapalı ve sekiz, bize göre hakîkî anlamının ötesinde bir anlamı çağrıştırmaktadır.

7. “Dokuz” Sayısı

Dokuzun, Kur’ân-ı Kerîm’de izâfî değerde kullanımını tespit edemedik. Daha önce tezimizin birinci bölümü “Dokuz Sayısı” başlığı altında bahsettiğimiz üzere dokuzun, Kur’ân’da geçtiği yerlerde hakîkî manada kullanıldığını belirttik.

8. “On” Sayısı

On sayı Kur’ân-ı Kerîm’de, araştırmalarımız ışığında tespit edebildiğimiz kadarıyla iki yerde izâfî olarak kullanılmıştır. İzafî olarak geçtiği yerlerden birisine aşağıda örnek olarak değindik. Bir diğer âyeti kerîme de ise zamanın göreceli fonksiyonuna işaret vardır: “*Kendi aralarında "(Dünya'da) ancak on (gün) kaldınız" diye gizli gizli görüşecekler. –Onların, neler konuştuklarını en iyi biz biliriz.- O vakit onların en akli başında olanı, "Siz ancak bir gün kaldınız" diyecektir.*”⁴²⁹ Âyeti kerîmede öldükten sonra dirilişi inkâr edenlerin kendi aralarındaki fısıldaşmalarına değinilmektedir. İnsan için zaman algısının aldatıcı oluşuna ve bu sebeple zaman kavramının izâfiliğine dikkat çekilmektedir.⁴³⁰ İlginçtir ki on sayısı burada azlıktan göreceli olarak kullanılmışken aşağıda değindiğimiz örnekte ise çokluktan göreceli olarak kullanılmıştır. Ayrıca on sayısı, Arapça da bu tür konularda “birkaç” anlamında azlık bildirmek için kullanılmaktadır.⁴³¹

Örnek

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٦٠)

“*Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.*”⁴³²

“Hasene” (الحسنة) kavramı sözlük anlamı itibarıyla, “güzel olmak” manasına gelen “hüsn” (حُسْن) kök ifadesinden türemiş bir sıfat olan “hasen” (حَسَن) kelimesinin müennes formudur; hem isim hem de sıfat olmak üzere kullanılmaktadır. İsim olarak “iyilik, iyi hal, iyi nesne” anlamlarına gelmektedir. Terim anlam olarak ise, “Hasene”

⁴²⁹ Tâhâ 20/103-104.

⁴³⁰ Esed, *Kur'an Mesajı: Meal Tefsir*, 776.

⁴³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gâyb*, 22/115.

⁴³² En'âm 6/160.

kavramı şu şekilde tarif edilmiştir: “İyi hal ve hareketlerle hoşla giden, ulaşılmal istenen nimet ve imkânlar ifade eden bir terim.”⁴³³

“Seyyie” (السئية) kavramı ise sözlükte “kötülük etmek, kötü ve çirkin olmak; kötülük, günah, kötü nesne, çirkin iş” gibi anlamlarda hem isim hem de sıfat olarak kullanılmaktadır. Karşıtı ise “Hasene” kavramıdır. Terim anlam olarak ise: “Kötü hal ve hareketlerle kötü âkıbet, ceza ve musibetleri ifade eden bir terim.” anlamında tarif edilmektedir.⁴³⁴

Râgıb el-İsfahânî, “Hasene” kavramını: İnsanın nefsi, bedeni ve halleriyle ulaştığı ve kendine mutluluk veren nimetleri anlamında kullanır. Bunun zıddı, karşıtı “Seyyie” kavramı olduğunu ve bunların müşterek isimler olduğunu belirtir. Bu iki kavramın her türlü güzellik ve iyiliğı, çirkinlik ve kötülüğü belirten müşterek isimler olduğunu ifade eder. Tıpkı hayvan kelimesinin insan, at ve benzeri varlıklar için kullanıldığı gibi olduğunu belirtir.⁴³⁵

Söz konusu âyeti kerîmede iyilikte bulunana on katı karşılık verileceğı bunun yanı sıra kötülük yapana ise o kötülüğün misli verileceğı Cenab-ı Hak tarafından buyrulmuştur. Âyeti kerîmede zikredilen iyilik ve zıddı olan kötülükten neyin kastedildiğı hususunda ise farklı görüşler ileri sunulmuştur. Buna göre:

a) Bazı müfessirlere göre âyeti kerîmede ifade edilen iyilikten (hasene) maksat “Tevhit” yani “Lâilâhe İllallâh” demektir. Yani yüce Allah’ın varlığına ve tekliğine iman ederek Hz. Peygamberi tasdik etmektir. Kötülükten (seyyie) murat ise küfür ve şirktir. Yani Cenab-ı Hakk’a ortak koştamak ve inanmamaktır.⁴³⁶

b) Bir diğler görüşe göre ise, iyilikten (hasene) maksat yapılan sâlih amellerdir.⁴³⁷

⁴³³ Bkz. Mustafa Çağrıçı, “Hasene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/376-377.

⁴³⁴ Mustafa Çağrıçı, “Seyyie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/78-79.

⁴³⁵ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 235.

⁴³⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, 10/37-41; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/10; Râzî: Bu yorumun doğru bir yorum olmadığını beyan etmiştir. Anlamın genel manaya hamledilmesi gerektiğini ifade eder.

⁴³⁷ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, 10/42-44; Taberî de geçen rivâyetlere göre Bedevilerin iyiliklerine on kat sevap verilecektir. Muhacirlerin iyiliklerine ise bundan daha fazla sevap verilecek ve yedi yüz kata kadar çıkacaktır.

c) Bazı müfessirler iyiliği (hasene) şöyle îzâh etmişlerdir: Kim tevhit inancından sonra iyilikte bulunursa, ona bu iyiliğin on katı vardır ve her kim de tevhitte sonra kötülükte bulunursa o da ancak bunun misliyle cezalandırılır, demişlerdir.⁴³⁸

Âyeti kerîmede ifade buyrulan *عَشْرُ أَمْثَالِهَا* ilâhî beyanı hemen hemen bütün klasik meallerde iyilik edenin mükâfatı “on katı/on misli” verilecektir şeklinde çevrilmiştir. Söz konusu âyete, lafzî manasıyla “on katı/on misli” şeklinde anlam verilmesine rağmen hemen hemen müfessirlerin kâhîr ekseriyeti bu ifadenin Cenab-ı Hak tarafından bir lütuf olduğu ve iyilikte bulunana en az miktarda “on kat” mükâfat verileceği beyan edilmiştir. “On kat” ifadesinin tahdit yani sınırlandırma anlamında olmadığı; çokluktan, kat kat mükâfat/sevap vermekten kinâyeye olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁹ Tıpkı şu âyeti kerîmede ifade edildiği gibi: “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”⁴⁴⁰

Müfessirler, yüce Allah’ın iyilik sahibine en az miktar olarak on kat mükâfat verileceğinin kesin olduğunu ve âyeti kerîmeden ilk anlaşılan mananın bu olduğunu beyan etmişlerdir.⁴⁴¹ Bu mükâfatın iyiliğin karşılığı olarak takdir edilmediği ancak yüce Allah katından bir lütuf olduğu ifade edilmiştir. İlâhî lütuf, bir iyiliğe fazlasıyla; kat kat mükâfat ve sevap verecektir.⁴⁴²

Hattâ yine Cenab-ı Hak yapılan iyiliğin mükâfatının katbekat fazla olacağını bildirmektedir.⁴⁴³

Bunun yanı sıra yine Cenab-ı Hak, bu mükâfatın hesapsız/sınırsız bir şekilde verileceğine de işaret etmektedir.⁴⁴⁴

Yapılan bir iyiliğe karşılık olarak pek çok hadisi şerifte on mislinden, yedi yüz misline kadar katlanarak ecir verileceği bildirilmiştir. Buna karşılık niyet edip de

⁴³⁸ Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 4/335.

⁴³⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/10; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 2/191; İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Mecîd*, 2/192; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/151.

⁴⁴⁰ Bakara 2/261.

⁴⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl*, 2/83; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/151-152.

⁴⁴² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/151-152.

⁴⁴³ Bakara 2/245; Nisâ 4/40; Hadid 57/11-18.

⁴⁴⁴ Zümer 39/10; Mü’min 40/40.

fiiliyata dökülmeyen kötülük yazılmayacak, yapılan da bir-tek kötülük şeklinde yazılacaktır.⁴⁴⁵

İyiliğe en az miktar olarak on sevap verilmesi ise tasavvuf dilinde farklı şekilde yorumlanmıştır. “Çünkü iyilik, kalbin zuhurundan, kötülük ise nefsin zuhurundan sadır olur. Dolayısıyla, iyiliğin sevabının en az derecesi, kişiyi, yükselişte nefis makamını izleyen kalp makamına ulaştırmasıdır. Bu da sayılarda onlu mertebeye denk düşer.”⁴⁴⁶

Kötülüğe ise mislinin verilmesi, kötülüğün nefisten kaynaklandığı ve nefis makamından daha aşağı bir makam olmadığı vurgulanır. Nitekim bundan dolayı anlaşılmaktadır ki ecir/sevap, fazilet içerisine girer ve sahibinde artış hâsıl olur, istidâdı da nurlanır. Cenab-ı Hakk’ın feyz ve bereketini kabullenme yetisi artar. Böylece yaptığı iyilikten kat kat fazlasını işleyecek kuvvete erişir. Kötülüğün misliyle mukabil olması ise yine anlaşılmaktadır ki ceza hususu adalet kapsamına girmektedir. Çünkü adalet olgusu eşitliği gerektirmektedir.⁴⁴⁷

Yukarıda îzâh etmeye çalıştığımız gibi görülmektedir ki âyeti kerîmede geçen “on” sayısı hakîkî anlamının dışında sayısal mananın ötesinde çokluktan kinâye olarak, bahşedilecek olan mükâfatın büyüklüğünü gözler önüne sermek ve yüceltmek anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁸ Belli bir sayıdan adet murat edilmemiştir.⁴⁴⁹ Buradaki ifade yine bir görüşe göre iyiliğin büyüklüğü ve önemini, Allah katındaki değerini göstermek veya temsîl kabilindendir.⁴⁵⁰ Âyeti kerîmede özellikle “on” sayısının belirtilmesi ise insan zihninin anlama kabiliyetiyle alakalı olarak teşvik amaçlıdır. Matematiğin diliyle: Ölçülemeyen şey değerlendirilemez, değerlendirilemeyen ise artırılmaz.⁴⁵¹

9. “On Bir” Sayısı

On birin, Kur’ân’da izâfî değerde kullanımı bulunmamaktadır.

⁴⁴⁵ Buhârî, “Rikâk”, 31; “Tevhid”, 35.

⁴⁴⁶ Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî, *Tefsir-i Kebir/Te’vilât*, Ter. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan Yayınları, ts.), 1/393.

⁴⁴⁷ İbn’ül-Arabî, *Tefsir-i Kebir/Tevlât*, 1/393.

⁴⁴⁸ Mâtürîdî, *Tefsiru’l-Mâtürîdî (Te’vilâtü Ehli’s-Sünne)*, 4/334.

⁴⁴⁹ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*, 2/191.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, *Tefsiru’l-Mâtürîdî (Te’vilâtü Ehli’s-Sünne)*, 4/335.

⁴⁵¹ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gereğeli Meal-Tefsir*, 259.

10. “On İki” Sayısı

On iki sayısının da Kur’ân’da izâfî değerde kullanımı mevcut değildir.

11. “On Dokuz” Sayısı

(تسعة عشر) On dokuz sayısı, Kur’ân’da sadece bir defa olmak üzere aşağıda örnek olarak gösterdiğimiz âyeti kerîmede geçmiştir. On dokuz sayısının kullanıldığı âyeti kerîme, ilginç ve hayret uyandıran türdendir.

On dokuz sayısını diğer dinler ve inançlar açısından genel anlamda ifade etmek gerekirse, on dokuz, “metonik döngü sayısı” olarak tanımlanmıştır. Bahâîler’in on dokuzda dair inanışları oldukça ilgi çekicidir. Bahâîler on dokuz rakamını kutsal kabul ederler.⁴⁵² “Vâhid” ve “Vücûd” sıfatları ebced hesabında on dokuz tutar. Sene on dokuz aydır, ay on dokuz gündür. Böylece bir yıl onlara göre, üç yüz altmış bir gündür. Babî cemaatini idare etmekle görevli olanlar on dokuz kişidir. Bahaî mensubu olanlar yıllık gelirlerinin 1/5’ni bu cemiyete vermek zorundadır. Aynı şekilde vereceği oran da yine on dokuz sayısı dikkate alınır. Her yılın on dokuz günü oruç tutmak vaciptir. On dokuz sayısının merkezde olduğu çeşitli ibadetler ve ritüeller mevcuttur.⁴⁵³

İslâmi gelenekte, Dr. Reşad Halîfe: On dokuz sayısının ilâhî bir sır mahiyetinde olduğunu ve Kur’ân’ın i’câzı bulunduğunu ilk kez gündeme getiren ve aslında kime, hangi yapıya çalıştığı kesin olarak bilinmeyen Mısır kökenli birisidir. Öncelikle Besmele olmak üzere bir takım âyet ve sûrelerin ya on dokuz harf olduğunu yahut kesirsiz olarak on dokuzda bölündüğünü dillendirmiştir. Ve birçok yerde Kur’ân âyetlerini zorlamak suretiyle bir takım harf ve kelime oyunlarına başvurarak iddiasını ispata çalışmıştır. Dr. Reşad Halîfe’nin bir maceraperest ya da Bahaîliğin tuzağına düşmüş birisi olmak üzere hakkında yorumlar yapılmıştır.⁴⁵⁴ Reşad Halîfe’nin daha net bir dille iddiasını örneklendirmek gerekirse:

“Besmele’de geçen «Allah» lâfzının Kur’ân’da 19’un tam katı olarak 2.698 defa (2.698=142) zikredildiğini iddia eden Reşad Halîfe, bu lâfzın 2.698 defa değil de 2.699 defa geçtiği isbat edilince, bu defa rakamı 2.698’e indirebilmek için Tevbe Sûresi’nin son iki âyetini inkâr etme cür’etini

⁴⁵² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 245.

⁴⁵³ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1986), 9/380.

⁴⁵⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, 9/379.

göstermiş, son âyetteki «Hasbiyallah» cümlesindeki «Allah» lâfzından kurtulmaya çalışmıştır. İnkârını ise şu sözlerle açıkça dile getirmektedir: «Büyük bir ihtimalle bu iki âyet, Ebû Bekir, Ömer ve Zeyd'den çok sonra Peygamber'in hayranları tarafından Kur'ân'a sokulmuştur..»⁴⁵⁵ demek suretiyle büyük bir yanılgıya düşmüştür.

Görüldüğü şekliyle on dokuz sayısı Kur'ân âyetleri arasında ilgi kurma çabası, adı geçen kişiyi çok sakıncalı bir yola sevk etmiştir. Aynı şekilde Kur'ân'ın % 98 bölümüyle on dokuz sayısı arasında ifade edildiği şekliyle bağ kurabilmek mümkün de olmamaktadır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm her âyeti ve sûresiyle, başından sonuna kadar, en büyük mucize ve hiçbir zaman da erişilmesi mümkün olmayacak ilâhî bir şâheserdir. Ve kıyamet gününe kadar da böyle kalmaya devam edecektir.⁴⁵⁶

Örnek

عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (۳۰) وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمُ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا (۳۱)

“Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır. Biz, cehennemin görevlilerini ancak meleklerden yaptık. Onların sayısını inkar edenler için bir imtihan vesilesi kıldık...”⁴⁵⁷

Bu iki âyeti kerîmenin nüzul sebebine baktığımız zaman kaynaklarımızda bu konu da iki rivâyetin göze çarptığını görmekteyiz. Bunlardan ilkinde göre: Yahudilerden bazıları, Müslümanlardan bazılarına; cehennem bekçilerinin sayısını Hz. Peygamber'in bilip bilmediğini sormuşlardır. Bunun üzerine sûrenin 30. âyeti indirilmiştir. Daha sonra, Hz. Peygamber cehennem bekçilerinin sayısının on dokuz olduğunu haber verince, Yahudiler bu bilginin kendi kaynaklarındaki bilgiyle örtüştüğünü görürler buna mukabil, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini tasdik ederler ancak yine de kendi dinlerini terk etmemişlerdir.⁴⁵⁸

İkinci bir rivâyete göre: Yüce Allah'ın عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ifadesi inzâl edildiğinde; Ebû Cehîl, Kureyş için, “Analarınız ağlasın” diye çıkmış ve alaylı bir dille Hz.

⁴⁵⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 9/379.

⁴⁵⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 9/379-380.

⁴⁵⁷ Müddessir 74/30-31.

⁴⁵⁸ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/79-80; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/183-184; Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/332-333; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 9/192; Öztürk, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 48.

Peygamber'i kastederek cehennem bekçilerinin sayısının on dokuz olduğunu haber veriyor demiştir. Kendilerinin ise daha kalabalık olduğunu söyleyerek bu kadar sayıda bekçinin hakkından gelebileceklerini ifade ederek alay etmişlerdir. Bunun üzerine 31. âyeti kerîmenin indirildiği söylenmiştir.⁴⁵⁹

Cehennem zebanilerinin en büyükleri ve komutanı olarak “Mâlik” isminde iri ve çetin olduğu söylenilen bir melek zikredilmektedir.⁴⁶⁰ Cehennemin işlerine bakmakla yükümlü meleklerin/zebanîlerin nitelikleri Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerde belirtilir. Bu meleklerin yaratılışlarının korkunç olduğu, büyüklükleri, güçlerinin ve azap da bulunmalarının şiddeti zikredilir. İnsan bünyesine benzememekle birlikte bu meleklerin ağızlarından ateş alevinin çıktığı, bünyelerinin yanma ve elem duyma gibi bir özelliğinin olmaması gibi hususlardan bahsedilmektedir.⁴⁶¹

Cehennem bekçilerinin sayısı; “Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır.”⁴⁶² Bu on dokuzun ne olduğu açıkça zikredilmiyor. Ancak devamında gelen âyeti kerîmeden, bu on dokuzun cehennem bekçileri olan melekler, yani zebanîler olduğunu anlıyoruz.⁴⁶³ Cehennemin işlerini, on dokuz melek yürütür; yani cehennemliklere bu on dokuz tane melek hükümrân olur anlamına gelmektedir. Âyeti kerîmenin bu ifadesine, “on dokuz saf; on dokuz sınıf melek ve her birinin emrinde bir grup melek olan on dokuz yönetici melek” manaları da verilmiştir.⁴⁶⁴

Râzî, insanın günaha girerek cehenneme atılmasına sebep teşkil eden beden ve zihin kuvvetlerini on dokuz olarak tespit etmiş; cehennemde görevli zebânîlerin sayısı ile bu kuvvetler arasında bir bağlantının olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁵

Cenab-ı Hak, on dokuz sayısını küfredenler için fitne yapmış: “...Onların sayısını inkar edenler için bir imtihan vesilesi yaptık...”⁴⁶⁶ Bu sayı miktarı, şu iki açıdan inkârcıların fitneye düşmelerine neden olmuştur:

⁴⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/203-204; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/233; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 7/178.

⁴⁶⁰ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 7/179; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 9/191.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 10/316; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/231; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 7/178.

⁴⁶² Müddessir 74/30.

⁴⁶³ Bkz. Müddessir 74/31.

⁴⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/203; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/496.

⁴⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/203.

1) Kâfirler bu mevzuyu alay konusu yaparak: Peki bunlar neden yirmi değil de, bilhassa miktarları (Kur'ân'da) zikredilen şekliyle bu kadardır? Bunu gerektiren sebep nedir? demişlerdir.⁴⁶⁷

2) İkinci bir neden, Kâfirlerin fitneye düşme sebebi olarak şöyle dedikleri açıklanmıştır: Sayısı bu denli az olan melekler, Cenâb-ı Hakk'ın, ilk yaratılıştan kıyamete değin gelip geçmiş olan âlemdeki mahlûkâtın çoğunu oluşturan ins ve cinlere, nasıl olur da, tam ve eksiksiz olarak azap edebilir?⁴⁶⁸

*“...Kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve mü'minler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, "Allah örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi" desinler. İşte böyle. Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir...”*⁴⁶⁹

“Kendilerine kitap verilenler, kesin bilgi edinsinler” ifadesi, Ehl-i Kitabın kesin bilgi edinmeleri: On dokuz sayısı ile kendi kitaplarında ifade edilen sayının aynı olduğunu-örttüğünü görmeleri ve bu bilginin onları, Kur'ân'ın bizâtihi yüce Allah katından indirildiğine dair kesin bilgiye ulaştırması açısındanadır. “Kendilerine kitap verilenler” ifadesiyle, yine iman etmeyen Ehl-i Kitabın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yahudi ve Hristiyanlar, on dokuz sayısını Tevrât ve İncil de belirtilen rakama uygun bulunca Hz. Peygamber'in, bu bilgiyi yüce Allah katından haber verdiğine dair kesin bilgi sahibi olurlar. Amaç şüphelerinin ortadan kalkmasıdır. Bu durum, yüce Mevlâ'nın iman etmelerini mûrâd ettiği kimseleri iman etme ve iman etmelerini dilememiş olduklarını da delilin kendilerini bağlamasına daha çok sevk etmesi hikmetine bağlanmıştır.⁴⁷⁰

Kitap Ehl-i ile Müslümanlar bu sayıyı işitince Hz. Muhammed'in gerçekten peygamber olduğuna daha kesin olarak inandıkları da söylenmiştir.⁴⁷¹

İman ehline gelince: “İman edenlerin imanı artsın” cümlesi ise Müslümanlar, Ehl-i Kitabın; on dokuz sayısını kendi kitaplarındaki bilgiyle örttüğünü gördüklerinde, Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğunu bilecekler. Bu yolla da Ehl-i Kitabın

⁴⁶⁶ Müddessir 74/31.

⁴⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/204.

⁴⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/204.

⁴⁶⁹ Müddessir 74/31.

⁴⁷⁰ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 10/317.

⁴⁷¹ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur'ân-ı Kerîm'in Öz Tefsîri)*, 6/178.

tasdikini gören, Tevrât ve İncil’le örtüşen bu bilgi Müslümanların da imanlarının artmasına vesile olacaktır.⁴⁷²

On dokuz sayısının rakamsal değeri ve on dokuz sayısının zikredilmesi hususunda: Müteşâbihattan olan on dokuz rakamının gerekçeleri bir sonraki âyeti kerîmede sayılmıştır. Bunların başında “...Onların sayısını inkar edenler için bir imtihan vesilesi yaptık...”⁴⁷³ gerekçesi gelmektedir. Bu âyeti kerîme Müşriklerin, Yahudilere aracılık yaptığı soruya bir cevap olarak indiği belirtilmiştir. Âyetin, sayısal bir değeri ifadeden ziyade, kalpleri İslâm’a ısıdırma gayesi taşımaktadır.⁴⁷⁴

Yine bir diğer görüşe göre ise: Bu on dokuz sayısının sır ve hikmetini îzâh etmeye çalışanlar olmuşsa da, doğrusu bu hususun akılla kavranabilecek bir bilgi işi olmadığı belirtilmiş. Ancak kesin bir iman konusu olmak üzere, bir imtihan için olduğu ve zaten bu noktanın da özellikle peşi sıra gelen âyeti kerîmede ifade edildiği söylenmiştir. Sonuç itibarıyla bu ifadenin, kayıtsız ve şartsız bir imanla inanılması murâd edilen kesin bir ilâhî buyruk olduğuna inanarak, “anlamını Allah bilir” demenin daha doğru olacağı vurgulanmıştır.⁴⁷⁵

Dolayısıyla on dokuz sayısının burada hakîkî manasının ötesinde, göreceli bir değerde kullanıldığını ifade etmenin daha isabetli bir görüş olduğu kanaatindeyiz. Bunu destekler mahiyette “...Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir...”⁴⁷⁶ buyruğu bizce: Cehennem bekçilerinin sayısı konusunda, gayb âleminden olan meleklerin sayıları gibi güçlerini ve diğer bazı hususları yüce Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği zikredilmiştir.⁴⁷⁷

12. “Yirmi” Sayısı

Yirmi sayısının, izâfî değerde kullanımı mevcut değildir. Kur’ân’da sadece bir âyeti kerîmede ve hakîkî bir değerde kullanılmıştır. Söz konusu âyete, tezimizin birinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

⁴⁷² Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 5/262.

⁴⁷³ Bkz. Müddessir 74/31.

⁴⁷⁴ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meal-Tefsir*, 1193.

⁴⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/190.

⁴⁷⁶ Müddessir 74/31.

⁴⁷⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/497-498.

13. “Otuz” Sayısı

Otuz sayısının, Kur’ân’da izâfî değerde kullanımı mevcut değildir. Kur’ân’da sadece iki âyeti kerîmede ve hakîkî bir değerde kullanılmıştır. Söz konusu âyetlere, tezimizin birinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

14. “Kırk” Sayısı

Kırk sayısının da, Kur’ân’da izâfî değerde kullanımı mevcut değildir. Kur’ân’da dört âyette ve hakîkî bir değerde geçmiştir. Söz konusu âyetlere de tezimizin birinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

15. “Elli” Sayısı

Elli sayısının da, Kur’ân’da izâfî bir değerde kullanımı mevcut değildir. Kur’ân’da bir tek âyette ve hakîkî bir değerde geçmiştir. Zikredildiği âyete tezimizin birinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

16. “Altmış” Sayısı

Altmış sayısının, Kur’ân’da izâfî bir değerde kullanımı mevcut değildir. Kur’ân’da bir tek âyette ve hakîkî bir değerde kullanılmıştır. Zikredildiği âyete tezimizin birinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

17. “Yetmiş” Sayısı

Tezimizin birinci bölümü, ilgili kısımda da bahsettiğimiz üzere yetmiş sayısı, Kur’ân’da üç defa kullanılmıştır. Kullanıldığı bir yerde hakîkî değer ifade ederken diğer iki yerde ise izâfî bir değerde kullanılmıştır. Örnek olarak değindiğimiz âyeti kerîme dışında Hâkka sûresinde de izâfî değerde geçmiştir: “*Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu.*”⁴⁷⁸ Âyeti kerîmede günahkârların “yetmiş arşın uzunluğunda” bir zincire vurulmaları, zincirin bu uzunlukta olmasından ziyâde “yetmiş arşın” ifadesi kesretten kinâye olmak üzere yorumlanıp uzun oluşu nitelemektedir, denilmiştir.⁴⁷⁹

Araplarca “yetmiş” sayısı, son ve nihâ’î bir zirve olarak kabul edilmektedir. Nitekim “yetmiş”, yedinin on katının toplamını ifade etmektedir. Yedi, kıymete hâiz bir sayıdır. Zira yerin, göklerin, yıldızların, denizlerin, bölgelerin ve hattâ uzuvların

⁴⁷⁸ Hâkka 69/32.

⁴⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/114.

sayısı da yedi olmaktadır.⁴⁸⁰ Zîrâ yedi, yetmiş, yedi yüz gibi sayıların çokluğu ifade etmek için kullanımı da yaygındır.⁴⁸¹

Diğer dinler ve medeniyetler açısından yetmiş sayısı, “bolluk” sayısı olarak tanımlanmıştır. Yetmiş kutsal kabul edilen yedi sayısının on katı olması hasebiyle özel bir değere sahiptir. Bunun yanında yetmiş, yas süresi olarak da görülmüştür. Yetmiş ve katları da sıkça söylenilen yuvarlak sayılar olarak kullanılmaktadırlar.⁴⁸²

Örnek

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

*“Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir...”*⁴⁸³

Âyeti kerîmenin sebebi nüzülü yani Hz. Peygamber’in, Münafıklar hakkında af dilemesi hususunda tefsir kaynaklarında farklı görüşler ve pek çok yorum mevcuttur. Buna göre: Münafıkların lideri Abdullah b. Übeyy’in oğlu olan ve samimi, sâlih bir Müslüman olan Abdullah, babası hastalandığı sırada Hz. Peygamber’e gelmiş ve ondan babası için Allah’a dua etmesini istemiştir. Hz. Peygamber de bunun üzerine duada bulunmuş ve bunun üzerine bu âyeti kerîme indirilmiştir.⁴⁸⁴ Peygamber (s.a.v): Allah bana ruhsat verdi diyerek, yetmişten fazla dua edeceğini demişti ki, *“Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır...”*⁴⁸⁵ âyeti kerîmesi nâzil olmuştur.

Âyeti kerîmenin sebebi nüzülü hakkında bir diğer görüşe göre ise: Bundan önceki âyette sadaka verenlerle ilgili âyet inzâl edilince münafıkların bir kısmı; Hz. Peygamber’e gelerek tutumlarının yanlışlığını beyan ve itiraf etmek suretiyle

⁴⁸⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/151.

⁴⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/551.

⁴⁸² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 283.

⁴⁸³ Tevbe 9/80.

⁴⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzil*, 2/294.

⁴⁸⁵ Münâfikûn 63/6.

kendileri için, Allah'tan af dilemesini istemişlerdir. Hz. Peygamber de “Sizin için af dilerim” buyurmuş. Bundan dolayı da bu âyet-i kerîme indirilmiştir.⁴⁸⁶

Bir diğer dikkat çekici nokta ise yine aynı sûrede ki “*Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma...*”⁴⁸⁷ âyeti kerîmesi ile ele almış olduğumuz âyetin ilişkisidir. Buna göre, babasının vefatı üzerine Abdullah b. Übey'in oğlu, Hz. Peygambere gelmiş ve ondan, babasını kefenlemek için iç gömleğini vermesini talep etmiştir. Hz. Peygamber, gömleğini ona vermiş ve Abdullah'ın onunla kefenlenmesini istemiştir. Daha sonra Abdullah bu defa da babasının cenaze namazını bizzat Hz. Peygamberin kıldırmasını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in elbisesinden tutarak şöyle demişti: Bu kişinin münafık olduğunu söyleyerek, Allah Teâla'nın bu kimseler hakkında Hz. Peygamber'in af dilemesini nehyettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ise: Allah'ın kendisini bu kimseler hakkında af dileyip dilememe konusunda muhayyer bıraktığını söylemiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Hak buyurdu ki: “*Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir...*”⁴⁸⁸ Hz. Peygamber ise bu kimseler için yetmişten daha fazla af dileyeceğini buyurmuş, Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kıldırıldığı rivâyet edilmiştir. Bunun üzerine ise yüce Allah'ın, “*Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma...*”⁴⁸⁹ âyetini inzal eylediği nakledilmiştir.⁴⁹⁰

Bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übey'in, cenaze namazını kıldırmadığı ancak Müslümanlara kılmalarını buyurduğu da yine kaynaklarda geçmektedir.⁴⁹¹

Âyeti kerîmede geçen “*Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir...*”⁴⁹² İfadesinde geçmekte olan yetmiş sayısı burada hakîkî manada

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 11/598-599; Ateş, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri (Kur'an-ı Kerîm'in Öz Tefsiri)*, 3/124.

⁴⁸⁷ Tevbe 9/84.

⁴⁸⁸ Tevbe 9/80.

⁴⁸⁹ Tevbe 9/84.

⁴⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 11/599-600; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/257.

⁴⁹¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 5/441.

⁴⁹² Tevbe 9/80.

mı kullanılmış yoksa kesretten kinâye olarak mı kullanılmıştır? Âyetin bağlamı ve kaynaklarımızda geçen yorumlarda ifade edildiği üzere bu ifade ne kadar çok af dilesen de onlar ebediyen bağışlanmayacak anlamına hamledilmiştir. Ancak rivâyetlerde gördüğümüz üzere çok sıkça tartışılan bir mesele ise Hz. Muhammed'in, "Ben, bunlar için yetmişden daha fazla istiğfar dileyeceğim" şeklinde ki ifadesi olmuştur. Bu itibarla, bazı yorumlara göre: Sahîh-i Buhârî'de geçmekte olan bu hadis sahîh değildir. Ve Kur'ân'a da aykırıdır.⁴⁹³

Peki burada Hz. Peygamber, yüce Allah'ın, münafıklara af konusunda hiçbir bağışlaması olmayacağı âyette ifade buyrulmasına rağmen, şu soru akla gelmektedir. Hz. Peygamber bunu bile bile neden münafıklara af dilemede ısrarcı olmuştur? Bu itibarla, daha sağlıklı bir yorum olması açısından şu yorum yapılmıştır: Hz. Peygamberin, yıllarca gösterdiği iyi niyete ve engin hoşgörüyü; türlü oyunlarla karşılık veren, her fırsatta kuyusunu kazmak isteyen münafıklar hakkında bile ümidini kaybetmemeye ve kendisinin herkes için "rahmet peygamberi" olduğu gerçeğinin gerektirdiği şekliyle hareket etmeye çalışmıştır. Münafıklardan, tövbe edip gönülden teslimiyetle kendini düzeltenleri yüce Allah'ın pek değerli mükâfatlara lâayık gördüğü ve müminlerle birlikte olacaklarının haber verildiğini⁴⁹⁴ dikkate alan Resulullah'ın bu tutumu; müminlere aslında şu mesajı vermektedir: Asıl erdemli davranış, güç elinde olduğu halde bile yanlış yoldaki insanları dışlamaya meyletmeyip, onların düzeltilmesi ve kazanılması için gayret göstermektir.⁴⁹⁵

Bu âyeti kerîmede zikredilen sayıdan maksada gelince, "Yetmiş defadan daha fazla duada bulunursan o vakit kabul ederim" anlamı çıkmamalıdır. Bilakis bu ifade biçimi sanki, kendisinden bir ihtiyacının giderilmesini talep eden birisine: "Bunu benden, yetmiş defa dahi istesen de ben onu yapmam!" demek gibidir. Aslında bu kimse bu ifade şekliyle, talepte bulunan kişiye, yetmişden fazla istekte bulunması halinde onu yapacağı manasını kastetmemiştir. Ne kadar istekte bulunsu da kabul etmeyeceğini ifade etmektedir. Bu görüşü, Cenab-ı Hakk'ın, âyetin devamındaki, "...Bu, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmiş olmaları sebebiyledir..."⁴⁹⁶ ifadesi de bu anlamı tekît etmektedir. Böylece Allah (c.c), Hz. Peygamberin istiğfarının, sayısı

⁴⁹³ Bkz. Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur'ân-ı Kerîm'in Öz Tefsiri)*, 3/124; İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, 352.

⁴⁹⁴ Nisâ 4/146-147.

⁴⁹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/41.

⁴⁹⁶ Tevbe 9/80.

yetmişlere çıksa dahi onlara fayda sağlamamasının sebebi olarak, onların küfür ve fışkları olduğunu belirtmiştir. Bu sebepten ötürü, Hz. Peygamberin, münafıklar için af talebinin yetmişten fazla olsa bile duasının kabul olmayacağıdır. Böylece bu âyetten murâdın; inkârlarında ısrarcı oldukları müddetçe, Hz. Peygamberin onlar için bağışlanma isteğinde bulunmasının kendilerine fayda sağlayacağına dair besledikleri ümidi ortadan kaldırmak olduğu söylenebilir.⁴⁹⁷

Cenab-ı Hak bu âyeti kerîmede, münafıklar için bağışlanma talebinin kabul olmayacağını belirtmek sadedinde neden yetmiş sayısını kullanmıştır? Araplarca “yetmiş” sayısı, son ve nihâ’î bir zirve olarak kabul görmüştür. Nitekim “yetmiş” rakamı, yedinin on katının toplamını ifade eder. Yedi, kıymetli bir rakamdır. Nitekim yerin, göklerin, yıldızların, denizlerin, bölgelerin ve uzuvların sayısı da yedidir.⁴⁹⁸ Yedi, yetmiş, yedi yüz gibi rakamların çokluğu ifade etmek için kullanımı ise yaygındır.⁴⁹⁹ Bu itibarla burada kullanılan yetmiş sayısı sembolik, deyimsel bir ifade tarzı olarak, izâfî manada kullanılmıştır. Yani “yetmiş bir defa” dahi tövbe edilse duaya icâbet olmayacağı anlamı verilmek istenmiştir, diyebiliriz.

18. “Seksen” Sayısı

Seksen sayısının, Kur’ân’da izâfî bir değerde kullanımı mevcut değildir. Kur’ân’da bir tek âyette olmak üzere hakîkî bir değerde zikredilmiştir. Kullanıldığı âyete tezimizin birinci bölümünde ilgili başlık altında değindik.

19. “Doksan Dokuz” Sayısı

Doksan dokuz sayısı, Kur’ân’da sadece bir âyeti kerîmede geçmektedir. Ve izâfî değerde kullanılmıştır. Kur’ân’da kullanıldığı âyeti kerîmeye aşağıda etraflı bir şekilde değinmeye çalıştık.

Diğer dinler ve medeniyetler açısından doksan dokuz, genel itibariyle mutlak birlikle karşıt olarak veya mükemmelliğe ulaşmamış bir şey olarak düşünülmüştür. Bununla beraber sınırlayıcı bir sayı olarak da kullanılmaktadır.⁵⁰⁰

Örnek

⁴⁹⁷ Râzî, *Meîâtîhu'l-ğayb*, 26/151.

⁴⁹⁸ Râzî, *Meîâtîhu'l-ğayb*, 26/151.

⁴⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 4/551.

⁵⁰⁰ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 289-291.

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةً وَاحِدَةً فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (٢٣)

“İçlerinden biri şöyle dedi: Bu benim kardeşimdir. **Onun doksan dokuz koyunu var.** Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni bastırdı.”⁵⁰¹

Dâvûd (a.s) ile ilgili olarak tezâhür eden kıssaya göre, iki davalı hasım, insan yahut melek oldukları ihtilâflıdır; Hz. Dâvûd’un bir mâbedde ibadet ettiği sırada mâbedin duvarını aşarak birden onun karşısına çıkmışlardır. Kendilerinden irken Hz. Dâvûd, endişeye kapılmış, gelenler kendilerinden korkmamasını istemişler ve aralarında anlaşmazlık nedeniyle kendileri hakkında hüküm vermesini Hz. Dâvûd’dan talep etmişlerdir. Hz. Dâvûd’a gelen bu iki davalının aralarında hüküm verilmesini talep ettikleri konu: Hasımlardan biri, diğerinin doksan dokuz na’cesi olduğunu kendisinin ise bir tek na’cesi olduğunu söyleyerek; diğerinin, aralarında geçen tartışmada kendisine baskın geldiğini ifade etmiştir. Na’ce (نَعْجَةً) dağ koyununun dişisi, dağ keçisi, vahşi inek gibi anlamlarda kullanılmakta olup çoğulu ise (نَعَاج) şeklinde gelmektedir.⁵⁰² Hz. Dâvûd ise aralarında tartışma konusu olan durum hakkında, doksan dokuz koyuna ek, diğer arkadaşı yahut kardeşi olduğu tartışılan hasmından tek koyununu isteyen kişinin haksızlık ettiğine ve ortakların çoğunun ise haksızlık yaptığına hüküm vermiştir.⁵⁰³

Dâvûd (a.s) bunun üzerine kendisinin yüce Allah tarafından sınandığını düşünmüş ve Rabb’inden bağışlanma dileyerek ona secdeye kapanmıştır.⁵⁰⁴

Tefsirlerde ise Hz. Dâvûd’un bağışlanma dilemesinin nedeni tartışma konusu olmuştur. Bu itibarla, oldukça meşhur olmuş “Uhriya”⁵⁰⁵ (Uriya) kıssası olarak dile getirilen olaylar neticesiyle tövbede bulunduğu bazı tefsir kaynaklarında zikredilmiştir. Buna göre: İlgili iki hasımdan, şikâyet eden taraf Uriya isimli komutanı, şikâyet olunan da Hz. Dâvûd’u temsîl etmektedir. Şikâyetçi olan taraf, doksan dokuz tane koyunu olan kardeşinin, kendisinin bir tane olan koyununa da göz koyduğunu söylerken aslında; Hz. Dâvûd’un yapmış olduklarını imada bulunuyor. Dâvûd’un çok sayıda eşi olmasına rağmen, askerin tek eşini de kendisine almak

⁵⁰¹ Sâd 38/23.

⁵⁰² Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, 814.

⁵⁰³ Bkz. Sâd 38/24.

⁵⁰⁴ Bkz. Sâd 38/24.

⁵⁰⁵ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur’âni'l-Mecîd*, 5/16.

istemesinin, üstelik de bu emelini gerçekleştirebilmek amacıyla komutanı bile bile savaşa göndermekle ölümüne sebep olmasının haksızlığını, bizzat kendisine onaylatmak istiyordu. Bu itibarla Dâvûd (a.s) yüce Allah tarafından denendiğini fark etti ve suçunu anlayarak pişman olup tövbe etti. Dâvûd'un bu hatasını bağışlatmak için mabed de, kırk gün kırk gece durmadan ibadet, tövbe ve istiğfar ettiği de rivâyet edilir.⁵⁰⁶

Bu türden rivâyetlerin masal olduğu ve asıllarının ise Kitâb-ı Mukaddes'e dayanan birer İsrâiliyat türü haberler olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁰⁷ Bu kıssanın pek çok yorumu ve değerlendirmesi yapılmış, Râzî ise Kur'ân ve sünnet ekseninde istidlal getirmek suretiyle bu türden Hz. Dâvûd için yakıştırılan anlatıların iftira ve asılsız olduğunu dile getirmiştir.⁵⁰⁸

Yine pek çok tefsirde, Hz. Ali'ye nisbet edilerek zikredilen bir rivâyette “Her kim Dâvûd (a.s) olayını kıssacıların aktardığı şekilde anlatırsa, ona yüz altmış değnek vururum” dediği de zikredilir.⁵⁰⁹ Yüce Allah'ın Dâvûd kıssasına değinmesi elbette pek çok hikmeti barındırmaktadır. Bunların başında ise Hz. Peygambere, putperestlere karşı sabırlı olması ve Hz. Dâvûd'u kendisine örnek alması öğütlenmiştir.⁵¹⁰

Esas konumuz itibariyle söz konusu âyeti kerîmede zikredilen “doksan dokuz koyun” ifadesinin, sayısal manada kullanılıp kullanılmadığına baktığımız zaman, Dâvûd (a.s)'a gelen iki hasım davacı kıssasının bir temsîl⁵¹¹ olduğu kaynaklarda beyan edilmiştir.⁵¹² Buna göre kıssanın asıl gayesi Hz. Dâvûd'u eğitime amacı taşıdığı için farazî bir durum üzerinden “doksan dokuz koyun” örneği verilmiştir. Bu manada zikredilen sayısal değerler gerçek mananın ötesinde anlamlar içermektedir. “Doksan dokuz” sayısı, koyunların çokluğunu belirtmek amacıyla izâfî/göreceli bir değer ifade etmektedir, diyebiliriz.

⁵⁰⁶ Bu rivâyetler için Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 20/57-75.

⁵⁰⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/575-576.

⁵⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/188-198.

⁵⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri*, 7/135.

⁵¹⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/577.

⁵¹¹ Temsîl: soyut bir gerçeği canlı, müşahhas örnekler eşliğinde sembol diliyle ifade etmeye denir. Bir düşüncenin hayalî veya cins bir şey ile canlandırılması temsîl olduğu gibi gerçek kişi ve olaylarla canlandırılması da temsîl kapsamında değerlendirilebilir. Murat Sülün, *41 Temsil ile Kur'ân Gerçeği* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 41.

⁵¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, 4/83- 84.

20. “Yüz” Sayısı

Yüz sayısı daha öncede ifade ettiğimiz gibi Kur’ân’da sadece bir âyeti kerîmede izâfî değerde kullanılmıştır.⁵¹³ İzâfî değerde kullanıldığı âyete tezimizin yedi sayısı başlığı altında değinmiştik, tekrara düşmemek adına burada da tekrar değinmiyoruz

21. “İki Yüz” Sayısı

İki yüz sayısının Kur’ân’da kullanıldığı yerler hakîkî değerde anlaşılmış ve bu nedenle izâfî değerde kullanımı Kur’ân’da mevcut değildir.

22. “Üç Yüz” ve “Üç Yüz Dokuz” Sayıları

Üç yüz ve üç yüz dokuz sayılarının da Kur’ân’da kullanıldığı bir âyeti kerîme, hakîkî değerde anlaşılmış ve bu nedenle izâfî değerde kullanımları ise Kur’ân’da mevcut değildir.

23. “Dokuz Yüz Elli” Sayısı

Dokuz yüz elli sayısı Kur’ân’da bir âyette ve hakîkî değerde kullanılmıştır. Bu nedenle izâfî değerde kullanımı mevcut değildir.

24. “Bin” Sayısı

Bin sayısı, Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz defa kullanılmış ancak Hz. Nûh’un kavmi içinde kaldığı süreden bahseden âyeti kerîmede kullanılmasına rağmen elli sene istisnâ edilerek dokuz yüz elli yıl kaldığı ifade edilmiştir.⁵¹⁴ Burayı dışarda bırakırsak bin sayısı Kur’ân’da yedi defa kullanılmıştır. Kullanıldığı dört yerde izâfî değer ifade ederken⁵¹⁵ aynı sûrenin üç farklı âyetin de hakîkî değerde kullanılmıştır.⁵¹⁶

Araplar’da bin demekten kasıt, bütün sayılar binde birleştiği içindir. Çünkü sayılar: Birler, Onlar, Yüzler ve Binler olarak dört gruba ayrılmaktadır. Bin sayısından sonraki sayılar ise tekrar olarak kabul edilmiştir. Çünkü bin sayısal düzenin başlangıcı olmaktadır.⁵¹⁷

⁵¹³ Bakara 2/261.

⁵¹⁴ Ankebût 29/14.

⁵¹⁵ Bakara 2/96; Hac 22/47; Secde 32/5; Kadr 97/3.

⁵¹⁶ Enfâl 8/9, 65-66.

⁵¹⁷ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 82.

Yine Arap dilinde “bin”, sayısal olarak son, nihâyet olarak kabul edilmektedir.⁵¹⁸ Araplar’da büyük bir sayı belirtilmek istendiğinde “bin” sayısı kullanılmıştır.⁵¹⁹

Burada da kısaca değinmek istediğimiz: Uzun yıllar boyunca yaşamak isteyen Yahudi karakteristik özelliğinden bahseden âyeti kerîmede, Yahudilerin kendilerinin âhirette mutlu olacaklarını düşünmelerine rağmen her birinin dünyada uzun yaşama isteği “bin” sayısı üzerinden anlatılmıştır.⁵²⁰

Kur’ân’da ki birçok örnekte ifade ettiğimiz üzere, bin sayısı, hakîkî manasının ötesinde; çokluk bildirmiş yahut mecâz anlamda kullanılmıştır.

Diğer dinler ve medeniyetler açısından ise bin, genel ifadeyle her şeyi kuşatan sayı olarak yorumlanmıştır.⁵²¹

Örnek 1

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾

*“Bir de senden acele azap istiyorlar. Halbuki Allah asla va'dinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.”*⁵²²

Âyeti kerîmenin sebebi nüzulü hakkında en-Nadr b. el-Hâris⁵²³ hakkında indirildiği söylenmiştir, çünkü el-Hâris: “...Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bizi tehdit ettiğin azabı bize getir...”⁵²⁴ demiştir. Yine bu âyeti kerîmenin Ebu Cehl b, Hişam⁵²⁵ hakkında indirildiği de söylenmiştir. O da: “...“Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi”⁵²⁶

⁵¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayınları, ts.), 6/74.

⁵¹⁹ Ebu'l A'lâ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, Ter. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 7/187.

⁵²⁰ Bakara 2/96.

⁵²¹ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 296.

⁵²² Hac 22/47.

⁵²³ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/77.

⁵²⁴ A'râf 7/70.

⁵²⁵ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/77.

⁵²⁶ Enfâl 8/32.

Bahse konu edilen âyeti kerîme hakkında çok farklı yorumlar yapılmış ve yüce Allah'ın "...Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir."⁵²⁷ buyruğu hususundaki muradı çokça tartışılmış ve Cenab-ı Hakk'ın maksadı tespit edilmek istenmiştir. Taradığımız tefsir literatüründe yorumlar başlıca şu şekildedir:

a) İbn Abbas, Mücâhid ve Dahhâk'ın da aralarında bulunduğu bir kısım müfessirler bu âyeti şu şekilde yorumlamışlardır: Söz konusu bin günün Cenab-ı Hakk'ın dünyayı yarattığı ve ona süre tayin ettiği günler olduğunu ifade etmişlerdir. Cenab-ı Hak yeryüzü ve gökyüzünü altı günde yaratmıştır ve bu günlerden her bir gün bin sene sayılır.⁵²⁸

b) Yine Abdullah b.Abbas (r.a) ve Mücâhid'den rivâyet edilen bir diğer görüşe göre ise bu bin günden maksat, âhiret günleri olduğudur.⁵²⁹ Buna göre âhirette ki hesap gününün şiddeti ve meşakkatinden dolayı orada bir tek gün, bin yıl gibi uzun gelir şeklinde ifade etmişlerdir. Uzun sayılan bu günlerin istenmesi ise akıl sahibi bir kimsenin isteyeceği bir durumun olmayacağı da yine ilâve edilmiştir.⁵³⁰

c) Çoğunluğun benimsediği görüşe göre ise: Allah katında bir günün insanlara göre bin gün sayılması, âhirette ki azap yönüyledir. Azabın çok zor ve şiddetli olmasından ötürü, Allah indinde bir gün inkârcılara göre azabın çetin ve şiddetli olması nedeniyle bin yıl gibi uzun gelecektir. Müfessirlerin birçoğu bu görüşü benimsemiştir.⁵³¹ Râzî, âhiret azabının bu şekilde olduğunu şayet bilselerdi azabın hemen gelmesini istemeyeceklerini ifade etmiştir. Râzî, bu yorum hakkında Ebû Müslîm'in yorumunun böyle olduğunu ve bu konuda yapılmış en güzel îzâh olduğunu söylemiştir.⁵³²

Ferrâ (öl. 207/822) ise şöyle demiştir: Söz konusu âyet onların âhirette ki azaplarının uzayıp gideceğine dair Cenab-ı Hakk'ın bir tehdididir. Yani

⁵²⁷ Hac 22/47.

⁵²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 16/596-597; Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 7/429.

⁵²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 16/597-598; Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 12/78.

⁵³⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/47.

⁵³¹ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, 3/163; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/47; Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 12/78.

⁵³² Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/47.

onların âhirette uğrayacakları azabın bir günlük süresi, bin yıl gibi olacaktır.⁵³³

d) Son görüşe göre ise: Cenab-ı Hak nezdindeki bir günün, dünya günleriyle bin gün olması, vakit ve süre bildirme maksatlı olmayabilir. Nitekim âhiretin sonu için bir sınır belirlemek ve çizmek mümkün değildir. Sonu olmayan her şey için vakit ifade edilmesinin gerçek manada bir vakit tayin etme ifadesi olmadığı bu belirlemenin ancak temsili bir ifade olduğunu gösterebileceği belirtilmiştir.⁵³⁴

Mâtürîdî yukarıda verdiğimiz görüşüne şu âyeti kerîmeleri örnek göstermiştir: “*Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun...*”⁵³⁵ Bir diğeri ise: “*Rabbinizin bağışına, ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun.*”⁵³⁶

Ona göre bu iki âyeti kerîmede Cenab-ı Hak, cenneti tarif ederken ifade buyurduğu genişlik, miktar ve sınır belirleme maksadında değildir. Fakat insanın kavrama ve anlayış kapasitesini aştığı için Cenab-ı Hak, bu ifadeyi kullanmış ve onunla misâl vermiştir. Söz konusu âyeti kerîmede böyle anlaşılmalıdır.⁵³⁷

Râzî de yine benzer şekilde: Yüce Allah’a nisbetle bir gün ile bin yılın eşit olduğunu söylemiş ve Cenab-ı Mevla’yı hiçbir şeyin acze düşüremeyeceğini, onun Kâdîri Mutlak olduğunu beyan etmiştir.⁵³⁸

Benzer muhteva da bir yorum olmasına rağmen Esed’in yorumu ise şöyle olmuştur: “Yani, insanın “zaman” ya da “süre” den anladığı şeyin Allah'a göre bir anlamı yoktur; çünkü O, zamandan münezzehtir, zamanın ötesindedir; başlangıcı ve sonu yoktur O'nun; öyle ki, “O'nun için, ha bir gün, ha bin yıl, aynı şeydir.”⁵³⁹

⁵³³ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 2/229.

⁵³⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 7/429-430.

⁵³⁵ Hadîd 57/21.

⁵³⁶ Âl-i İmrân 3/133.

⁵³⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 7/429-430.

⁵³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/47.

⁵³⁹ Esed, *Kur'an Mesajı: Meal Tefsir*, 825.

Söz konusu âyeti kerîme hakkında mevcut olan görüşleri takatimiz oranında açıklayıcı bir üslupla vermeye çalıştık. Bize göre ise daha detaylı olarak açıklamaya çalıştığımız son görüşteki yorumlar daha isabetlidir. Yüce Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Vakit ve zaman olgusu yarattığı mahlûkat için geçerlidir.⁵⁴⁰ Kendisi zaman ve mekân yönüyle asla sınırlanamaz ve tarif edilemez. Bizim yaşadığımız güneş sisteminde zaman olgusu, Dünya'nın hem kendi eksenini, hem de Güneş etrafında dönmesiyle gece-gündüz, mevsimler ve sene oluşmaktadır. Oysa âhiret yurdu ve Cenab-ı Hak için zaman kavramı söz konusu olamaz. Günümüzde icrâ edilen bilimsel çalışmalarda zamanın göreceliği hakkında pek çok çalışma buna işaret etmektedir. Dünyada ve Ay'da ve diğer gezegenlerde zaman olgusu farklı ve görecelidir. Bütün bunlarda bize zamanın göreceli olmasına bir delildir. Bu itibarla âyeti kerîmede ifade buyrulan bir gün ve bin yıl ifadeleri hakîkî anlamlarının ötesinde izâfî/göreceli manada kullanılmıştır, diyebiliriz.

Örnek 2

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

*“Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde ona yükselir.”*⁵⁴¹

Tedbîr kelimesine tercih ettiğimiz meâlde “Allah bütün işleri yürütür” şeklinde anlam verilmiştir. Tedbîr, d-b-r kökünden türetilmiş olup, lugavî olarak önlem, düzenleme, hazırlama, planlama, tertip, organizasyon ve idare, yönetim gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴² Terim anlam olarak ise işlerin sonunu düşünmek,⁵⁴³ bir işin arkasını görerek ona göre gereğini belirlemektir. Yüce Allah’a nisbet edildiğinde ise hikmetine göre irâde buyurmasıdır.⁵⁴⁴

Cenab-ı Hak yerden göğe kadar bütün işleri melekler gibi semavî varlıklar ve güçler ile ve bir takım sebepler ile yukardan aşağıya indirmek suretiyle tanzim ve idare eder.⁵⁴⁵ “...O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.”⁵⁴⁶ Yüce Allah yerden göğe

⁵⁴⁰ Bkz. Bakara 2/115; Şûrâ 42/11.

⁵⁴¹ Secde 32/5.

⁵⁴² Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2009), 375.

⁵⁴³ Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 307.

⁵⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 6/494.

⁵⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 6/494; Bilmen, *Kur'an'ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 6/74.

kadar bütün işleri önceden verdiği hükmüne binaen meydana getirir. Bu da cüz'i kazaya işaret etmektedir.⁵⁴⁷

Cenab-ı Hakk'ın varlığa dair bütün işleri insanların hesabına göre bir günde yürütmesi hakkında ise çeşitli yorumlar yapılmıştır. Buna göre:

a) Melek veya görevli melekler dünya hayatına göre bir günde Allah'ın yüce katına yükselir. Bu günün ise insanların hesabına göre bin yıl tutan bir gün olduğu çünkü gök ile yer arasındaki mesafe yürüme mesafesi olarak beş yüz yıldır. Melek bir günde, beş yüz yıl kadar süren bir mesafeyi iner, beş yüz yıllık bir mesafeyi de çıkar. Böylece bu insanlara yani dünya hayatına nazarene bir günde, bin yıllık mesafe ölçüsündedir.⁵⁴⁸ Meleklerin bu mesafeyi bir göz açıp kapama süresince kat'ettikleri de zikredilmiştir.⁵⁴⁹

Bir hadisi şerifte ise şöyle buyrulmuştur: Yer ile birinci kat göğün arasındaki mesafe, beş yüz senelik bir uzaklıktır. Bir göğün diğer bir gök ile arasındaki uzaklık da yine beş yüz senelik bir mesafedir. Bu durum, yedinci kat göğe kadar böyle devam eder. Yine bir başka hadiste ise bu mesafenin yetmiş yıl olduğu da zikredilmiştir. Bu durumda meleklerin hızına göre farklılık arz ettiği ifade edilmiştir.⁵⁵⁰

b) İbn-i Abbas'a dayandırılan bir görüşte ise: Allah gökle yer arasındaki işleri sevk ve idare eder. Daha sonra bu işler Allah'ın gökle yeryüzünü yaratmış olduğu altı günün bir günü kadar olan süre zarfında yüce Allah'a döner. Gök ile yeryüzünün yaratılmış olduğu altı günden her bir günün miktarı ise insanlara göre bin yıldır.⁵⁵¹

c) Bir başka görüşte ise âyeti kerîmeye, kıyamet günüyle ilgili bir niteleme olarak şu mana verilmiştir: Cenab-ı Hak, dünyanın işlerini kıyamete kadar sevk ve idare eder. Sonrasında ise bu işler O'na yükselir ve Allah Teâlâ kıyamet günü bütün bunlar husunda, uzunluğu bin sene olan bir günde hükmünü verir. Ya da miktarı elli bin sene olan bir günde hükmünü verir. Bu yorum çerçevesinde “*Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan*

⁵⁴⁶ Rahmân 55/29.

⁵⁴⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 4/386.

⁵⁴⁸ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 8/329.

⁵⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/91.

⁵⁵⁰ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 4/387.

⁵⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 28/594.

*bir günde yükselir.*⁵⁵² âyeti ile bağ kurulmuş bu âyeti kerîmede de kıyâmetin ve şiddetinin tarif edildiği düşünülmüştür. Bu bağlamda “Kıyamet gününde elli tane durak var ve her durakta kalınacak süre ise bin yıldır.” Kıyamet gününün şiddetinden dolayı kâfirler için elli bin sene gibi uzun geleceği söylenmiştir.⁵⁵³

d) Son görüşe göre ise yine kıyâmet günüyle bağlantılı olarak şöyle ifade edilmiştir. Söz konusu âyeti kerîmelerde ifade edilen gerek “bin yıl” gerekse “elli bin yıl” beyanları bir sınırlama ve belirleme anlamında olmamakla birlikte, kıyamet gününün büyüklüğünü ve azametini ifade etme ve insanların kalbindeki büyüklüğüne dair bir niteleme anlamındadır.⁵⁵⁴ Bu niteleme yüce Allah’ın onu, kıyamet gününü büyük olmakla nitelemesidir.⁵⁵⁵ Bahsi geçen âyeti kerîmede bin yıl ifadesinin örnek kabilinden olduğu da söylenmiş ve bin sayısı mecâzî anlam çağrıştırarak, muhtemeldir ki uzun bir zaman dilimi anlamına da hamledilebilir. Ve böylece bin yıldan daha az yahut daha çok olması da muhtemeldir.⁵⁵⁶ Ayrıca bu günün küffara çok uzun geleceği ve mümine ise bir farz namaz vakti kadar çok kısa geleceği ifade edilmiştir.⁵⁵⁷

Örnek olarak ele aldığımız âyeti kerîme hakkında bütün yorumları derleyip ifade etmeye çalıştık. Bu bağlamda ifade ettiğimiz bütün görüşlerde bin sayısının hakîkî manasının ötesinde izâfî manaya da işaretler olduğunu düşünüyoruz. Gerek meleklerin Cenab-ı Hakk’ın emirlerini sevk ve idare noktasında, göz açıp kapama mühletinde yerle gök arasında yükselmesi gerekse meleklerin yaratılış günleri sayılan bir zaman diliminde yüce Allah’ın katına yükselmesi ve yine kıyamet gününün zorluğundan ötürü küffara uzun geleceği olsun bize bu anlamı çağrıştırmıştır. Ve zaten bin rakamı Arap dilinde sayısal olarak son, nihâyet olarak kabul edilir.⁵⁵⁸ Kur’ân’da ki birçok örnekte ifade ettiğimiz üzere, bin sayısı, hakîkî manasının ötesinde; çokluk bildirmiş yahut mecâz anlamda kullanılmıştır.⁵⁵⁹

⁵⁵² Meâric 70/4.

⁵⁵³ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 4/387.

⁵⁵⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 8/329.

⁵⁵⁵ Bkz. Mutaaffî’nin 83/4-6.

⁵⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 6/494.

⁵⁵⁷ Bilmen, *Kur’an’ı Kerimin Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, 6/74.

⁵⁵⁸ Bilmen, *Kur’an’ı Kerimin Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, 6/74.

⁵⁵⁹ Bkz. Hac 22/47; Kadr 97/3.

Nihâyetinde ele aldığımız bu âyeti kerîmede bin sayısı hakîkî manasının hâricinde izâfî/göreceli bir anlam çağrıştırmıştır, diyebiliriz.

Örnek 3

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (۳)

“Kadir gecesi **bin aydan daha hayırlıdır.**”⁵⁶⁰

“Kadr” kelimesi sözlükte asıl anlamı itibariyle “güç yetirmek” olup, “hükmetmek, karar vermek, takdir etmek, şeref ve büyüklük, darlık”⁵⁶¹ anlamlarına gelmektedir.

Kur’ân’ın nâzil edildiği bu gecenin “leyletü’l-kadr” (ليلة قدر) diye isimlendirilmesine dair ihtilâf vardır. Bazılarına göre: Hüküm ve kazâ gecesidir, bu gecede, gelecek yıla kadar o yıl içinde olması istenilen olaylar hükme bağlanır. Tıpkı şu âyeti kerîmede îzâh edildiği gibi: “*Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir.*”⁵⁶²

Ya da kadir gecesi diye ifade edilmesi, bu gecenin Cenab-ı Hak katındaki şerefi ve değerinden dolayıdır. Zira bir olayın değeri ve yüceliği “kadr” (القدر) kelimesiyle ifade edilir. Leyle-i mübâreke⁵⁶³ diye ifade edilmesinin îzâhı da şu şekilde yapılmıştır: Çünkü o gecede yüce Allah’ın katından kullarına rahmet ve bereketler lütfedilir. Ya da bu gecede yapılan ibadet ve sâlih amellerin çokluğundan dolayı mübârek diye de isimlendirilmiş olabilir.⁵⁶⁴

Kur’ân’ın inmeye başladığı gece, Kadir gecesi olup, bu gecenin de ramazan ayının içinde olduğu buyrulmuştur.⁵⁶⁵ Ama Kadir gecesinin Ramazan ayı içerisinde hangi gece olduğu ise Cenab-ı Hak tarafından gizli tutulmuştur. Bu gecenin hangi gece olduğu araştırılmış ve bu husus da âlimler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Kadr 97/3.

⁵⁶¹ Râgib, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, 657-660; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 10/89.

⁵⁶² Duhân, 44/4.

⁵⁶³ Duhân, 44/3.

⁵⁶⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te`vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 10/585; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur’âni'l-Mecîd*, 7/331.

⁵⁶⁵ Bkz. Bakara 2/185.

⁵⁶⁶ Bkz. Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 4/ 470-472.

Bu gecenin gizli tutulmasının pek çok sebebi hikmeti bulunmaktadır. Bunlardan biri ise bu geceyi arayan kimsenin, bütün geceleri lâıykı veçhiyle ihyâ ederek daha fazla ecre erişebileceği söylenmiştir.⁵⁶⁷

Bu gecenin “bin aydan daha hayırlı” olması hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öncelikle burada ifade buyrulan “bin ay” ibaresini hakikî manada anlayarak buna göre yorumlayanların başlıca görüşleri şöyledir:

a) Hz. Peygamber, İsrailoğullarından bir kişinin Allah yolunda tam olarak bin ay savaştığını anlatmış ve sahâbîler bu durumu hayretle karşılayarak bu kişiye imrenmişler ve kendi amellerini küçümsemişlerdir. Sonrasında bu âyet indirilerek Müslümanlara bu gecede yapılacak ibadetlerin bu adaminkinden daha hayırlı olacağı buyrulmuştur.⁵⁶⁸

b) İkinci bir görüş ise: Hz. Peygambere geçmiş ümmetlerin ömürleri gösterilmiş ve peygamber (a.s) kendi ümmet bireylerinin ömürlerini kısa bularak, ümmetinin; öncekilerin yaptıkları hayırlara yetişememelerinden endişe duymuştur. Ve buna mukabil olarak Hz. Peygamber ve ümmetine, Kadir gecesi verildiği aktarılmıştır. Bin ay olarak sınırlandırma ise bu ümmetteki ortalama bir insana göre seksen küsur yıl uzun bir ömre işaret sayılmıştır.⁵⁶⁹

c) Üçüncü görüşe göre ise: Hz. Hasan, Muâviye’ye biat ettiği zaman bir adam Hz. Hasan’a, müminlerin yüzünü kararttığını söylemiştir. Bunun üzerine de Hz. Hasan: Allah sana merhamet etsin beni azarlama zira Hz. Muhammed bir rüyasında, Ümeyye oğullarını kendi minberi üzerinde görmüş buda onun zoruna gitmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e hem Kevser’in verildiği ve Kadir gecesinin, Ümeyye oğullarının iktidar olacağı bin aylık süreden daha hayırlı olduğu buyrulmuştur, demiştir.⁵⁷⁰ Ayrıca Emevîlerin iktidar sürelerinin bin ay sürdüğü de ifade edilmiştir.⁵⁷¹

d) Dördüncü olarak Mücâhide nisbet edilen bir görüşe göre, Kadir gecesinde Cenab-ı Hakk’ı razı edecek olan bir ameli yapmak, o

⁵⁶⁷ İbn Acıbe, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 7/331-332.

⁵⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 25/546; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 10/91.

⁵⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 32/30-31; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 10/91-92.

⁵⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 25/546-547; Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vilâtü Ehli’s-Sünne)*, 10/584; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 32/331.

⁵⁷¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 10/92-93.

gecenin dışında yapılan bin aylık amelden daha hayırlı olduğu zikredilmiştir.⁵⁷²

e) Beşinci olarak Katâde'ye göre: Kadir gecesi içerisinde kadir gecesi olmayan bin aydan her bakımdan daha hayırlıdır, demiştir.⁵⁷³

Taberî, söz konusu “bin ay” konusunda ifade edilen görüşlerden “Kadir gecesinde işlenilen sâlih amelin, kendisinde kadir gecesi olmayan bin aydan daha hayırlıdır” diyen Katâde'nin görüşünün tercihe şayan olduğunu ve bunun haricindeki görüşlerin ise sıhhatli bir delile dayanmayan iddialar olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁴

Âyeti kerîmede buyrulan “bin ay” ifadesini hakîkî manasının ötesinde yorumlayan müfessirler de olmuştur. Buna göre:

a) Kadir gecesinde yapılacak olan güzel işler, sâlih ameller, ibadetler ve mücâhede yoluyla elde edilecek iyilik ve sevap; içerisinde kadir gecesi bulunmayan bin ayda yapılan ameller ve ibadetler yoluyla kazanılacak sevap ve mükafattan hem daha çok hem de daha fazladır. Bir sınır ve ölçü ile hesaplanamayacak ve sınırlanamayacak derecede çok hayırlıdır. Bunun ne miktarda olduğunu ancak yüce Allah'ın kendisi bilir. Bu hayır, yüce Allah'dan, Hz. Peygamber'in ümmetine bir bağış ve lütufudur. Bu lütuf için ise en aşağı “bin” sayısının ölçü gösterilmesi ise bunun bin sayısı ile sınırlı olduğunu belirtmek için değil aksine çokluğu ifade etmek içindir.⁵⁷⁵

b) Yine bir diğer görüşe göre: Âyeti kerîmede “bin ay” lafzının zikredilmesi muayyen bir sayıyı belirlemek için değil de temsîl mahiyetinde de olabilir. Yani burada maksat bin aydan ve daha fazlasından hayırlıdır, şeklinde olabilir. Nitekim miktar belirtmek bazen bizzat o sayının belirtilmesi için olur, bazen da o zamanın değerini ve şerefini belirtmek için de olabilir. Bu durumda amaç sayı üzerinde bir sınırlama ve belirleme değildir.⁵⁷⁶ Mesela şu buyrukta ifade edildiği gibi: “Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme

⁵⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 25/ 545.

⁵⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 25/546.

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 25/548.

⁵⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 10/91.

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 10/585.

(farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir... ”⁵⁷⁷

Bin aydan maksat, seksen üç sene gibi bir zaman dilimini ifade etmek değil de aksine Araplar’da büyük bir sayı belirtilmek istendiğinde “bin” sayısı tercih edilirdi. Yani burada Cenab-ı Hakk’ın maksadı, bu gece içinde o kadar çok hayır yapılır ki hattâ insanlık tarihi içinde uzun bir zaman diliminde bile, bu kadar hayırlı bir iş vuku bulmamıştır.⁵⁷⁸

Bizce de yukarıda ifade ettiğimiz gibi bin aydan maksat ve bin sayısının tercih edilmesi, çokluktan kinâye kâbilinden olabilir. Bin sayısının belirtilmesi bu gecenin değerine ve şerefine atıf yapan bir Kur’ân üslubudur. Ve söz konusu âyetin devamında bu gecenin niçin değerli olduğu da belirtilerek, melekler ve Rûh’un bu gecede indirildiği buyrulmuştur. Burada Cenab-ı Hakk’ın muradı insanları bu gecede bolca ibadete ve sâlih amele teşvik etmek olabilir. Ve bu hayırlı işlerin bir geceyle sınırlı kalmaması içinde bu gece gizli tutulmuştur. Hattâ bu gecenin önemi, ortalama bir insan ömrüne tekâbül eden seksen küsur yıl olan, bin sayısı ile ifade edilmesi bu gecede idrâk edilen duyguların, mücâhedenin ve ibâdetlerin bir ömre yayılması ve ömre bedel bir gece olması da istenmiş olabilir.

25. “İki Bin”, “Üç Bin” ve “Beş Bin” Sayıları

Bu üç sayı Kur’ân-ı Kerîm’de birer defa ve hakîkî değerde kullanılmış olup, izâfî değerde kullanımları ise mevcut değildir. Söz konusu yerlere tezimiz birinci bölümü ilgili başlıklar altında değindik.

26. “Elli Bin” Sayısı

Elli bin sayısı Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir âyeti kerîme de ve izâfî değer de kullanılmıştır. Bu âyeti kerîmede Melekler ve Rûh’un, Cenab-ı Hakk’ın katına yükselişlerinden bahsedilmektedir. İnsan idrâkinin kavrayamayacağı bu hususu aşağıda imkân kabilince îzâh etmeye çalıştık.

Örnek

تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (٤)

⁵⁷⁷ Tevbe, 9/80.

⁵⁷⁸ Mevdûdi, *Tefhimu’l-Kur’an Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*, 7/187

“Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.”⁵⁷⁹

“Meâric” (معارج), tekili (معرج) “mi’rec”⁵⁸⁰ kelimesi lafzen yukarı çıkış noktaları, merdivenler, dereceler;⁵⁸¹ mertebeler, yükseklikler⁵⁸² anlamına gelmektedir. Bazı müfessirler “Zi’l-meâric” kelimesine “meleklerin emir ve yasaklarla çıktıkları asansör ve dereceler, mahlûkata lütfedilen nimetlerin dereceleri; Cenab-ı Hakk’ın cennette dostlarına verdiği dereceler ve manevi ve ruhanî dereceler”⁵⁸³ gibi anlamlar yüklemiştir.

Âyeti kerîmenin bağlamının önceki âyette bahsedilen azabı isteyen kimseyle alakalı olması itibariyle, siyak-sibak uyumu gereği nüzul sebebine değinmek istedik. Bu itibarla azabı isteyen kimse ve nüzul sebebi hakkında, Nadr b. Hâris: “...Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir...”⁵⁸⁴ demesi üzerine indiği rivâyet olmuştur.⁵⁸⁵ Nadr b. Hâris’in, azabın hemen verilmesini istemesi, Hz. Peygamber ile alay etmek ve vahyi yalanlama tarzında olmuştur. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s)’in canını sıkan bir noktaya gelmiştir. Dolayısıyla Allah resulü, buna sabretmekle emrolunmuştur.⁵⁸⁶ Nadr b. Hâris’in azabının ise daha dünyadayken Bedir günü başına geldiği rivâyet edilmiştir.⁵⁸⁷ Bir başka görüşe göre ise âyetin iniş sebebi hakkında Hz. Peygamber’in bu azabı müşriklerin başına hemen gelmesini istediği de rivâyet edilmiştir.⁵⁸⁸

Âyeti kerîmede bahsedilen “Rûh” hakkında ise yüce Allah’ın, Kur’ân’da takip ettiği metot ve üslup gereği her ne zaman korkutma ve işin korkunçluğunu anlatma sadedinde meleklerden bahsetse, mutlaka meleklerle birlikte “Rûh”u ayrıca zikreder⁵⁸⁹ ki bu, “Rûh”un, kadr-u kıymet bakımından meleklerden daha büyük olduğunu gösterir mahiyettir. Rûh büyük bir nurdur ve Cenab-ı Hakk’ın celâline

⁵⁷⁹ Meâric 70/4.

⁵⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/122.

⁵⁸¹ Râgıb, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, 557.

⁵⁸² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/97.

⁵⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/122; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/97-98.

⁵⁸⁴ Enfâl 8/32.

⁵⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/121.

⁵⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/124-125.

⁵⁸⁷ Süyûtî, *Esbâbü’n Nüzûl*, 540.

⁵⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 30/121; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, 9/97.

⁵⁸⁹ Bkz. Nebe 78/38.

en yakın olandır.⁵⁹⁰ Rûh'tan maksat ise cumhûra göre Cebrail (a.s) olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Rûh'un meleklerin muhafazasıyla görevli bir melek olduğu ve yine ölüm esnasında inananların bedenlerinden ayrılan Rûhları olduğu da söylenmiştir.⁵⁹¹

“Süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir” ifadesi hakkında ise çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür:

a) Bazı müfessirlere göre “elli bin yıl” ifadesinden maksat, yeryüzünün en alt tabakası ile yüce Arş'ın arasında bulunan mesafeyi ifade etmektedir. Yani buna göre âyeti kerîme: “Melekler ve Rûh, aralarında elli bin yıllık mesafe olan yerin en altından, Arş'ta Allah'ın katına bir günde giderler.” şeklinde anlaşılmalıdır.⁵⁹²

b) Bir diğer görüşe göre ise, bu âyeti kerîme kıyamet gününü beyan etmektedir. Kıyamet gününün elli bin yıla denk gelecek bir gün olduğunu bildirmektedir.⁵⁹³

c) Başka bir görüşe göre ise “elli bin yıl” ifadesinden maksat dünyanın ömrüdür. Yani dünyanın ömrü yaratıldığı günden sonuna kadar elli bin yıldır denilmektedir. Ve bu zaman diliminden ne kadar kaldığını ve ne kadar geçtiğinin ise bilinmediği zikredilmiştir.⁵⁹⁴

d) Yine bu âyeti kerîmede geçen “elli bin yıl” ifadesinden maksadın, dünya ile âhiretin arasını ayıran gün olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹⁵

e) Bir diğer görüşte ise, âhirette kulların hesap vereceği süre olarak zikredilmiş. Ve ayrıca âhret hayatının toplam süresi olduğu da söylenilmiştir.⁵⁹⁶

Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız görüşlerin birçoğu mesnetsiz ifadeler olarak değerlendirilmiştir. Kezâ Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre ise

⁵⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/122-123.

⁵⁹¹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 7/134.

⁵⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 23/252.

⁵⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 23/252-253; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/128.

⁵⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/127.

⁵⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/127.

⁵⁹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/454.

kendisine sorulan bir soru üzerine “elli bin yıl” tarzında Kur’ân’da beyan edilen ifadeleri Cenab-ı Hakk’ın bileceğini söyleyerek görüş beyan etmekten kaçınmıştır.⁵⁹⁷

Bizim kanaatimize göre “elli bin yıl” ifadesinden maksat, Cenab-ı Hakk’ın yücelik ve büyüklüğünü ifade eden temsîli bir ifadedir. Mahlûkat için uzun sayılabilecek zamanın Allah için kısa olduğu, kâfirlerin uzak gördüğü azabın ise Cenab-ı Hak için yakın olduğudur.⁵⁹⁸ Ve yine şu yorumda yapılmıştır: Âyeti kerîme temsîl kabilinden olup bu makamların ne kadar yüksek ve uzak olduğunu Cenab-ı Hak, hayal ettirmek istemiştir.⁵⁹⁹

Kâfirlerin başına gelecek azabın, miktarı “elli bin sene” olan kıyamet günü gerçekleşmesi, kıyametin kâfirler ve âsiler için uzun bir süre olacağı ve azabın şiddetini kinâye yollu anlatmak için de olabilir.⁶⁰⁰

Bu husus da yine Hz. Peygamberden şu meyanda bir hadisi şerif sâdır olmuştur: O günün, mümin için bir farz namaz vaktinden daha hafif olacak şekilde hafifletileceğini buyurmuştur.⁶⁰¹ Bu günün ise kıyamet ve yahut âhiret günü olduğu noktasında ise farklı görüşler vardır. Ancak burada ifade edilen hakikat ise şudur: Bu gününün mümine “elli bin yıl” gibi uzun ve zor olmayacağı, dünyada kıldığı bir farz namazdan daha da hafif olacağı gerçeği, “elli bin yıl” ifadesinin izâfî/göreceli olduğu gerçeğine işaret olabilir.

“Zaman” ifadesinin, zamansız, aşkın ve sonsuz olan Cenab-ı Hak ile ilgili olarak kullanılması anlamsız olmaktadır. Nitekim “...Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.”⁶⁰² Başka bir deyişle, bir gün, bir çağ, bin yıl yahut elli bin yıl, Rahmân için aynıdır; çünkü bu ölçüler, zamansal ifadeler yalnızca yaratılmış dünyada açık bir gerçekliğe sahiptirler. Yüce Yaratıcı ile hiçbir bağıları yoktur. Zîrâ, âhiret yurdunda zaman, insan için anlamını yitirmiş olduğundan, zulmedenlerin “ne zaman” azaba uğrayacaklarını ve sâdıkların ve erdemlilerin ne zaman mükâfatlarını alacaklarını sormanın da hiçbir manası yoktur.⁶⁰³

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 23/254.

⁵⁹⁸ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur'ân-ı Kerîm'in Öz Tefsiri)*, 6/122.

⁵⁹⁹ Bkz. İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 7/134.

⁶⁰⁰ Bkz. İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 7/134.

⁶⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/124; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/156.

⁶⁰² Hac 22/47.

⁶⁰³ Esed, *Kur'an Mesajı: Meal Tefsir*, 1365-1366.

27. “Yüz Bin” Sayısı

Yüz bin sayısı Kur’ân’da sadece bir âyeti kerîmede ve izâfî değerde kullanılmıştır. Hz. Yûnus’dan bahseden âyeti kerîmede, onun nüfus yönüyle çok kalabalık bir topluluğa peygamber olarak gönderilmesinden bahsedilmekte olup bu hususu aşağıda etraflı bir şekilde farklı görüşleri de dikkate alarak îzâh etmeye çalıştık.

Örnek

وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿٤٧﴾

“Biz onu **yüz bin**, yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.”⁶⁰⁴

Cenab-ı Hak bu âyeti kerîme ve ilgili pasajlarda Yûnus (a.s) kıssasından bahsetmektedir. Kur’ân’da, Hz. Yûnus hakkında detaylı bilgi verilmemiş ancak Kitâb-ı Mukaddes’ten alıntı yapılarak bu hususda tefsirlerde ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes’ten alıntı yapılarak verilen bilgilere göre: Hz. Yûnus milattan önce sekizinci yüzyılda Asur Devleti’nin başşehri, Ninevâ şehrinin halkını Allah’a imana davet etmesi için; Rab tarafından görevlendirilir, ancak Hz. Yûnus, bu emri dinlemeyerek ülkesinden kaçmak için Yafa’dan, Tarşış’e (Tarsus) yolculuk edecek bir gemiye biner. Bu yolculuk da fırtınaya yakalanan geminin, batmaması için bütün yükü denize atılır. Ancak hâla tehlikenin geçmemesi üzerine gemide çekilen kur’a sonucu Hz. Yûnus da gemiden atılır ve onu Rabb’in gönderdiği bir balık yutar. Kendisini yutan balığın karnında hatasını anlayıp Rabb’e dua eder ve bunun üzerine da balık kendisini kusmak suretiyle karaya atar. Hz. Yûnus, tekrar Ninevâ’ya gitmekle Rab tarafından vazifelendirilir. Sonrasında halkı tövbe ederek ona inanır ve bu şekilde cezalandırılmaktan kurtulur.⁶⁰⁵

Kur’ân’a göre ise: Hz. Yûnus kavmini putperestlikten vazgeçirmek için uzun bir müddet Allah’a imana çağırılmış ancak muvaffak olamayınca kavminin ıslâh olmayacağını düşünerek öfkeye kapılmış ve kavminden kaçmıştır. Bu sabırsızlığı nedeniyle de Cenab-ı Hak tarafından cezalandırılmıştır.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ Sâffât 37/147.

⁶⁰⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/553.

⁶⁰⁶ Enbiyâ 21/87-88.

Hız. Yûnus kıssasından alınacak ibret ve hedeflenen mesaj ise: Hız. Peygamber (s.a.v)'in kavminin eziyetlerine karşı, Hız. Yûnus gibi yapmaması ve sabır göstermesi telkin edilmektedir. Bu kıssa Hız. Peygamber'in kavminin eziyetlerine ve sıkıntılarına karşı sabır göstermesine sebep olmuştur.⁶⁰⁷

Hız. Yûnus'un "Yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderilmesi" şeklindeki ifadeye gelince "Yüz bin yahut daha fazla" ibaresi zikredilmiştir. Mâtürîdî, bu ifade tarzının dört muhtemel manaya gelebileceğini ifade etmiştir.

a) Birinci manaya göre: Burada soru edatından olan "ev" edatı, Cenab-ı Hakk'a nisbet edildiğinde soru anlamına değil de beyan ve gereklilik anlamına gelmektedir. Buna göre veya anlamına gelen "ev" edatı, Cenab-ı Hakk'a nisbet edildiğin de gereklilik manasına gelir, yüce Allah sanki şöyle buyurmaktadır: "Biz onu yüz bin kişiye, (şüpheden münezzeh olduğunu belirtmek için de) aksine daha fazlasına peygamber olarak gönderdik." buyurmaktadır.⁶⁰⁸

b) İkinci muhtemel manaya göre: "ya da daha fazla kişiye" ibaresi, kesin bir üslupla daha fazlası anlamındadır, çünkü veya anlamına gelen "ev" edatı" ve" manasında zikredilmiştir.⁶⁰⁹

c) Üçüncü olarak ise: "ya da daha fazla kişiye" ibaresi şöyle yorumlanmıştır: Daha fazla oluncaya kadar anlamına gelmektedir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmaktadır: "Yüz bin kişiden daha fazla oluncaya kadar..." Tıpkı şu İlâhî kelimde ifade edildiği gibi: "*Güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız...*"⁶¹⁰ Yani onlarla Müslüman olana dek savaşacaksınız. Sanki Cenab-ı Hak, Yûnus (a.s)'u peygamber gönderdiği zaman onlar yüz bin kişiydiler fakat bu topluluk sonradan daha da çoğaldılar, buyurmaktadır.⁶¹¹

d) Dördüncü ve son olarak ise: "Yüz bin yahut daha fazla" ibaresi, Yûnus'un gönderildiği topluluğun, insanlara daha çok görünebileceği

⁶⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/163.

⁶⁰⁸ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 8/589.

⁶⁰⁹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 8/589.

⁶¹⁰ Feth, 48/16.

⁶¹¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, 8/589.

anlamına gelebilir. Yani bu topluluğa bakanlar, “onları sayıca yüz binden az değil, yüz binden çok olduklarını düşünürler” denilmektedir.⁶¹²

Mâtürîdî, muhtemel manaları sıralamış ve bu seçeneklerin hepsinin ortak özelliği ise, Hz. Yûnus’un gönderildiği topluluğun sayıca yüz binden daha çok olabileceği vurgulanmıştır.

Zemahşerî de bu âyeti kerîmede zikredilen “Biz onu yüz bin, yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.”⁶¹³ ifadesini, bu topluluğu gören birisinin bu topluluğun; yüz bin ve bu miktardan biraz daha fazla olduklarını düşünebilir demiştir. Yani Cenab-ı Hakk’ın bu ifadedeki maksadının çokluğu betimlemek olduğunu dile getirmiştir.⁶¹⁴

Yine bir başka görüşe göre ise âyeti kerîmede ifade buyrulan “Hattâ daha fazlasına” lafzında belirtilen bu fazlalık bakan kimsenin nazarına göredir. Yani bu toplumu gören kimse söz konusu edilen kalabalığı bakınca “Onlar yüz bin veya yüz yirmi bin kişidir.” demek suretiyle bu sayı ile kastı, aslında bu topluluğun çok olduğunu ifade etmektir.⁶¹⁵

Yine Hz. Peygamber’in bu husus da şöyle dediği de zikredilmiştir: Yüz binden fazla olan miktarın yirmi bin ve bir başka rivâyette ise, otuz bin ve hattâ yetmiş bin olduğu da ilâve edilmiştir.⁶¹⁶

Bu âyeti kerîmede zikredin yüz bin sayısından maksadın gerçek değerinin ötesinde izâfî bir değere sahip olduğu ve asıl gayenin çokluğu belirttiği düşüncesindeyiz. Yani Hz. Yûnus, nüfus ve sayısal manada kalabalık bir topluluğa Peygamber olarak vazifelendirilmiştir, diyebiliriz.

⁶¹² Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*, 8/589.

⁶¹³ Sâffât 37/147.

⁶¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl*, 4/62.

⁶¹⁵ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/489.

⁶¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, 19/637.

SONUÇ

Cenab-ı Hakk'ın insanlığa göndermiş olduğu vahiy/mesaj her dönem ve zaman diliminde insanoğluna rehber olmuş, yolunu aydınlatmıştır. Son çağrı olan Kur'ân-ı Kerîm ise bizâtihi kendisi, daha indirildiği dönemden başlayarak, günümüze kadar gerek i'cazı ve belagatı olsun gerek içerisinde ki tarihi bilgi/olgu ve yüklü muhteviyâtı olsun bütün insanlığı etkilemektedir. O'nun bir beşer tarafından yazılamayacağı hem bizâtihi Kur'ân'ın kendisi tarafından beyan edilmiş ve hem de tarihi olgu ve araştırmalar bu gerçeği ispatlamıştır. Gerçek akıl sahibi her insanda bu hakikati kavrayarak O'na teslim olmaktadır. Bu açıdan Kur'ân, Hz. Peygamber'e, Cenab-ı Hakk'ın vermiş olduğu en büyük mûcize addedilmiştir. Açıkçası Kur'ân'ın anlatı ve öğretileri, görülmektedir ki daha nice asırlar insanoğlunun merakını ve ilgisini çekecektir. Verdiği mesajlar ve içerisindeki manalar tüketilemeyecektir.

Bu açıdan araştırmamız olan Kur'ân da geçen sayılar, klasik tefsir literatürümüzde hak ettiği önemi görmemesine karşın oldukça değerli ve ilginç bir konudur. Kur'ân da zikredilen her sayı ayrı birer öneme hâizdir. Burada yeniden bütün sayılara değinmemiz mümkün olmasa da, önemine binaen birkaç sayıya vurgu yapmak istiyoruz.

Daha en baştan “bir” sayısı, Cenab-ı Hak söz konusu olduğu zaman sayısal değerinden ziyade ikincisi olan anlamında “bir” değil, “tek, eşsiz ve benzersiz” olarak artışı olmayan “bir” manasında kullanılmıştır.

Evrenin yaratılışının ifade edildiği altı sayısı, klasik tefsirlerimizde her ne kadar bildiğimiz şekliyle haftanın altı gününde yaratılması olarak anlaşılmış olsa bile bu husus ise izâfî anlamının da ötesinde insan idrakinin kavrayamayacağı bir hususu arz etmektedir.

Yedi sayısı ve katları, pratik hayatta kullanımı pek yaygın olmakla beraber Kur'ân'da da yoğun olarak kullanılan bir ifade biçimi olmuştur; gerek hakîkî anlamda kullanımı gerekse izâfî değerde kullanımı olsun oldukça ilgi çekici olmuştur. Kur'ân'da, izâfî değerde kullanımı çoğunlukla mübâlağa anlamında ve Cenab-ı Hakk'ın eşsiz kudretini ifade etmek için olmuştur.

On sayısı, Araplar nezdinde tam/ideal bir sayı olarak kabul görmüşken, Kur'ân'da, hakîkî değerde kullanımı yanında; izâfî değerde kullanıldığında, zaman bildirirken bazen azlıktan göreceli kullanılmış ve iyi şeyler yapan bir Müslümana verilecek ecir ise çokluktan kinâye yoluyla îzâh edilmiştir.

On dokuz sayısıyla, Kur'ân'da ifade edildiği şekliyle müşriklere, Ehl-i Kitâba ve inananlara ayrıca münafıklar olmak üzere her kesime ayrı ayrı bir mesaj verildiği ifade edilerek on dokuz sayısı, imtihan vesilesi yapılmıştır. Âyeti kerîmenin devamında ise Rabb'in ordularının sayısını kendisinden başkasının bilemeyeceği beyan edilmiş ve bu husus, insan idrâkini aşan bir konu olarak bazı tefsir kaynaklarında ifade edilmiştir.

Yedinin katı olan yetmiş sayısı, Kur'ân'da hakîkî anlamda kullanımı da mevcutken çoğunlukla izâfî değerde ve çokluğu beyan etmek için sembolik bir sayı olarak kullanılmıştır.

Yüz sayısının her iki değerde kullanımı da mevcut olmakla beraber hakîkî değerde kullanıldığı düşünülen; rivayetlerde daha çok Hz. Üzeyir yahut Hz. Hezekiel olduğu belirtilen kişinin yüz yıl ölü olarak bırakıldıktan sonra diriltilmesi hakkında ifade edilen bu zaman dilimi çoğunlukla hakîkî değerde anlaşılmıştır. Oysa zamanla ilgili bazı ifadelerin de yine Kur'ân'da göreceli bir değere sahip olarak kullanıldığını da görmekteyiz.

Bin sayısı, Araplar nezdinde; son nihaî bir sayı olarak kabul görmüş ve bu açıdan Kur'ân'da da izâfî değerde kullanımı ise çokluk ve mecâz anlamda daha fazla olmuştur. Bin sayısı, Kur'ân'da izâfî değerde kullanılırken, zaman/süre belirtmiştir. Bu ifadelerde zaman kavramı, Cenab-ı Hakk'ın kudretine binaen değişkenlik arz ederek, insan idrâkini aşan ifadeler olarak zikredilmiştir diyebiliriz.

Sonuç olarak, Kur'ân'da ifade buyrulan sayıların hakîkî manada, yani bildiğimiz sayısal anlamda kullanımı veya izâfî değerde kullanılması (gerçek anlamın dışında sembolik olarak kullanılması) teşvik niyetiyle yahut kesret/mübâlağa vb. anlamlarda olabilmektedir.

Bu nedenle sayıların kullanıldığı yerleri belli başlı bazı bölümlere tahsîs etmek doğru olmayacaktır. Genel anlamda ahkâm bildiren sayısal ifadeler, hakîkî değer

ifade ederken bunun haricinde belli bir tekdüzelik, sayılar söz konusu olduğunda geçerli gözükmemektedir. Her ne kadar bazı sayıların izâfî değerde kullanımı dikkat çekiyor olsa da ifade ettiğimiz üzere sayılarda tekdüzelik hâkim değildir. Bu manada mesela bin sayısı, göreceli değerde kullanıldığı yerlerde bazen kesret bildirmekle beraber; meleklerin, Bedirde bin, üç bin ve beş bin kadar bir sayıyla, toplamda ise sekiz bin yahut dokuz bin olduğu da söylenmiş, müminlere sabırlı olmaları şartıyla yardıma gönderilebilecekleri hakîkî bir sayı değeri olarak anlaşılmıştır.

Yine Ashâb-ı Kehf'in, üç yüz dokuz yıl bir mağarada uyutulması ve Hz. Nûh'un kavmi arasında dokuz yüz elli yıl kaldığı; Kur'ân'da bu sayılar birer kez kullanılmış ve hakîkî anlamda kullanıldıkları müfessirlerin kâhir ekseriyetine göre tercih edilmiştir. Bu hususta ciddi ihtilâfların da olmadığını görmekteyiz. Bu noktada Kur'ân'da, her sayı ayrıca irdelenmeli ve kullanıldığı bağlamdan kopartılmadan tahlîl edilmelidir. Bir sayı hakkında sayısal değer açısından genel bir yargıya varmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Her sayı zikredildiği konuya ve bağlama göre farklı sayısal değer ifade etmektedir, diyebiliriz. Bu değişkenlik bize göre, Cenab-ı Hakk'ın eşsiz kudretinin bir tezâhürünü yansıtıyor olsa gerektir. Nitekim aşkın bir varlık olan yüce Allah, her durum ve şartta dilediği gibi her şeye hükmedebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 1997..
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (Kur'ân-ı Kerîm'in Öz Tefsîri)*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım Yayınevi, 2009.
- Bağdâdî, Ebu'l Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Darû'l kütübi'l-'Arabî, 1. Basım, h. 1422.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Basım, h. 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an'ı Kerimin Türkçe Mealı Alisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa Yayınları, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 2001.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hasene". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Seyyie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l Hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabîyye, h. 1383.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Ersöz, İsmet. "Ashâb-ı Kehf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1. Basım, ts.
- Gezer, Süleyman. "Kur'ân'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (2015), 478-491.

- Gökdoğan, Melek Dosay. “Sayı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.
- İbn Acîbe, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah Kureşî Rislân. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2002.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*. thk. Alî Ahmed Abdu’l-Bâkî vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 2000.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. 6 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, h. 1119.
- İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Tefsir-i Kebir/Te’vilât*. Ter. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Kitsan Yayınları, ts.
- İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Beyrut: Dâru’l-kalem, Dâru’s-Şâmiye, 1. Basım, h. 1412.
- İslâmoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 3. Basım, 2009.
- Karaman, Hayreddin vd.. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el Berdûnî - İbrâhim Edfiş. 10 Cilt. Kahire: Dâr’ul-kütübî’l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli’l-Kur’ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru’s-Şurûk, 17. Basım, h. 1412.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Tefsîru’l-Mâtürîdî (Te’vilâtü Ehli’s-Sünne)*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Darû’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Mevdûdi, Ebu’l A’lâ. *Tefhimu’l-Kur’an Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*. Ter. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Târihu’l-‘Arabî, 1. Basım, 2002.

- Öztürk, Mustafa. *Nüzul Sirasına Göre Kur'an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 2. Basım, 1947.
- Schimmel, Annemarie. *Sayıların Gizemi*. çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2000.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Esbâbü'n Nüzûl Lübbü'n-Nükûl Fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Ter. Abdulcelil Alpkıray. İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım, 3. Basım, 2016.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Sülün, Murat. *41 Temsil ile Kur'ân Gerçeği*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. y.y.: Dâru Hicr, h. 224-310.
- Topaloğlu, Bekir. "Ahad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. çev. Lütfullah Cebeci vd. 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübü'l-'Arabî, 3. Basım, h. 1407.

T.C.

**YOZGAT BOZOK UNIVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
BENZERLİK VE İNTİHAL RAPORU**

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTUSU MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez Başlığı ve Konusu: Kur'an'da Geçen Sayısal İfadelerin Reel Değerleri

Yukarıda başlığı ve tez konusu belirtilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümden ve sonuç bölümünden oluşan toplam 127 sayfalık kısmına ilişkin 02/06/2021 tarihinde şahsım /tez danışmanım tarafından turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre tezimin benzerlik oranı %.25' tir.

UYGULANAN FİLTRELEMELER:

- ONAY SAYFASI HARIÇ,
- ÖNSÖZ HARIÇ,
- İÇİNDEKİLER HARIÇ,
- SİMGELER VE KISALTMALAR HARIÇ,
- KAYNAKLAR HARIÇ,
- ÖZGEÇMİŞ HARIÇ,
- TEZDEN ÇIKAN YAYIN/YAYINLAR HARIÇ,
- ALINTILAR HARİC / DAHİL
- BEŞ (5) KELİMEDEN DAHA AZ ÖRTÜŞME İÇEREN METİN KISIMLARI HARİC (LIMIT MATCH SIZE TO 5 WORDS) PROGRAM MENÜSÜNDE BULUNAN DİĞER FİLTRELEME SEÇENEKLERİ RAPORLAMAYA DÂHİL EDİLMEZ.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTUSTÜ TEZ ÇALIŞMASI BENZERLİK RAPORU ALINMASI VE KULLANILMASI UYGULAMA ESASLARINI İNCELEDİM VE BU UYGULAMA ESASLARINDA BELİRTİLEN AZAMI BENZERLİK ORANLARINA GÖRE TEZ ÇALIŞMAMIN HERHANGİ BİR İNTİHAL İÇERMEDİĞİNİ; AKSİNİN TESPİT EDİLECEĞİ MUHTEMEL DURUMDA DOĞABİLECEK HER TÜRLÜ HUKUKİ SORUMLULUĞU KABUL ETTİĞİMİ VE YUKARIDA VERMİŞ OLDUĞUM BİLGİLERİN DOĞRU OLDUĞUNU BEYAN EDERİM.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve imza

Adi Soyadi: Enes KOCAOĞLU

Öğrenci No:80110717002

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Program Statüsü

Y. Lisans

Doktora

Bütünleşik Dok.

DANISMAN ONAY UYGUNDUR.

(Dr. Öğr. Üyesi, İsmail Hilmi BİLGİ)